

L'aventura regeneracionista: de Costa a Ortega y Gasset

Autor: Antoni Miquel Bauçà Company

Director: Giovanni Conrad Cattini

Curs 2014/2015

Treball de final de Màster

Màster en Història Contemporània i Món Actual. UB-UOC

Facultat de Geografia i Història. Universitat de Barcelona

“(…)Tot era meravella. Perquè vull!
Perquè estic fart de fàstics!
Tot era de tothom. Perquè vull!
Perquè tot és de tots!
Acabe la cançó. Perquè vull!
Tot comença en un mateix.”

Ovidi Montllor (1942-1995), *Perquè vull*

“ Què és allò que em fa més por...?
Un tractat d'ontologia
o bé el tedi, sufocant,
com un lladre, dins la llosca,
freda, bruta obscuritat...
Tret d'això, cap més païra...
No pas el traspasament,
no pas l'angoixa prèvia....
D'agonies, n'he passat
més de mils amb gran dretura...
¿L'estultícia, la bojor?
Són uns fets d'escassa gruixa,
malgrat que, massa sovint,
hagi de falsar la cara...”

Miquel Bauçà (1940- 2004), *En el feu de l'ermitatge*

Introducció

1. Objectius i hipòtesi.....	2
2. Metodologia.....	4
3. Referents teòrics i conceptuals.....	5

BLOC I. Fenomenologia regeneracionista**1. El regeneracionisme, un concepte a la cruïlla**

1.1. El marc factual, el <i>corpus</i> teòric i les variants del regeneracionisme.....	14
1.2. Els nexes entre el krausisme i el regeneracionisme.....	17
1.3. El regeneracionisme català.....	24

2.El diàleg entre el marc cultural europeu i el regeneracionisme

2.1. L'impacte del darwinisme social.....	27
2.2. Conviure amb el positivisme en crisi: certesos soscavades.....	30
2.3. El sorgiment de l'intel·lectual durant la crisi finisecular.....	34
2.4. El nacionalisme espanyol i el regeneracionisme: l'accentuació de la definició cultural de la identitat espanyola.....	38

3. Els literats castellans finiseculars i el regeneracionisme

3.1. La inexistent generació del 98 i l'enginy d'Ortega y Gasset.....	42
3.2. La interpretació clàssica del <i>noventayochismo</i> és impugnada pel marxisme.....	45
3.3. La història cultural ens dóna una nova clau interpretativa del <i>noventayochismo</i>	
3.3.1. L'actitud nihilista de la generació del 98.....	48
3.3.2. L'influx del neoromanticisme en la generació del 98.....	52

4. Conclusions.....	56
----------------------------	-----------

BLOC II. Joaquín Costa, el regeneracionista per antonomàsia

1. L'Anàlisi sincrònica. Consideracions entorn de l'obra *Oligarquía y Caciquismo*

- 1.1. Un renovador del liberalisme a la denúncia del Règim de la Restauració.....59
- 1.2. La dictadura tutelar, l'organicisme i l'elitisme en el costisme.....62
- 1.3. La *clases neutres* i el programa nacionalista de Costa.....66
- 1.4. Cap al neoliberalisme: la *Revolució des de dalt*.....69

2. L'anàlisi diacrònica

- 2.1. Costa des de la perspectiva marxista.....71
 - 2.2. Costa des de la perspectiva de la teoria del populisme.....76
 - 2.3. La interpretació *prefeixista* de Costa.....80
 - 2.4. El fracàs del pensador a l'hora d'articular el projecte polític.....82
- 3. Conclusions.....84**

BLOC III. José Ortega y Gasset, un entusiasta de la renovació del liberalisme i de la identitat nacional espanyola

- 1. L'intent d'avançar cap al liberalisme social i l'uropeïtzació al servei del *patriotisme actiu*.....88**
- 2. *Vieja y Nueva política*: la cara optimista d'Ortega.....91**
 - 2.1. Contra l'*Espanya oficial*: *Les Dues Espanyes* 95
- 3. La radicalització d'Ortega durant el període d'entreguerres**
 - 3.1. L'intel·lectual contra la naixent societat de masses.....97

3.2. L'organicisme, l'antídot contra la lluita de classes i les reivindicacions dels nacionalismes perifèrics.....	102
4. Conclusions.....	103
5. Conclusions finals.....	105
6. Bibliografia.....	107

Introducció

El present treball acadèmic és un estat de la qüestió del regeneracionisme, un fenomen de primera magnitud en la Història Contemporània d'Espanya. Hem desistit, tot i haver-ne tingut la temptació, d'escollir una crisi relacionada amb el temps present. Ens sedueixen les crisis històriques- tant des del vessant d'historiador com de ciutadà- ,és a dir, els moments en què quelcom s'està morint , però no acaba de morir, i alhora quelcom neix, però no acaba de néixer¹. Per ventura, el present més immediat de crisi – social, d'identitats, econòmica, ecològica, existencial, etc.- ha condicionat la meua elecció. Així mateix, considero necessari gaudir d'una certa perspectiva històrica; l'element que tot historiador/a trobarà a l'hora d'enfrontar-se a l'estudi del canvi de segle, els anys que fan de frontissa entre el segle XIX i XX ².

També hem escollit aquest tema arran de l'al·licient que ens proporciona la submersió en el terreny de la història cultural. Per aquest motiu, el present treball estaria inserit dintre del corrent historiogràfic de la història cultural. Així i tot, no prometem tenir la perícia o la capacitat suficient per assolir els objectius perseguits per aquesta. Segons Burke³: “ *La historia cultural es la historia total porque la tarea del historiador de la cultura es pintar un retrato de una época o, menos metafóricamente, revelar las conexiones entre distintos ámbitos como son la política, la vida social y las artes.*” A pesar de tot, farem un esforç per veure els nexes entre la intel·lectualitat- societat- política. Així mateix, si hom encara fila més prim el nostre treball s'orientarà envers una especialitat de la història cultural: la història intel·lectual, entesa preferentment com una història dels intel·lectuals⁴. Segons Dosse⁵, aquesta pretén posar en sintonia l'obra dels pensadors amb la seva historicitat. No caurem en el parany de fer un treball influenciat per la tradicional història de les idees, és a dir, aquella que de forma cronològica traça la influència entre diferents autors, sense tenir en compte el context socio-cultural. Tal

¹ Idea d'inspiració gramsciana.

² És una ‘fantasia’ positivista ajustar els ritmes històrics a les matemàtiques. El propi segle XX, el ‘curt segle XX’, podria iniciar-se amb la Gran Guerra i finalitzar amb la implosió de la URSS, tal com defensa, per exemple, Eric Hobsbawm.

³ BURKE, P. , *Historia cultural e historia total*. Dintre de : OLÁBARRI, I. i CASPISTEGUI, F. J. (coord.): *La “nueva” historia cultural: la influencia del postestructuralismo y el auge de la interdisciplinariedad*, Madrid, Editorial Complutense, 1996, p. 115.

⁴ HERNÁNDEZ SANDOICA, E., “La historia cultural en España: tendencias y contextos en la última década”. *Cercles. Revista d'història cultural*, 2004, Núm. 4., p.72

⁵ DOSSE F, *La marcha de las Idea. Historia de los intelectuales, historia intelectual*, València, Publicacions Universitat de València, 2007, p. 14-15

com expressa Dosse: ‘ ‘ *Esta historia intelectual se ha desarrollado en un punto de encuentro entre la historia clásica de las ideas , la historia de la filosofía, la historia de las mentalidades y la historia cultural.*’ ’ L’objectiu, per tant, serà veure de quina manera interactuen i dialoguen les obres, els autors i el context.

Creiem oportú que el treball pivoti entorn de tres grans blocs. El primer versarà sobre la fenomenologia regeneracionista. Posarem en relleu els autors, l’ideari, les variants del regeneracionisme, les interpretacions diacròniques, etc. També s’analitzaran les relacions amb el krausisme, i es farà una anàlisi del regeneracionisme català; una de les variants que no podem deixar de banda, tot i que tinguem el punt de mirar posat en Joaquín Costa i Ortega y Gasset. A més, s’estudiaran les relacions entre el ritme cultural europeu i l’espanyol, bàsicament l’impacte que tingué la crisi del positivisme en la figura del naixent intel·lectual que estava coquetejant amb les certeses del darwinisme social. És essencial tenir molt en compte el context cultural europeu, sobretot, les conjuntures polítiques i culturals franceses; el gran bressol cultural d’Espanya. Alhora estudiarem com el viratge europeu cap a la definició cultural de la nació també és palpable en el nacionalisme espanyol; un tema íntimament relacionat amb el regeneracionisme, tal com veurem més endavant. També tindrem en compte les relacions entre el *noventayochismo* i el regeneracionisme; qüestió que és cabdal per tenir una visió de conjunt rica en matisos. Per últim, en els altres dos grans blocs s’analitzaran minuciosament les principals obres de Joaquín Costa i José Ortega y Gasset, i les lectures fetes a posteriori per la historiografia espanyola. Així mateix, al final de cada bloc establirem unes conclusions, on es veuran reflectides les aportacions més suggerents.

1. Objectius i hipòtesi

Partim de la hipòtesi de que el desastre del 98 només actuà de catalitzador del regeneracionisme, ja que aquest és anterior a la derrota ultramarina arran de que les crítiques al règim de la Restauració ja són palpables en dates relativament immediates al fracàs del Sexenni democràtic. També defensem que s’ha de tenir una visió no unitària de la realitat cultural, social i política d’Espanya. Per tant, creiem – en sintonia amb les tesis de Cacho Viu -que es donen alhora dues propostes regeneracionistes: la catalana, íntimament lligada al naixement catalanisme sorgit d’una crisi de la identitat espanyola

que té en el desastre del 98 el seu moment culminant. L'altra seria la castellano- espanyola. Estaria estretament vinculada a les propostes de renovació pedagògica pregonades per la *Institución de Libre Enseñanza*. Amb això, apuntem la premissa de que el regeneracionisme anà de bracet amb el krausisme; influïnt de forma indubtable als dos autors per antonomàsia del regeneracionisme: Costa i Ortega y Gasset.

Quant a aquests dos últims autors esmentats, la nostra hipòtesi és que eren dos regeneracionistes que proposaven la renovació del liberalisme espanyol; dos intel·lectuals socioliberalis que volien superar les rigideses d'un liberalisme doctrinari fossilitzat, lluny de la dinàmica del liberalisme europeu, sobretot, l'anglosaxona. Alhora defensem que eren dos teòrics de la nació, dos intel·lectuals amb un projecte nacional espanyol explícit: europeïtzar a Espanya- fer-la progressar envers la *modernitat*- , però sense que anés en detriment de la pervivència del substrat nacional espanyol- definit pels factors culturalistes-, ja que els regeneracionistes estaven imbuïts per un nacionalisme espanyol que s'orientava envers una definició cultural de la nació espanyola. Els dos autors, per tant, a banda de voler renovar el liberalisme, ambicionaven la nacionalització d'Espanya. Tot i la coincidència del seu fracàs en la renovació del liberalisme i de la nacionalització mitjançant l'europeïtzació d'Espanya, no pensem que el passatger desassossec de Costa- o el viratge conservador d'Ortega arran de l'accentuació de la crisi d'un liberalisme atrapat entre el comunisme soviètic i el feixisme- sigui motiu suficient catalogar-los de *prefeixistes*.

Proposem que de forma paral·lela a la cristal·lització de la societat masses apareix l'intel·lectual finisecular. Creiem que la el·lucida a la democràcia de les masses és una reacció defensiva dels intel·lectuals, ja que creien que la figura de l'individu es podia dissoldre dintre de la massa amorfa, per tant, veien perillar el seu *status quo* dintre de la societat. Alhora plantejarem que el seu rebuig a la participació de les masses en la política - o directament a la democràcia liberal – es deu a l'impacte sobre aquesta figura de la crisi cultural europeu de *fin de siècle*: l'ensulsiada de les certeses positivistes i l'influx de l'irracionalisme, el vitalisme, l'individualisme aristocratitzant, etc. En certa manera, ho plantejarem amb els termes de Cerezo Galán: Il·lustració contra romanticisme al tombant de segle.

Els intel·lectuals finiseculars vinculats a les lletres castellaneres seran víctimes d'aquest convuls final de segle. Per tant, l'impacte de la crisi de *fin de siècle* colpejà de forma més contundent en ells que les derrotes de l'exèrcit espanyol a ultramar. Descartem, doncs, l'eclosió d'una literatura del desastre. També plantejem que foren regeneracionistes durant l'etapa de joventut – és a dir, neguem que el seu tarannà fos permanentment pessimista, metafísic, etc.,-, però s'apartaren de les seves coordenades quan deixaren de creure en el positivisme. Proposem que Ortega y Gasset fou l'intel·lectual que perseguí reincorporar als intel·lectuals finiseculars al projecte de la regeneració d'Espanya mitjançant la moral de la ciència. Pretenia encapçalar a la generació finisecular i a la seva, la generació del 14. D'altra banda, la literatura finisecular seria la versió espanyola del modernisme, per això, s'oposaren estèticament al realisme. Alhora partim de la premissa que de forma paral·lela combateren el discurs ideològic de la Restauració, i emprengueren la recerca del *volkgeist*, l'element oblidat per liberalisme espanyol; cosa que encaixaria perfectament amb els plantejament del nacionalisme espanyol de tombant de segle.

2. Metodologia

Me sembla interessant la proposta que fa Chacón Delgado⁶ d'analitzar el regeneracionisme des de dues vessants distintes; la sincrònica, és a dir, des del punt de vista dels autors propis del moviment regeneracionista. L'altra seria la diacrònica, la que fa referència a les obres dels autors que han estudiat el regeneracionisme. Així doncs, analitzarem les obres dels principals autors coetanis – les fonts primàries que interpretarem- per tal de veure el diagnòstic que feien i les solucions que donaven. Intentarem no caurem en el parany de caure en l'anacronisme; un dels mals crònics que tot historiador està exposat a patir. Alhora analitzarem- com a fonts secundàries- les diferents interpretacions que cada corrent historiogràfica, bàsicament el corrent del materialisme històric i la nova història cultural, amb l'objectiu de fer una anàlisi el més orgànica possible d'aquell complex canvi de segle. Creiem que aquesta estratègia ajudarà a corroborar o a refutar la hipòtesi establerta. Seria massa temerari no fer cas a les principals obres del regeneracionisme o ometre algun corrent historiogràfic cabdal per a matisar qualsevol conclusió excessivament taxativa.

⁶ CHACÓN DELGADO, P.J, *Historia y nación: Costa y el regeneracionismo en el fin de siglo*. Santander, Universidad de Cantabria ,2013, p. 39

3. Referents teòrics i conceptuals

Quant a referents historiogràfics, haurem d'intentar oferir una síntesi eclèctica que englobi als principals corrents historiogràfics que han tengut cura d'estudiar el nostre objecte d'estudi. Estarem atents a les principals aportacions de la historiografia espanyola que versin sobre la nova història cultural i política: Vicente Cacho Viu, Santos Juliá, José Álvarez Junco, Julio Aróstegui etc. Així mateix, estarem atents a les aportacions dels hispanistes ,com Yvan Lissorgues o Carlos Serrano, especialistes en la història de la literatura espanyola. Alhora pararem esment en les aportacions des de la història de les idees, destacant a Pedro Cerezo Galán. També hem de tenir presents algunes aportacions des de la història de la literatura espanyola d'Antonio Vilanova. Per altra banda, també encabirem als principals autors que analitzen la història de la cultura i de les idees des dels postulats del materialisme històric, com els hispanistes Carlos Blanco Aguinaga i Edward Inman Fox o José Luis Abellán. També es tindran en compte les aportacions de la historiografia catalana vinculada a la nova història cultural , com les Jordi Casassas o Ferran Archilés, i a la nova història política, destacant les aportacions de Borja de Riquer.

BLOC I. La fenomenologia regeneracionista

1. El regeneracionisme, un concepte a la cruïlla

1.1. El marc factual, el *corpus* teòric i les variants del regeneracionisme

Quant al període històric de referència, hi ha bastantes discrepàncies. Tradicionalment, s'ha dit que el regeneracionisme – en certa manera creient-se el discurs dels coetanis del desastre- és una reacció envers el desastre del 98. Més matisadament, Pérez de la Dehesa proposà que el Desastre del 98 actuà de catalitzador.⁷ Amb tot, si observem les dates de publicació de les principals obres d'aquests autors i els anys en què Costa ja fa d'activista regeneracionista, veurem com és anterior a la pèrdua de les últimes colònies de l'Imperi espanyol. De fet, hem de situar l'auge d'aquest corrent de pensament entre la dècada dels anys vuitanta del segle XIX i les dues primeres del segle XX. Amb això, tampoc volem negar el fet de que, efectivament, el Desastre del 98 actués de catalitzador dels temes assajats amb anterioritat. En efecte, Comellas⁸ interpreta que tant les obres de la generació del 98 -Unamuno, Baroja, Maeztu, Azorín, etc.,- com dels regeneracionistes: Lucas Mallada (*Los males de la patria*, 1890) o de Macías Picavea (*El problema nacional*, 1891) no sorgeixen per relació de causa-efecte amb el desastre del 98, de fet, s'avancen a la data fatídica. S'ha posat de relleu que la crisi atribuïda a l'any 98 és remunta molt abans en el temps. Per tant, hem de considerar que certa historiografia havia caigut en el parany d'assumir el discurs traumàtic que certs autors regeneracionistes pretengueren transmetre a través de les seves obres. La nostra tasca, per tant, és relativitzar el seu impacte i posar les coses al seu lloc.

Un corrent cultural europeu⁹, la crisi *fin de siècle*, es superposaria al desastre del 98. Tot i que sigui un terme confús, per Pan- Montojo¹⁰, fem referència a la percepció de la intel·lectualitat europea, en el moment en què eren hegemònics els valors de la *Belle*

⁷ PÉREZ DE LA DEHESA, *El pensamiento de Costa y su influencia en el 98*, Madrid, Sociedad de Estudios y publicaciones, 1966, p.168

⁸ COMELLAS, J.L., *El noventa y ocho. Razones de un centenario*. Dintre de: SÁNCHEZ MANTERO, R. (Ed.): *En torno al 98*. Vol I., Huelva, Universitat de Huelva, 2000, p.32

⁹ COMELLAS, J.L. [2000]: *El noventa y ocho...*, op.cit., p. 33

¹⁰ PAN-MONTOJO, J., *98 o fin de siglo?*. Dintre de PAN-MONTOJO (Coord.): *Más se perdió en Cuba. España en 1898 y la crisis de fin de siglo*, Madrid, Ed. Alianza., 1998, p. p. 13

Époque, del sorgiment d'una nova modernitat. S'observa una reacció minoritària- però present dintre dels cercles intel·lectuals- antipositivista; una crítica a la idea de progrés; la denúncia de la decadència dels valors burgesos; l'exaltació del vitalisme; l'irracionalisme; l'inconscient i el món de les passions; etc., elements que encetaran el nou horitzó cultural del segle XX. Així doncs, el mateix Pan-Montojo¹¹, lluny de considerar-lo com un fenomen aïllat i singular, situaria el 98 en una manifestació concreta del punt d'inflexió que suposà el *fin de siècle* o el *final de segle*. S'ha tendit a valorar-lo com un fet excepcional, una desviació respecta a la resta de la societat europea. Probablement sigui així degut al fet de que les elits culturals espanyoles ho sobredimensionaren¹²: “ *la derrota fue vivida en términos de fracaso del proyecto nacional español y con el tiempo esa dimensión acabaría teniendo por completo su significado.*”

No obstant això, hem de relativitzar l'impacte en la situació política, ja que no es va produir cap mena de crisi política que amenacés severament a la Restauració. A més, els canvis al llarg del segle XIX, com l'aparició de la qüestió social i nacional, estan més vinculats a canvis estructurals (urbanització, avanç de la indústria, crisi agrària, cristallització d'identitats de classe i nacional, etc.) i a la crisi del liberalisme, que és també més àmplia que l'impacte del Desastre del 98. També en el camp econòmic s'ha ponderat a la baixa un presumpte impacte negatiu de la pèrdua de les darreres colònies, ja que es veu que molts dels capitals invertits a ultramar foren repatriats. Inclús en el camp literari i artístic el Desastre no va suposar un punt d'inflexió clau pel despertar del que Carlos Mainer anomena la *Edad de plata de las letras españolas*.

Aróstegui i Blanco¹³ també relativitzen el desastre, ja que, si bé constitueix una derrota militar, un fracàs colonial i polític, està en consonància amb la crisi finisecular, un fenomen més de llarga durada. Tot i que descartem l'eclosió d'una *literatura del desastre* i d'una generació literària, si que hem de contemplar que es produeix una *publicística del desastre* palesada a la premsa, pamflets, assajos, llibres, etc. El fet de que no es precipités cap mena de *crisi total* en la vida pública espanyola tampoc

¹¹ PAN-MONTOJO, J.: *98 o fin de siglo?*, ..., *op.cit.*, p. 9

¹² *Ibid.*, p.10

¹³ ARÓSTEGUI, J.; BLANCO, J.A., 1998: *entre la renovación cultural y la defensa de intereses*. Dintre de: ARÓSTEGUI, J. i BLANCO, J.A.: *Castilla y el 98*, Zamora, UNED, 2001, p. 18

significa que no passés res. Balfour¹⁴ destaca quatre conseqüències: la rebel·lió de les classes mitjanes, l'eclosió de la protesta social, el catalanisme i un clima d'animadversió envers el poder públic del militars. També el *desastre* va posar en entredit el model oligàrquic en què es basava la Restauració¹⁵: ‘ ‘ *Con la pérdida de mercados, el ejército en crisis, la administración corrupta , todo se veía más claro ahora; quedó al descubierto la vaciedad del régimen.*’ ’

No existeix, segons Pedro Ribas¹⁶, una única definició de regeneracionisme. Hi ha una manca de consens, sobretot, per la divergència sobre quins són els autors, plantejaments i el període històric on es circumscriu el regeneracionisme. A pesar de tot, hi ha un acord comú pel que fa a la constitució de la triada del regeneracionisme: Joaquín Costa, Lucas Mallada i Ricardo Macías Picavea. Després vendria una nòmina d'autors que completarien el llistat regeneracionista: Valentí Almirall, Julio Senador, Pablo Alzola, Luis Morote, Vital Fité, Tomás Giménez Valdivielso i Serafín Álvarez. A més, alguns inclouen a autors de l'anomenada Generació del 98, com Miguel de Unamuno i Ramiro de Maeztu, i a autors de la Generació del 14, com José Ortega y Gasset.

Quant al programa regeneracionista de la triada, tal com indica Ribas¹⁷, comparteix els següents horitzons:

<<[...] el tema agrario es primordial y , en los tres, encontramos una crítica moral y política al caciquismo y al integrista, una llamada a la transformación de los partidos políticos y, en general, a la transformación de la estructura política de la Restauración.>>

Els regeneracionistes coincidirien en la crítica total al sistema polític de la Restauració i, en particular, a les praxis caciquils. S'ha assenyalat que és comú la confiança en les lleis del positivisme i l'escepticisme envers el liberalisme doctrinari del segle XIX. Això es traduiria en una literatura eminentment cientista i apolítica; dos elements indissociables al desplegament de les anàlisis polítiques i socials dels regeneracionistes. Amb l'impuls del cientisme, es compararia a Espanya amb un malalt que necessita una examen mèdic per determinar quina malaltia tenia, per tant, calia fer-li un diagnòstic i proposar una

¹⁴ BALFOUR, S., *El fin del imperio español*, Barcelona, Crítica, 1997, p.74-101.

¹⁵ ARÓSTEGUI, J. i; BLANCO, J.A., 1998: *entre la renovación...*, op.cit., p.18.

¹⁶ RIBAS, P., *Regeneracionismo : una relectura*. Dintre de: SALAVERT FABIANI, V.L. ; SUÁREZ CORTINA, M. (Coord.) , *El regeneracionismo en España: política, educación, ciencia y Sociedad.*, València, Publicacions Universitat de València, 2007, P. 48

¹⁷ RIBAS, P., *Regeneracionismo : una relectura*, op.cit., p.49

antídoto per curar-lo. En el Costa més radical és comú veure la utilització del símil de la cirurgia (el cirurgià de ferro o en la política quirúrgica). Més endavant, veurem com el terme regeneració fa referència a la biologia i a l'evolucionisme- molt de moda al segle XIX-, ja que simbolitza la regeneració d'un teixit, és a dir, que s'ha curat la ferida o la malaltia; s'ha regenerat el cos social i polític. Si s'entén que el regeneracionistes pretenien reflexionar sobre la personalitat d'Espanya i la seva història i, en conseqüència, traduir-se en un programa nacionalista, no ens quedarà més remei que també analitzar-ho. Tal com proposa Sebastián Balfour¹⁸:

<<El desastre estimuló las angustiosas especulaciones sobre la historia y el alma de la nación [...] La búsqueda consiguiente de la esencia de la identidad nacional estuvo informada por la determinación, por parte de muchos, de evitar la retórica del pasado. En consecuencia, la investigación filosófica fue acompañada de una propuestas eminentemente prácticas para la redención de España. Este extenso movimiento de opinión llegó a ser conocido como Regeneracionismo.>>

Referent a l'enquadrament d'autors, trobem altres propostes com la teoria de Blas Guerrero dels cercles concèntrics regeneracionistes . No faria altra cosa que reforçar a la triada assenyalada anteriorment com a nucli dur del regeneracionisme.¹⁹ En un primer cercle hi trobaríem a : Joaquín Costa, R. Macías Picavea, Lucas Mallada, Senador Gómez, César Silió, Luis Morote, Damián Isern, Santiago Alba i J. Sánchez de Toca. En un segon cercle hi hauria els autors de la *literatura del desastre*, molt més retòrics i de reflexió més popular que els anteriors. La nòmina estaria conformada pel Marqués de Dos Fuentes, Vidal Fité, T. Giménez Valdivielso, J. Martos, J. Amador, Juan Guixé, Salvador Golpe, Pascual Queral, Vicente Gay o Pardo Bazán. En el tercer cercle perifèric hi trobaríem els autors relacionats amb el regionalisme: Valentí Almirall, M. Dels Sants Oliver, Alfredo Brañas, Blas Infante, Artur Campiñó Pedro Pérez Díaz, Víctor Balaguer, Mañé y Flaquer, Pompeyo Gener, Prat de la Riba o F. Cambó, etc. Finalment, inclouria a un últim grup format per Ganivet, Unamuno, Maetzu, F. Giner de los Ríos, R. Altamira, Adolfo Posada, Sales y Ferré, etc

¹⁸ BALFOUR,S., *El fin del imperio español*, Barcelona, Crítica, 1997, p.74

¹⁹ BLAS GUERRERO,A., *Introducción*. Dintre de: MACÍAS PICAVEA,R.: *El problema nacional*, Madrid Biblioteca Nueva,2000,p. 20-21

Quant a la tipologia o diferents filiacions del regeneracionisme, Cerezo Galán²⁰ en proposa tres. Una pretendria fer una crítica social a partir de l' anàlisi socio-cultural dels mals d'Espanya. Estaria representat per Sellés, Macías Picavea, Isern i Mallada. Un altre tipus de regeneracionisme seria el krausista, exemplificat per Giner de los Ríos, i es basaria en la fe en la renovació pedagògica com a element central de la revifalla de la societat. Hi hauria dintre d'aquesta nòmina noms com els de Rafael Altamira, Gumersindo de Azcárate i Santiago Alba. Finalment, hi hauria el de Joaquín Costa, eminentment polític, i defensor de les reformes estructurals i institucionals. En paraules de Cerezo²¹: “ *Estas tendencias tenían bases sociales distintas, más ligado el institucionalista por su elitismo e idealismo a la burguesía liberal y el costista a un amplio movimiento popular y nacional de clases medias.*” D'altra banda, Carlos Seco Serrano, José Andrés-Gallego²² i José Luís Comellas²³ defensen l'existència d'un regeneracionisme sorgit en el propi poder, i tindria com a principals figures a Maura , Silvela, el general Polavieja, Sagasta , Canalejas o Alfons XIII (inclòs per Comellas). En canvi, per Pro Ruiz²⁴, l'apropiació del discurs regeneracionista per part del regeneracionistes governamentals(Silvela, Maura, Santiago Alba, etc.) va provocar una gran frustració entre els regeneracionistes genuïns, com Costa i Mallada, ja que havien vist com els conceptes que servien per deslegitimar al règim polític eren utilitzats en sentit contrari pels polítics amb la intenció d'aparentar voluntats de canvi, sense que el sistema polític es ves afectat per les crítiques contràries.

Amb tot, Blas Guerrero²⁵ proposa seguir la línia de l'historiador liberal , Melchor Fernández Almagro, defensor de que el regeneracionisme constituïa una línia de continuïtat amb la complexa reflexió política sobre el ser espanyol (Saavedra, Fajardo,

²⁰ CEREZO GALÁN,P, 1898: *Crisis intelectual y renacimiento cultural*. Dintre de VALARDE FUERTES,J. : *Perspectivas del 98 un siglo después*. Conserjería de Educación y cultura de Castilla León, León, 1997, p., 88

²¹ CEREZO GALÁN, P. (1997): *1898: Crisis intelectual y renacimiento cultural....,op.cit.*, p.89

²² ANDRÉS-GALLEGO, J., *Un 98 distinto. Restauración, desastre, regeneracionismo*, Madrid, Ed. Encuentro, 1998, p.249-259

²³ COMELLAS,J.L., *Del 98 a la semana trágica. Crisis de conciencia y renovación política*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2002, p. 225-243

²⁴ PRO RUIZ, J. , *La política en tiempos del desastre*, dintre de: PAN –MONTORO,J. (Coord.),*Más se perdió en Cuba. España, 1898 y la crisis de fin de siglo*, Madrid, Ed. Alianza, 1998, p.. 193.

²⁵ BLAS GUERRERO,A., *Introducción*. Dintre de: MACÍAS PICAVEA,R.: *El problema nacional*, Madrid Biblioteca Nueva,2000,P. 19

Gracián Feijoo, Jovellanos), on també s'hi podrien incloure els arbitristes castellans. Durant el sexenni democràtic es va produir una potenciació d'aquesta literatura. A les obres de Cacho Viu, tot i que no versin exclusivament sobre la triada regeneracionista, es proposa que les solucions de Costa són arbitristes. En canvi, Aróstegui ressaltava²⁶ que, arran del mapa geològic d'Espanya elaborat per Lucas Mallada²⁷, no és acceptable pensar que el discurs regeneracionista és una fantasia d'uns arbitristes, mancats de científisme, que no establiren un programa coherent. Tot i que Damián Isern o Ricardo Macías Picavea no tenien una formació científica molt destacable, homes com Costa, format en història i en dret; juristes i humanistes com Azcárate o l'historiador Rafael Altamira fan que haguem de descartar qualsevol línia que traci una continuïtat amb el pensament dels arbitristes castellans del segle XVII.

Carlos Seco Serrano²⁸ dóna el tret de sortida en el manifest del general Polavieja, del setembre de 1898, i a la contestació de Joaquín Costa que féu a la Cambra Agrària de l'Alt Aragó, el novembre del mateix any, concebuda, segons Seco²⁹, com un manifest que havia de tenir un gran calat. En canvi, Tuñón de Lara³⁰ considera que no el podem prendre en consideració arran del caràcter antitètic del regeneracionisme respecta a la restauració, és a dir, considera que no constitueix la gènesi de dit moviment històric. Autors com Carlos Seco Serrano, José Andrés-Gallego³¹ i José Luís Comellas³² defensen l'existència d'un regeneracionisme sorgit des del propi poder. Seguint a Tuñón de Lara, no podem enquadrar dintre del regeneracionisme a polítics com Maura ,

²⁶ *Ibid.*, p.85

²⁷ Es refereix a l'obra *Los males de la patria y la futura revolución española* (1890) Aquest geòleg i enginyer, influenciat pel científisme, fa una anàlisi sobre la pobresa territorial de la Meseta, tallant de soca-rel el mite de la Hispània esplendorosa. Amb menys arguments empírics, retrata la psicologia dels espanyols. Posa de relleu que són individualistes i que no aconsegueixen donar-se un sistema organitzatiu coherent. Amb gran vigor, atacava el sistema polític de la Restauració i, en concret, el caciquisme. L'acusava de ser un règim corrupte, a on el sistema representatiu era un farsa i el Parlament no era l'expressió genuïna de la voluntat popular. Quant a l'explicació que fa Mallada dels mals d'Espanya, posa de manifest que la *raça llatina* es troba dintre de les races de segona categoria. En aquest sentit, podria veure's el seu regeneracionisme quan s'endinsa dintre de les explicacions biològiques com un reflex de la crisi finisecular europea.

²⁸ SECO SERRANO, C., *La renovación política: el regeneracionismo*. Dintre de: LAÍN ENTRILAGO, P. i SECO SERRANO, C. (Coord.), *España en 1898: las claves del desastre.*, Barcelona, Ed. Galaxia Gutenberg, 1998, p.241-242.

²⁹ SECO SERRANO, C. , *La renovación política: el regeneracionismo...* op.cit., p. 241

³⁰ TUÑÓN DE LARA, M. , *Costa y Unamuno en la crisis de fin de siglo.* , Madrid, Ed. Cuadernos para el Diálogo, 1974, p. 70

³¹ ANDRÉS-GALLEGO, J., *Un 98 distinto. Restauración, desastre, regeneracionismo*, Madrid, Ed. Encuentro, 199, p.249-259

³² COMELLAS, J.L., *Del 98 a la semana trágica. Crisis de conciencia y renovación política, Madrid, Biblioteca Nueva, 2002, p. 225-243*

Silvela, el general Polavieja, Sagasta, Canalejas o Alfons XIII (com fa Comellas), ja que estaven vinculats amb l'estructura social oligàrquica de la restauració i, per això, defensaven l'*status quo*; ans el contrari que el propòsit regeneracionista. Per Tuñón de Lara³³, el vertader regeneracionisme està vinculat a una enquesta realitzada al diari *El Liberal*, dia 18 d'octubre de 1898, sota el títol *Habla el País*, realitzada a personatges destacats. Joaquín Costa l'inaugurava, de manera que, segons Tuñón de Lara, fou el primer gest de la seva campanya regeneracionista, abans de la reunió a Barbastro de la Cambra Agrícola de l'Alt Aragó (13 de novembre de 1898), on llegí el seu Manifest. Crida l'atenció que citi a Altamira com a precursor del regeneracionisme³⁴: “*Cronológicamente deberíamos situar con leve adelanto sobre todos los hechos citados el discurso de Altamira en la apertura de clases de la Universidad de Oviedo*”. En efecte, tal com assenyala Chacón Delgado³⁵, el discurs que fa a l'apertura del curs 1898-1899 a la Universitat d'Oviedo, titulat *La Universidad y el patriotismo*, marca un abans i un després. Chacón Delgado creu que és la culminació d'un treball anterior, *El renacimiento ideal en España en 1897*, moment en què encara no s'havien precipitat els esdeveniments contraris als interessos estatals a Cuba i Filipines. Aquest llibre seria una síntesi del seu programari desenvolupat posteriorment a l'obra *Psicología del pueblo español*.

Dintre del paradigma del materialisme històric o marxista s'analitzaria el regeneracionisme des del paraigües de la lluita de classes. Així, Abellán³⁶ entén que el *desastre del 98* és el desencadenant d'una crisi ideològica, on el regeneracionisme seria l'expressió d'una burgesia petita i mitjana en desacord amb el domini oligàrquic del sistema polític de la Restauració. La crítica social confluiria amb la denúncia de la complicitat entre l'oligarquia i el caciquisme. La seva tesi és que pretenen posar en evidència l'existència d'una estructura agrària anacrònica, en la que l'oligarquia terratinent, aliada amb l'alta burgesia, té el poder polític-econòmic, tot deixant a la petita i mitjana burgesia al marge del poder. D'aquí es passaria a la denúncia dels defectes del sistema socio-polític, essent³⁷ “*el último significado intelectual de esta situación la ruptura ideológica de la hegemonía oligárquica representada por la*

³³ TUÑÓN DE LARA, M., *Costa y Unamuno en la crisis ...op.cit.*, p.78

³⁴ TUÑÓN DE LARA, M., *op.cit.*, p.78

³⁵ CHACÓN DELGADO, P.J., *Historia y nación....,op.cit.*, p. 37

³⁶ ABELLÁN, J.L., *Historia crítica del pensamiento Español*. Vol. VI., Madrid, Ed. Espasa-Calpe, 1986, p.516.

³⁷ ABELLÁN, J.L., *Historia crítica del pensamiento Español ...op.cit.*, p.517

Restauración canovista.” Tuñón de Lara³⁸ afegeix en aquest plantejament que la ruptura amb l’hegemonia ideològica de l’oligarquia no anava encaminada a rompre amb el sistema social, ans al contrari, tractarien de reformar-lo, car, la reforma de la petita i mitjana burgesia era entesa com una forma de salvar la formació social capitalista de la impugnació feta pel naixent moviment obrer. En termes semblants, Aróstegui i Blanco³⁹ també consideren que el regeneracionisme és una empresa petit-burguesa de tarannà antioligàrquic. Després del fracàs la revolució setembrina, el vertader assaig del desplegament democràtic d’Espanya i del desenvolupament de la burgesia urbana, restava exclosa pel liberalisme doctrinari. Més endavant, veurem *in extenso* la interpretació marxista de Costa, bàsicament, Alfonso Ortí i Pérez de la Dehesa, i el seu correlat en la generació del 98, sobretot, amb els treballs de Inman Fox i Blanco Aguinaga.

1.2. El nexes entre el regeneracionisme i el krausisme

Referent a les propostes que sota l’impuls del positivisme busquen la naturalesa del mal de la nació - i s’endinsen dintre dels condicionants històrics, biològics, geogràfics, etc., que actuen de paràlisi nacional-, trobem com un dels remeis proposats per aquestes és la teràpia educativa. Estem parlant dels krausistes, els seguidors de les ensenyances de Julián Sanz del Río i el seu deixeble Francisco Giner de los Ríos. Estaven vinculats a la institució universitària i, també, a la *Institución de Libre Enseñanza*, fundada l’any 1876 arran de la protesta contra els decrets del ministre Orovio (1875) que atacaven a la llibertat de càtedra. Espigado⁴⁰ anomena a la tasca dels krausistes regeneracionisme de càtedra. Lissorgues⁴¹ emfasitza la importància d’aquest en la panorama intel·lectual de final de segle. Denuncia que s’ha insistit en excés en el regeneracionisme i la generació del 98, i s’ha menystingut la importància del krausisme en els autors que estudiem.

³⁸ TUÑÓN DE LARA, M., *Costa y Unamuno en la crisis ...op.cit.*, p.72

³⁹ ARÓSTEGUI, J. ;BLANCO, J.A. , 1998: *entre la renovación cultural, ...op.cit.*,p. 9-55

⁴⁰ ESPIGADO TOCINO, G., *La solución pedagógica del ‘regeneracionismo de cátedra’ al problema de España*. Dintre de: SÁNCHEZ MANTERO, R. (Ed.): *En torno al 98*. Vol II., Huelva, Universidad de Huelva, Huelva, 2000 p.120

⁴¹ LISSORGUES, Y., *Los intelectuales españoles influidos por el krausismo frente a la crisis del fin de siglo (1890-1910)*. Dintre de: UREÑA, E.M. i ÁLVAREZ LÁZARO, P (ed.): *La actualidad del krausismo en su contexto europeo*. ,Soria, Ed. Parteluz, p. 184

El krausisme, entès com a moviment intel·lectual basat en les ensenyances del Krause, és fonamental per entendre tot el pensament social renovador de la contemporaneïtat espanyola. Segons Chacón Delgado⁴², el krausisme es fomentaria en :

<< El movimiento teorizador del krausismo parte del sujeto que siente y piensa desde sí mismo y en sí mismo, situándose como centro de la reflexión, origen y fin de la misma: ‘conocer la naturaleza del hombre mismo’ es el objetivo de Krause>>.

Dintre de la seva nòmina hi figurarien autors com Rafael Altamira , Joaquín Costa i el propi Giner. Quant a Costa, les seves idees pedagògiques provenen de quan estava vinculat a la *Institución de Libre Enseñanza* . Al congrés pedagògic de 1882, ja reclamà la ‘*regeneració de la pàtria per la regeneració del nen*’ . També és prou significatiu el seu article *La escuela y la despensa* (1899), en un moment en què estava convençut de que la reforma política havia de córrer paral·lela a la pedagògica. A pesar de tot, s’ha assenyalat que la diferència entre el programa institucionista i el costista radicaria en què el primer volia tirar endavant un programa d’educació de les elits intel·lectuals i conquerir les institucions educatives, mentre que el costisme desitjava fer la revolució des de dalt, amb un govern fort d’ampli suport social. Una altra diferència anotada per Cerezo Galán seria:

<< Si del regeneracionismo krausista cabe decir con toda justicia que ha sido el primer movimiento de regeneración intelectual de la vida española, conforme a las exigencias del pensamiento moderno, del costismo se puede afirmar que ha sido el primer movimiento de nacionalización de la política y de la modernización estructural del país.⁴³>>

Un dels màxims representants d’aquesta versió regeneracionista és Rafael Altamira, catedràtic de Dret de a Universitat d’Oviedo. Prou famós és el seu discurs d’apertura del curs universitari 1898-99, a la pròpia universitat, titulat *El patriotismo y la Universidad*, text que seria inclòs en la seva posterior obra, *La Psicología del pueblo español*, publicada per entregues a *La España Moderna* ,i sorgida en forma de llibre l’any 1902. Espigado creu que la preocupació d’Altamira, en un moment històric de crisi, per

⁴² CHACÓN DELGADO, P.: *Historia y nación...*, op.cit., p.57

⁴³ CEREZO GALÁN, P.,1898: *Crisis intelectual y renacimiento cultural*. Dintre de VALARDE FUERTES,J. : *Perspectivas del 98 un siglo después*, León, Conserjería de Educación y cultura de Castilla y León, Léo ,1997,p.90

l'educació superior és una mostra de la concepció elitista envers la capacitat de les minories preparades. En efecte, a *La Psicología del pueblo español* afirma⁴⁴:

<<La regeneración que ha de venir (y yo creo firmemente en ella) ha de ser obra de una minoría que impulse a la masa, la arrastre, la eduque. No nos dejamos ilusionar por la esperanza en lo que vagamente suele llamarse ‘pueblo’, fondo social>>

El seu posicionament aristocràtic coincideix amb la concepció positivista de que -en la seva expressió radical- cada humà és individual. A remolc del pensament evolucionista del moment, cada un d'ells es trobarien inserits en els centres concèntrics que configuren la societat, segons la seva capacitat i desenvolupament cerebral. Es troba compresa la idea en el seu article titulat *Sobre el problema del genio y la colectividad en la Historia*. Espigado⁴⁵ creu que el pensament determinista biològic que formula teories sobre el cervell, pròpies de l'evolucionisme, és comú entre els escriptors del 98. Recorda que l'any 1899 Sales y Farré era el primer en ocupar una plaça de catedràtic de sociologia, i ja establí una jerarquia de races en funció de factors fisiològics. Altamira, fidel al seu positivisme, busca una llei positiva que estudiï les relacions entre l'individu i la col·lectivitat; entre el geni i la massa. En paraules de Espigado⁴⁶: " cita significativamente que esa era la intención de las conferencias organizadas por Costa en 1895 en el Ateneo bajo el título de 'la dictadura tutelar en la historia.'".

En un altre ordre de coses, creia que la Universitat era l'element de transmissió de cultura, de propagació de la ciència i de la preparació d'una joventut que seria la protagonista de la regeneració. El regeneracionistes volien elevar l'ensenyança a la categoria de qüestió nacional. Recollia, en certa manera, els plantejaments dels *institucionistes*, defensors de que l'educació de les classes populars seria el mitjà de regeneració i de formació d'elits capaces de tirar endavant a Espanya i fer-la progressar⁴⁷, " partiendo de los valores espirituales y culturales específicos, nacionales y regionales pero aprendiendo y teniendo como referencia los avances experimentados por los pueblos más avanzados." En aquest sentit, els membres de la *Institución de Libre Enseñanza* exerciran una influència determinant en el regeneracionisme. En les

⁴⁴ALTAMIRA, R., *La psicología del pueblo español*, Barcelona, Ed. Minerva, 1917 p. 305

⁴⁵ESPIGADO TOCINO, G., *op.cit.*, p.126

⁴⁶*Ibid.*, p. 126

⁴⁷*Ibid.*, p.150.

obres regeneracionistes de Mallada i Macías Picavea ja es pot intuir que cal, des d'una perspectiva positivista, donar una embranzida a l'educació.

Seguint en la relació entre el krausisme i el regeneracionisme, Aróstegui i Blanco⁴⁸ veuen en la proposta desenvolupada per Azcárate⁴⁹ sobre el liberalisme organicista un primer projecte polític alternatiu ‘ ‘ *que los regeneracionistas de estricta observancia llevan ya casi a los extramuros de la democracia.*’ Faria referència, prenent de model l'estudi de Lissorgues⁵⁰, a l'organicisme harmònic d'origen krausista, eminentment idealista i espiritual, que intenta trobar la vertebració coherent en lo social i en lo nacional. Cada òrgan ha de desenvolupar la seva funció social i cada individu ha de complir la seva missió segons els seus mèrits. Per aquest motiu, els intel·lectuals vinculats al krausisme no veien amb bons ulls, tot i poder avaluar positivament la descentralització del òrgans territorials de l'estat, ni el nacionalisme – potencialment rupturista- que s'estava configurant a Catalunya i al País Basc ni les lluites de classes pregonades pel marxisme revolucionari o l'acció directa anarquista. Aróstegui⁵¹ ens comenta que tots els krausistes espanyols estarien influïts per l'organicisme, i com que els regeneracionistes tenien afinitats ideològiques amb el krausisme també trobarem rudiments d'organicisme en les seves teories sobre el funcionament de la societat.

<< Los regeneracionistas, por lo común, imaginan el cuerpo social como un *organismo*, con las peculiaridades estructurarles , funcionales y con los problemas implícitos a una entidad que actúa con una dirección y con un ensamblaje. Por ello puede hablarse de una 'enfermedad' o de una degeneración de tal organismo ⁵²>>

⁴⁸ARÓSTEGUI,J. ;BLANCO, J.A. , 1998: *entre la renovación cultural...*,op.cit., p.24

⁴⁹ Aróstegui cita una aportació en una obra que no hem tingut accés titulada: *El liberalismo que no pudo ser, la Castilla organicista* . Ens recorda la defensa d'un liberalisme castellà molt més organicista que individualista, tot i que siguin dues visions diferents del individu i de la naturalesa de la societat, defensa no són mútuament excloents. Posa d'exemple a Gumersindo de Azcárate , pensador indefugiblement liberal i, alhora, acèrrim defensor de l'organicisme. Ens mostrem prudents i diferenciem el *liberalisme organicista* de l'*autoritarisme organicista*. Aquest fet, i la concepció de que hi ha hagut una tradició liberal escassa, ha estigmatitzat a Castella, d'alguna manera, ja que se considera que durant el trànsit del segle XIX cap al XX el que s'ha donat és una evolució envers el pensament autoritari que beu directament d'aquesta tradició organicista que desembocarà en el feixisme espanyol. Però amb homes com Azcárate també podem posar de relleu que hi havia una tradició liberal-organicista que era humanista, il·lustrada i reformista. ARÓSTEGUI, J., *Los regeneracionistas castellanos*, dintre de: ARÓSTEGUI,J. i BLANCO,J.A.: *Castilla y el 98...*,op.cit., p.106

⁵⁰ LISSORGUES ,Y., *Los intelectuales españoles influidos...*,op.cit.

⁵¹ ARÓSTEGUI, J. , *Los regeneracionistas castellanos*. Dintre de : ARÓSTEGUI,J. i BLANCO,J.A.: *Castilla y el 98*, Zamora,UNED,2001, p.108

⁵² ARÓSTEGUI, J., *Los regeneracionistas castellanos...*, op.cit., p.109.

Reiterem que l'organicisme biològic, inspirat en l'evolució social, era una idea compartida arreu d'Europa. Tot i constatar l'enllaç entre el regeneracionisme i el krausisme, mai prendran part de la solució proposada del cirurgià de ferro. Creien que la solució als problemes d'Espanya passava per la reforma cultural, a pesar de que coincidien amb l'anàlisi sobre el problema de l'estructura productiva d'Espanya. El liberalisme orgànic és crític amb el liberalisme doctrinari, això és cert, però s'hauria d'ésser prudent a l'hora de relacionar la seva crítica al parlamentarisme - o en la detecció d'algun element que ens faci pensar que era antidemocràtic - amb el sorgiment del corporativisme propi dels sistemes autoritaris del període d'entreguerres.

Quant a la filiació positivista del krausisme, aquesta qüestió no està aclarida del tot. Lissorgues⁵³ diu que s'ha generalitzat la hipòtesi de que durant els anys vuitanta els krausistes s'adhereixen al positivisme (de la mateixa manera, s'afirma que el regeneracionisme de la crisi finisecular és fill del positivisme). De fet, cap dels intel·lectuals espanyols se declara fidel seguidor de Comte o Spencer. Només hi hauria un nucli d'intel·lectuals positivistes a Catalunya, com veurem més endavant. S'ha buscat un terme de compromís: krausisme-positivisme, amb la voluntat de destacar la seva acceptació del mètode inductiu i l'experimental del positivisme, però sense que arribi a constituir una mena de metafísica fundada sobre l'experiència.

1.3. El regeneracionisme català

Tal com relata Borja de Riquer⁵⁴, Valentí Almirall – vinculat al republicanisme federal – és el primer gran teòric del catalanisme. Organitza el primer partit polític d'àmbit català, Centre Català; dirigeix el primer diari en català, el *Diari Català*; presideix els Congressos catalanistes (1880 i 1882); teoritza les motivacions de la qüestió catalana a *Lo Catalanisme* (1886), i fou l'artífex del *Memorial de greuges* (1885). Paral·lelament, Almirall publicà alguns articles a la *Revue du Monde Latin*, entre l'any 1885 i el 1886,

⁵³ LISSORGUES, Y., *Los intelectuales españoles influidos por el krausismo frente a la crisis de fin de siglo (1890-1910)*. Dintre de: ÁLVAREZ, P.F.; UREÑA, E.M.: *La actualidad del krausismo en su contexto europeo*. Madrid, Ed. Parteluz, 1999, p. 320.

⁵⁴ DE RIQUER, B., *La irrupción del catalanismo en la política española*, Dintre de: JULIÀ, S. (Coord.): *Debates en torno al 98: Estado, Sociedad y Política*, Madrid, Consejería de Educación y Cultura, 1998, p.136

amb el títol *l'Espagne telle qu'elle est*. Cattini ⁵⁵remarca la importància d'Albert Savine en la projecció europea de la cultura catalana. Els articles foren recopilats en forma de llibre. Fou polèmic a l'Espanya de la Restauració, ja que la independència que la cultura catalana estava assolint feia que la censura de Madrid quedés en un segon pla. Almirall, publicant els seus articles a França, carregava durament contra la falsedat de la modernitat ibèrica; l'endarreriment i el caciquisme eren la seva vertadera cara. *L'Espagne telle qu'elle est* establí que la decadència de la pàtria catalana es localitzava en el revés que suposà per Espanya l'assimilació d'Amèrica, i l'única manera de regenerar-la era a partir del regionalisme. Almirall denunciava el clientelisme i el tràfic d'influències que afectava a totes les forces polítiques participants en el sistema. A més, afectava a les ciutats espanyoles, lloc on els polítics actuaven segons els acords presos a la capital. Atribuïa la supervivència del seu funcionament '*al sistema parlamentari, la formació del qual era el fruit d'un procediment electoral profundament falsejat pels governants del moment i en mans del Ministeri de Governació.*'⁵⁶

En efecte, denunciava la corrupció endèmica del sistema de la Restauració: el sistema d'*encasillados* i el *pucherazo* -per si el primer fallava-, és a dir, la manipulació flagrant de les eleccions. També denunciava l'existència de diputats *cuneros*, un símptoma evident de manca de validesa democràtica. Alhora denunciava l'impopular sistema de quintes o els malbarataments de diners procedents de l'erari públic que no contribuïen a la modernització. Referent al camp, '*l'ordre despòtic era garantit pel cacic que, a manera de senyor feudal, disposava de la vida i de l'economia de tots aquells que vivien en el radi de la seva autoritat.*' A la pobresa endèmica de la ruralia i el control caciquil, se li ha de sumar la denúncia del profund fanatisme religiós, instigat pels clergues. Es mostrava crítica alhora amb els homes de negocis que s'havien aprofitat de la seva proximitat al poder de l'aparell estatal per obtenir-ne beneficis empresarials. En el camp cultural afirmava que els representants de la cultura eren titllats de localistes o de tenir una mentalitat excessivament provinciana, cosa que feia que fos ignorada la producció en llengua anglesa o alemanya.

⁵⁵ CATTINI, G. , 'La recepció de l'Europa mediterrània en la França de final de segle XIX. L'Espanya de Valentí Almirall i la Itàlia de Francesco Saverio Merlino en els llibres de l'editorial parisenca d'Albert Savine'. *Cercles: Revista d'història cultural*. Núm. 9,2006, p. 48

⁵⁶ CATTINI, G. , 'La recepció de l'Europa mediterrània' ..., *op.cit.*, p.51

Exposava que la producció tèxtil catalana depenia del proteccionisme industrial, car, per poder competir amb els productes manufacturats europeus. També posava el punt de mira en l'endarreriment tècnic de l'agricultura. La vitalitat de la producció vinícola era una conseqüència de la crisi de la fil·loxera a França, però aquesta tessitura no permeté tampoc una revifalla de l'agricultura. Un efecte contraproductiu de l'auge de la viticultura fou que el govern apostà més pel lliurecanvisme, cosa que feia que repercutís negativament en la indústria, depenent, quasi en exclusiva, de la protecció aranzelària.

Així, *‘els polítics de la capital havien enrarit el clima del país creant una contraposició entre els interessos industrials i rurals, de la qual sortia beneficiada únicament la seva condició d'empleats de la capital de l'Estat⁵⁷’*.

Acusava als intel·lectuals de Madrid de tenir el punt de mira curt; només traduïen els llibres que venien d'Itàlia i França, menystenint la producció literària de l'àrea nord i centre-europea. Els hi retreia que les seves obres no tenien vàlua internacional, ans al contrari que les obres dels autors de l'incipient regionalista, els quals gaudien d'una bona recepció en el continent. En canvi, a Espanya les obres dels autors catalans havien estat condemnades a l'oblit o havien causat una impressió negativa.

La proposta d'Almirall era la de destruir el fals parlamentarisme, l'autoritarisme centralitzador i la uniformitat, és a dir, assolir la descentralització i un govern de compromís entre el grup centromeridional (andalús-castellà) *‘d'esperit somiador, generalitzador i autoritari’* i *‘el grup centro-septentrional (pirinenc) d'enginy analític i robust (i dominat pel primer)⁵⁸’* Hem de veure, però, que la denúncia a escala internacional d'Almirall es produeix quinze anys abans de que Joaquín Costa publicqués *Oligarquía y caciquismo*. La frustració pel fracàs del Sexenni fou enorme. Almirall critica a la Restauració a partir de l'idea de decadència d'Espanya pròpia del regeneracionisme llatí, i proposa la regeneració des de la regió, des de Catalunya, des del catalanisme, per tant, hem d'entendre el sorgiment del catalanisme com la versió catalana del regeneracionisme, impulsat amb notorietat pel desastre del 98 i la crisi de la identitat espanyola.

⁵⁷ CATTINI, G., *op.cit.*, p.52

⁵⁸ *Ibid.*, p.53

En aquesta línia, Gregori Mir⁵⁹ anuncià que el regeneracionisme català és eminentment polític, en contrast amb el castellà; molt més científic, pragmàtic i apolític. Ho recolza dient que el regeneracionisme a Catalunya és sinònim de regionalisme, pre-nacionalisme o nacionalisme català. D'altra banda, situa el seu origen a la primera meitat del segle XIX, en Jaume Balmes, és a dir, en un moment molt anterior al *desastre*. En consonància amb l'obra marxista mecanicista de Solé-Tura, *Catalanisme i revolució burgesa* (1967), creuria que culminaria amb l'obra de Prat de la Riba. La seva doctrina nacionalista seria la forma que pren el regeneracionisme català de final de segle. Ho sintetitza d'aquesta manera:

« La misión histórica de Cataluña será transformar el Estado oligárquico y caciquil de la Restauración en otro mejor organizado y que permita la industrialización de España, teniendo como modelo el proceso dinámico-imperialista del capitalismo europeo.»»

Seria l'argument marxista que vincula el projecte nacionalista/regeneracionista a la conquesta de l'Estat, amb el punt de mira posat en el desenvolupament del mercat nacional espanyol. La historiografia catalana, sobretot després de la tasca incommensurable de Termes, en un moment en què durant els anys 60 i 70 s'imposaven les tesis del marxisme ortodox, ha descartat la relació mecanicista entre burgesia i origen del catalanisme polític. A pesar de tot, tampoc ens pertoca a nosaltres entrar en aquesta mena de disquisicions.

Tornat a la figura d'Almirall, a banda de la seva agradable recepció a França arran del seu estil propi del regeneracionisme francès- és a dir, la intel·lectualitat catalana s'estava movent en les mateixes coordenades que estaven caracteritzant a la ciència política del sud d'Europa- , s'hauria de veure quin impacte va tenir, com varen assumir o manllevar les seves crítiques els intel·lectuals espanyols. En referència a les propostes regeneracionistes d'Almirall, calcades quant a articulació a les del francès, Cattini es demana com i de quina manera impactaren en els intel·lectuals espanyols, en el sentit de fins a quin punt les assumiren o es feren seves les crítiques d'Almirall. Seria una qüestió que deixaríem per a futures investigacions. De totes maneres, el que és del tot constatable és el positivisme d'Almirall. Lissorgues parlà d'un cercle positivista a

⁵⁹ MIR, G., *Introducción*. Dintre de: DELS SANTS OLIVER, M: *La literatura del desastre*, Barcelona, Edicions 62, 1973p.34.

Catalunya articulada després de 1875⁶⁰. Doncs, en ell, hi trobem a Valentí Almirall. Agafant en pines la concepció *prefeixista* de Costa en l'obra de Tierno Galván, que analitzarem més endavant, referent a Almirall afirma que:

<<Costa aparece como un Castellano desaforado. Almirall como un europeo objetivo y, en lo posible, desapasionado, que defiende el procedimiento especialista y el método de observación directa que conducen directamente al positivismo científico⁶¹.>>

Seria interessant, en una futura investigació, veure el *feedback* entre el regeneracionisme català i el castellano-espanyol. Una mica a l'estil d' Enric Ucelay de-Cal, que a *El imperialismo catalán. Prat de la Riba, Cambó, d'ors y la conquista moral de España* (2003) ha assajat com les formulacions *imperialistes* del catalanisme influïren en l'articulació del nacionalisme espanyol, inclús, del feixisme espanyol⁶².

Si anteriorment lligàvem el sorgiment del catalanisme amb el regeneracionisme, també defensem que quan s'articula en projecte polític, a partir de l'any 1901, la idea de regenerar a Espanya també esdevindrà, a curt termini, un projecte d'acció política. Sense massa frivolitats, peguem un cop d'ull a *La Nacionalitat Catalana* (1906), d'Enric Prat de la Riba. Veiem que dedica el capítol IX a l'imperialisme. Parafrasegem l'essencial:

<<L'imperialisme és el període triomfal de un nacionalisme: del nacionalisme d'un gran poble. Aquesta és la veritable substancia del imperialisme. Per això els mestres d'imperialisme són nacionalistes fervorosos⁶³ (...) Cultura nacional intensa, interès general de civilització, força suficienta per sostenir l'un y l'altra, són els elements essencials del imperialisme⁶⁴.>>

Vincula, en certa manera, nacionalisme amb imperialisme. Podria ser una influència de la generació noucentista, bàsicament d'Eugeni d'Ors⁶⁵, sobre la finisecular,

⁶⁰ Per veure la vinculació entre positivisme i catalanisme regeneracionista remetem a l'obra de Xavier Farré Trill, *Pensament positivista a Catalunya* (2007). No ens incumbeix a nosaltres, en aquest treball, aprofundir en l'arrelament positivista entre els nuclis intel·lectuals catalans.

⁶¹ TIERNO GALVÁN, E., *Costa y el regeneracionismo*, Barcelona, Ed. Barna, 1961, p.109

⁶² CASASSAS IMBERT, J., 'Enric UCELAY-DA CAL, *El imperialismo catalán. Prat de la Riba, Cambó, D'Ors y la conquista moral de España*', *Mélanges de la Casa de Velázquez*, Núm.,35-2, 2005, p.293-296.

⁶³ PRAT DE LA RIBA, E., *La Nacionalitat Catalana*, Barcelona, Escola d'Administració Pública de Catalunya, 2007, p.

⁶⁴ PRAT DE LA RIBA, E., *La Nacionalitat Catalana, ...op.cit.*, p. 121.

⁶⁵ '(...) Ors spoke frequently of nationalism, a term that he linked with imperialism.' CASASSAS, J., 'The 'pre-fascism'' argument: the Study of authoritarianism in the 20th century from a catalan- spanish viewpoint' *Journal of Catalan Intellectual History*. Vol. I. Issue I., 2001, p. 56

perfectament calculada per Prat de la Riba, el líder intergeneracional i figura que cohesionava al catalanisme. De totes maneres, no ens pertoca a nosaltres anar més allà de l'apuntat. No hem d'oblidar el context històric: potències moribundes i potències vives (Lord Salisbury). Espanya, derrotada estrepitosament pels EUA a Cuba, era considerada internacionalment una potència morta. Podríem interpretar que Prat de la Riba creu que ha arribat l'hora de que Catalunya esdevingués el motor de la regeneració de la vida político-cultural espanyola; del *nacionalisme hispà*. En efecte, De Riquer⁶⁶ apunta la tesi de que l'hegemonia catalana havia de vertebrar un nou Estat espanyol. La *Nova Ibèria* també havia d'encabir a Portugal, que actuaria de contrapès, juntament amb Catalunya, dintre d'un de la nova entitat – una mena de federació ibèrica- que havia de superar els antagonismes històrics. Deixant de banda la plausible contradicció entre ambicionar l'hegemonia espanyola i alhora defensar l'autonomia política de Catalunya:

<<Será a partir del año 1915 cuando aparecen formulados claramente los primeros proyectos de reforma de España de los catalanistas. Será a partir del famoso manifiesto ‘ ‘ Per Catalunya i per Espanya gran’ ’, escrito el año 1915 por Prat de la Riba y Cambó. Ahí se manifiesta la voluntad de lograr la hegemonía catalana del Estado, lo cual supone plantearse seriamente los medios para acceder al poder.⁶⁷>>

Quant a la recepció o la relació entre el regeneracionisme català i el castellà a la que feia esment Cattini, Joan Maragall, al parer d'Antonio Vilanova⁶⁸, ja entreveu que el problema d'Espanya és la manca dels millors en el govern; la motivació de la decadència i la malaltia congènita de la nació. Per Vilanova, s'anticiparia a Ortega y Gasset. També entreveuria un paral·lelisme entre Costa i Maragall, quan el primer a *Oligarquía y caciquismo* expressa quelcom semblant a Maragall: la forma de govern i direcció d'Espanya és la dels millors pels pitjors. En un article que coincideix amb la vigília de la derrota del 98, expressa que els polítics s'han despreocupat de la malaltia que afecta al país. Serà amb un article inspirat en el conegut *Discurs de Lord Salisbury* sobre les nacions moribundes on plantejarà les causes polítiques de la decadència espanyola:

⁶⁶ DE RIQUER, B., *La irrupción del catalanismo ...op.cit.*,p.136

⁶⁷ DE RIQUER, B., *La irrupción del catalanismo ...op.cit.*,p.147

⁶⁸ VILANOVA, A., *Maragall y el 98, o Cataluña y la regeneración de España*. Dintre de: VILANOVA, A. i SOTELO VÁZQUEZ, A (Ed): *La crisis española de fin de siglo y la generación el 98. Actas del simposio internacional.*, Barcelona, Universitat de Barcelona. ,1999,p. 257

<< (...)desorganización, pobreza, la falta de grandes Hombres, el desgobierno, la corrupción administrativa.” Afegia: “ (...) España está enferma, no hay duda; pero falta saber si la enfermedad está en la fuente de su vida nacional, o solamente en el elemento político que la dirige⁶⁹>>

Acusa directament a la classe política d'ineptes. Segons Vilanova, anticiparia el discurs de *Vieja y Nueva política* (1914), d'Ortega y Gasset; el problema radicaria en què el poble espanyol no es pot organitzar socialment de forma eficaç, i en la seva incapacitat per produir classes dirigents:

<< (...) El mal de España no estaba en la masa popular, en la primera materia, sino en su función social: era un pueblo que, tomado individuo por individuo, parecía de tan buena pasta como cualquier otro; pero que, tomado en su conjunto, resultaba inepto para organizarse socialmente.⁷⁰>>

Anticipa, en el mateix article, que és un esser invertebrat en l'organització social, una idea que recorda molt a Ortega y Gasset i la seva *España Invertebrada*. En el fons, deixant de banda la incapacitat de produir classes dirigents, el problema de la decadència radicaria en què els dirigents no han sabut oferir una bona educació a la nació; concepció del tot calcada al krausisme, de fet, Maragall sentia una gran admiració pera Giner de los Ríos. Amb la nació degudament educada, sorgiran les elits preparades per dur a terme la tasca regeneradora. Segons Maragall, el màxim obstacle per a aquesta regeneració és l'esperit immobiliista de les regions més endarrerides que alhora inhibeixen i desanimen a les més esplendoroses, excloses de la participació política espanyola pel seu caràcter minoritari.

Introdueix el caràcter d'*Espanya morta*, expressió que designa el quietisme de l'oligarquia d'un país condemnat a ésser nació moribunda. Les tendències catalanistes entusiastes de Maragall li provocaran la temptació de que Catalunya ha trencar tots els lligams culturals amb Espanya⁷¹, ja que corre el risc de contaminar-se negativament per la cultura castellana. Tanca *Oda a Espanya* amb el vers *Adéu , Espanya!* A pesar de tot,

⁶⁹ MARAGALL, J, *Obres Completes*, Barcelona, Ed. Selecta, 1961, p.262. Citat per : VILANOVA,A. , *Maragall y el 98, o Cataluña y la regeneración...*,op.cit.,257

⁷⁰ MARAGALL, J, *Obres Completes*, Barcelona, Ed. Selecta, 1961, p.102. Citat per : VILANOVA,A. , *Maragall y el 98, o Cataluña y la regeneración...*,op.cit.,268

⁷¹ Cacho Viu, com veurem més envant, ens parla de que l'influx del vitalisme en el catalanisme va accelerar la teorització del decadentisme d'Espanya i la voluntat secessionista cultural; rompre la dependència amb Madrid, per així, projectar la cultura catalana a Europa i homologar-la a les altres.

entre l'any 1898 i 1899 defensarà que el catalanisme és un instrument per intervenir a Espanya, heretant, en certa manera, la idea d'Almirall de que el catalanisme és l'única força capaç de reconstruir Espanya. S'havia de fer amb l'hegemonia de l'*Espanya nova*, tot plantejament el problema de les *dues Espanyes*, qüestió que tindrà continuïtat en la *Vieja y Nueva Política*, d'Ortega y Gasset, com veurem més endavant. Aquesta contradicció aparent entre voler rompre els vincles culturals amb la *cosa morta* i defensar la intervenció acèrrima del catalanisme en la reconstrucció d'Espanya s'explica per l'ambivalència del catalanisme d'aleshores, segons Joan-Lluís Marfrany.⁷²

⁷² MARFRANY, J.L., *la cultura del catalanisme*, Barcelona, Empúries, 1995. Un dels arguments principals de Marfrany és que Catalunya era la nació i Espanya era l'Estat en els inicis del catalanisme.

2. El diàleg entre el marc cultural europeu i el regeneracionisme

2.1. L'impacte del darwinisme social

Hem de contextualitzar el regeneracionisme en l'impacte que tingué l'evolucionisme darwinista de finals de segle XIX -és a dir, en l'òrbita positivista- tant dintre l'ambient científic i político-intel·lectual del moment com en la concepció de les nacions. En efecte, estem en un moment en què la Segona Revolució Industrial corre paral·lela a l'auge de l'imperialisme. D'aquesta manera, les nacions que quedaven relegades en una segona posició - *les nacions moribundes*, una expressió de Lord Salisbury, i dèbils, enfront de les emergents- dintre de la cursa colonial restaven estigmatitzades i pesaven poc dintre del nou ordre internacional forjat a la Conferència de Berlín (1885). Les relacions internacionals, per tant, estaven regides pels principis del darwinisme social. Espanya fou víctima de la *redistribució colonial*, en termes de Jover⁷³, és a dir, la transferència de territoris i àrea d'influència de les velles potències envers els nous estats expansionistes desitjosos d'ampliar els seus dominis ultramarins. Actualment, s'ha posat de manifest el caràcter internacional de 98; no només era un assumpte espanyol, ja que va haver-hi *altres 98*, com els de França (Fashoda, 1898-99) i Itàlia (Adua, 1896), a Àfrica. No constituïen tant la gènesi com la conseqüència de que quelcom havia degenerat.

En aquest sentit, Espanya i, en general, l'àrea llatina presentaven un cert endarreriment secular i estructural, en la crisi de *fin de siècle*, respecta a les nacions de l'àrea nord-europea, motivant el debat intel·lectual; el debat regeneracionista sobre la suposada degeneració de la raça llatina, en general, i espanyola, en particular. La idea de degeneració⁷⁴ respon al pensament social evolucionista que beu directament del darwinisme social, aparellat a l'influx del pensament organicista. El rerefons biològic del binomi degeneració/regeneració és evident. Així mateix, l'hem de contextualitzar en la història intel·lectual europea del moment, on l'evolucionisme, l'evolucionisme social,

⁷³ JOVER, J.M. ,1898. *Teoría y práctica de la redistribución colonial*. Dintre de JULIÀ, S.: *Debates en torno al 98: Estado, Sociedad y política*. , Madrid, Consejería de Educación, Juventud y Deporte, 1998, p. 13-49

⁷⁴ ARÓSTEGUI, J., *Los regeneracionistas castellanos...*, op.cit., p.91

el sociobiologisme, i la permanent fixació en el problema de les *races* són els principals maldecaps de la ciència moderna. Estan de moda Spencer i Lombroso o Chamberlain i Le Bon. Òbviament, això va deixar una profunda petjada entre el regeneracionisme; es plantegen que un dels mals perennes d'Espanya és la degeneració de la raça, aparellat a un més que indubtable marc referencial darwinista.

En canvi, per Santos Julià⁷⁵ l'obsessió per la degeneració de la raça no és atribuïble ni a la crisi del positivisme ni a l'auge del darwinisme social. Per a ell, és més un reflex dels efectes creats pel maquinisme: la pauperització de l'antic jornaler desplaçat al medi urbà. Es va accentuar notòriament amb la derrota militar francesa de Sedan, la revolució i el fracàs de la *Commune*. En aquest moment, es produeix un debat a França sobre els motius dels mals de la nació i és quan entra en escena la patologia social per explicar-mitjançant l'aplicació de conceptes biològics a la societat- l'ensulsiada nacional. La història seria la clau central de l'explicació de les patologies del passat. El fracàs de la *Commune* escenificava la impossibilitat de la multitud per dotar-se d'un ordre social capaç de generar progrés i llibertat.

Per altra banda, la idea de degeneració és assumida a Espanya durant el Sexenni Democràtic (1868-1874). En efecte, la crisi finisecular es situa en un context distant al del desastre del 98. De fet⁷⁶, *el 'trauma castizo' (sic) que supuso para los análisis regeneracionistas el Sexenio (1868-1874), tuvo mayor transcendencia que el originado un cuarto de siglo después por el 98*. Tal com assenyalen Aróstegui i Blanco⁷⁷, el Sexenni s'havia desenvolupat sota l'empara de l'idealisme alemany, representat per Hegel, i des del seu fracàs polític aquest corrent de pensament fou substituït pel positivisme⁷⁸. De fet, serà Nicolás Salmerón, un home cabdal del Sexenni, qui traduirà *Dégenération* (1892), de Max Nordau, un dels tractadistes més destacats del moment. El trauma del sexenni fou major que el del 98, ja que li hem de sumar les conseqüències d'un fet internacional: la derrota francesa a Sedan (1870), l'inici de la posada en dubte de la vitalitat de la raça llatina. En efecte, la crisi d'identitat de França va obrir la caixa

⁷⁵ JULIÀ, S., *Retóricas de muerte y resurrección: los intelectuales en la crisis de conciencia nacional*. Dintre de: JULIÀ, S. (Coord.): *Debates en torno al 98: Estado, Sociedad y Política.*, Madrid, Consejería de Educación y cultura de la Comunidad de Madrid, 1998, p. 164

⁷⁶ ARÓSTEGUI, J.; BLANCO, J.A., 1998: *entre la renovación cultural...*, op.cit., p.18

⁷⁷ *Ibid.*, p.23

⁷⁸ Com ja hem vist, Lissorgues ho posa en dubte. Parla de que només trobem un nucli genuïnament positivista a Catalunya. D'altra banda, sembla que el krausisme es *positivitzarà* (krausisme- positivisme).

dels trons; es va reactivar la literatura de la decadència arreu de l'àrea llatina, de notòria tradició a Espanya. No debades, el propi Cánovas del Castillo en el mateix any de la derrota francesa es mostrava entusiasta amb la raça germànica, sense dubtar de la inferioritat llatina en les competències d'organització social i d'impuls de la ciència.

2.2. Conviure amb el positivisme en crisi: certeses soscavades

Referent a l'estudi de Vicente Cacho Viu sobre intel·lectuals espanyols del període finisecular⁷⁹, segons Hernández Sandoica⁸⁰:

<<(…) Se trata de un proyecto que pergeñó lentamente en torno al concepto de «moral colectiva» (su forma de tender puentes conceptuales entre lo general y lo particular) y que, a su vez, respondía al esquema de clasificación tripartito de «nacionalismo», «moral de la ciencia» y «socialismo». >>

En efecte, Cacho Viu, a l'obra *Repensar el 98*, exposa com dues d'aquestes morals col·lectives van articular el regeneracionisme. Entén per moral col·lectiva⁸¹: ‘‘ *aquellas propuestas modernizadoras, transformadoras del país que presenten, a la vez y de una manera sostenida, un nivel aceptable de teorización y un grado consistente de aceptación social.*’’

França deixà de ser després de la derrota de Sedan la primera potència continental, i patí una forta crisi d'identitat. La generació de 1850, la de Renan i Taine -que tenia uns cinquanta anys en l'any de la *Debâcle*- va conjurar-se en renovar la moral col·lectiva de França a partir de la reforma intel·lectual que ofería el model alemany: la ciència com a eina de progrés. D'igual manera, la generació de 1870, la de Zola - que eren els joves de la *Debâcle*- varen culminar l'obra literària del naturalisme, un corrent afí a la mentalitat positivista de la generació anterior. Era una generació aliena a la derrota, de

⁷⁹ En aquest apartat oferirem una síntesi dels dos estudis publicats a *Repensar el 98: Francia 1870-España 1898* (p.77-97) i *Crisis del positivismo, derrota de 1898 y morales colectivas* (p.53-66). El model triangular per a la història intel·lectual entre París, que seria la veu cantat, i Barcelona i Madrid, els contrapunts dissonants, ens pareix força seductora per entendre, amb una perspectiva global, el regeneracionisme en la crisi de *fin de siècle*. Referint-se a la història intel·lectual, Cacho té molt clar que s'ha de privilegiar el vessant europeu del pensament espanyol finisecular i tenir molt present, així mateix, el caràcter multinacional del país sobre el que reflexionaven. CACHO VIU, V. , *La imagen de la España finisecular*, dintre de: SEMINARIO DE HUMANIDADES AGUSTÍN MILLARES CARLÓ (Coord.), Homenaje a Antonio de Bethencourt Massieu, Vol. I, Las Palmas, Servicio de Publicaciones y Difusión Científica de la UPLGC, 1995, p. 365.

⁸⁰ HERNÁNDEZ SANDOICA, E. , ‘‘La historia cultural en España: tendencias y contextos en la última década.’’ *Cercles. Revista d'història cultural*, 2001, núm. 4, p.75

⁸¹ CACHO VIU, V. , *Repensar el 98*, Madrid, Biblioteca Nueva, 1997, p. 53

fet, professaven el pacifisme antirevengista. El punt d'inflexió es produí amb la crisi del general Boulanger (1885-1889), moment en què es despertà un sentiment revengista, de caire antirepublicà i antiparlamentari. A més, al llarg dels anys 80 sorgeix el corrent vitalista que apel·la a resoldre el complexa de decadència francesa mitjançant la irracionalitat i el voluntarisme. Políticament, es tradueix en l'aparició d'*Action Française*. Bouget serà el qui imprimirà un signe diferent a la derrota de Sedan: el revengisme i la lluita contra el positivisme que configurava a la III República havien de ser executats pels *teenagers* del desastre. Per tant, fins a la dècada dels anys 80 regnen les certeses positivistes. A partir d'aquí, s'entra en una crisi d'aquest corrent filosòfic que propicia la crisi finisecular.

França, amb tot, encara seguia essent el focus cultural que irradiava a l'àrea meridional. Després del fracàs del Sexenni -el seu trauma és major que el del 98-, el regeneracionisme espanyol va prendre una nova embranzida amb l'arribada de noves idees de França, sobretot, a partir dels anys 80. Les dues morals col·lectives que a s'articulen a través de França: la de la ciència a Madrid- a partir de la *Educación de Libre Enseñanza* i inspirada en el model educatiu de la III República-, i la nacionalista a Barcelona – inspirada en la tradició liberal i parlamentària- estan forjades amb la marca del positivisme cientista.

Quan es produeix el Desastre del 98 es fa més evident que mai la urgència del triomf d'ambdues morals. No obstant això, es veuran trastocades per una crisi cultural comuna arreu d'Europa: la crisi de les certeses positivistes⁸² i l'ascens del corrent vitalista, acompanyat d'actituds antiparlamentàries en alguns casos. La primera conseqüència fou la pèrdua de la fe en la raó i el paral·lel sorgiment de la intuïció i la revelació com a via vàlida pel coneixement. D'aquesta tessitura es despren un ressorgiment, un *revival* del romanticisme. També de la visió intimista del món, que és vist des del propi jo, i l'aparició d'una literatura que va al poble amb la intenció de⁸³: *“refrendar en el inconsciente colectivo sus intuiciones individuales, en las que se había refugiado como en una chalupa ante el naufragio de las certidumbres positivistas”*.

⁸² Aróstegui i Blanco rebaten la teoria de Cacho Viu sobre el presumpte detonant que va significar l'ensulsiada del positivisme en la crisi finisecular comuna a tota Europa. Proposen que el positivisme, com a tal, és substituït pel darwinisme positivista, i el propi moviment regeneracionista l'usa quan es recolza en la decadència de la *raça espanyola.*, ARÓSTEGUI, J.; BLANCO, J.A., 1998: *entre la renovación,...*, op.cit., p.33

⁸³ CACHO VIU, V. (1997): *Repensar el 98...* op.cit., p.59

El regeneracionisme espanyol, doncs, va veure's fortament colpejat per aquest fenomen, essent impossible conjurar-se sota el consens que havia caracteritzat el regeneracionisme llatí sorgit a França després de 1870. La crisi finisecular es féu sentir d'igual manera sobre l'articulació d'ambdues morals col·lectives. Els modernistes catalans, tenint a Joan Maragall com a figura més emblemàtica, varen aplicar radicalment el decadentisme a l'Espanya de llavors; d'aquesta manera, acceleraren el secessionisme cultural i l'homologació europea, eixamplant la independència respecte Madrid i enfortint l'eix París-Barcelona. No obstant això, aquesta exaltació vitalista podria haver atomitzat la doctrina nacionalista establerta durant l'hegemonia positivista. No succeí gràcies a lideratge intergeneracional de Prat de la Riba, que amb el seu pragmatisme i saber fer va salvar el projecte basat en la imposició de la voluntat popular, malgrat algun episodi esporàdic, com el del general Polavieja. Per tant, la moral d'autor, com la d'Eugeni d'Ors⁸⁴, no hi tenia cabuda.

La pèrdua de la fe en el progrés va impactar summament en la moral de la ciència, que ja patia una estructural manca de suport polític i social; una fràgil implantació de la ciència positiva. La crisi del positivisme sacsejà l'escena europea dels anys 80. Hem de constatar que afectà al regeneracionisme en el moment en què, efectivament, el desastre de 98 palesà que l'*Espanya oficial* feia aigües (no va haver-hi un Sedan a l'Espanyola). Es donen dues sortides, amb anterioritat al desastre i reforçades per aquest: la solució ja esmentada de Prat de la Riba i l'autoritària de la *literatura del desastre*. L'aparició i la caiguda fulminant del general Boulanger (1889-1895) impactà notòriament en l'escena madrilenya. Costa l'any 1895 ja parla de la dictadura tutelar.

L'auge de l'exaltació vitalista corre paral·lela a la manca d'entusiasme en els valors burgesos i democràtics, és a dir, a l'aparició d'una mística de l'autoritat, tot i que no

⁸⁴ En un altre estudi, *Revisión de Eugenio d'Ors* (1997) segueix la línia de Zeev Sternhell, i ens el presenta com un feixista *avant la lettre*. Tal com exposa Casassas: "Although the works of Eugeni d'Ors are extremely varied and with a significantly journalistic slant, we can agree with Cacho and regard this author as characteristic of the pre-fascist currents of thought that spread through Western Europe prior to 1914 (despite the fact that we already noted our disagreement with the automatic predetermination that might be implied by the term 'pre-fascism'" CASASSAS, J. , 'The 'pre-fascism'" argument: the Study of authoritarianism in the 20th century from a catalan- spanish viewpoint' *Journal of Catalan Intellectual History*. Vol. I. Issue I., 2001, p. 56-57. En el propi article, Casassas desenvolupa en l'article com, tot i el context anitpositivista europeu, el catalanisme conservador, *grosso modo*, no va esdevenir antiparlamentari per la *continuitat històrica* de l'estratègia del catalanisme vuitcentista ; l'enemic no era el Parlament, sinó el centralisme que calia combatre mitjançant la lluita democràtica. En aquest panorama, la tàctica d'Ors tenia poc enclavament i marge de maniobra.

vagi més enllà de la formulació especulativa, com la d'un Costa immers en el desassossec generacional de no poder formular una moral de la ciència coherent, més enllà d'una etapa estèril de positivisme vulgar. Si la generació de la Restauració restà fortament afectada pel desastre colonial, la generació finisecular espanyola es mostrà molt més afectada per l'impacte de la crisi cultural de la dècada dels anys 90, ans al contrari que la generació dels *teenagers* francesa, encara arrelada en el positivisme. Es refugiaren en el jo, en la subjectivitat- element propi dels corrents vitalistes-, mostrant-se escèptics a qualsevol certesa. Per tant, varen tallar de soca-rel qualsevol temptativa de continuar l'estela de la denúncia al règim polític i a assumir les solucions del positivisme proposades per Costa, per exemple.

2.3. El sorgiment de l'intel·lectual durant la crisi finisecular

Quant a l'aparició de l'intel·lectual, es produeix durant la crisi finisecular. Tal com assenyala Juliá⁸⁵, la paraula intel·lectual apareix com a substantiu durant la dècada de 1890, i a partir de l'*Affaire Dreyfus* s'estén amb el canvi de segle arreu de la geografia europea. En un altra aportació, Juliá⁸⁶, en relació a l'ús com a substantiu del terme intel·lectual, es mostra pragmàtic i defuig discussions bizantines a l'hora de definir qui eren, conclouent que: " *lo son aquellos que se presentan a sí mismos como tales o a quienes la opinión pública como tales reconoce.*"

Efectivament, a França l'*Affaire Dreyfus* propicià que els pensadors del moment encetessin la protesta contra la condemna injusta imposada al capità Dreyfus. És el cas d'Emile Zola mitjançant un article al diari dirigit per Clemenceau, *L'Aurore*, titulat

⁸⁵ JULIÁ, S, 'Literados sin pueblo : 'la aparición de los *intelectuales*'.*España. Stvdia Histórica*, 1998, núm. 16. p. 108. En aquest article, Juliá defensa la tesi de que existeixen intel·lectuals abans dels intel·lectuals. Remuntaria la seva presència a l'origen del capitalisme, moment en què es produeix l'autonomia de la societat civil respecte a l'Estat. És quan poden participar de forma individual en *l'esfera pública de debat*, independitzats dels lligams corporatius feudals. Només el capitalisme permet que hi hagi un debat públic institucionalitzat al marge de les institucions feudals, com l'Església. Serà amb la construcció de la societat civil i l'ascendent alfabetització quan es produirà el sorgiment d'una minoria culta que els llegirà, esdevenint mediàtics amb el pas del temps. Així, abans de 1848, veuria un intel·lectual liberal que estaria imbuït pel romanticisme, creant la cultura nacional i difonent el sentiment cívic i patriòtic. A partir d'aquesta data, sorgeix un nou perfil fruit del fracàs de la *primavera dels pobles*. Compartiria la seva extracció social: classes mitjanes-altes amb una sòlida formació acadèmica, però que a diferència dels seus predecessors no passaren per la formació acadèmica. Enlloc, no debades, d'apel·lar al *volkgeist* es sentiran identificats amb la classe obrera que s'estava organitzant. És l'intel·lectual de partit, *l'orgànic*; l'avantguarda del partit.

⁸⁶ JULIÁ, S., *Ibid.*, p. 160

J'Accuse. També hi trobaríem el primer *Manifestes des intellectuels*. Els intel·lectuals finiseculars ‘pretenden intervenir en la vida pública desde una posición separada, reclamando una función específica, y no como cabeza de otras clases o categorías sociales.’⁸⁷. Molt encertadament, Pan-Montojo⁸⁸ assenyala algunes característiques de l'evolució intel·lectual europea durant les dues darreres dècades del segle XIX, com el fet de que l'intel·lectual pren consciència de si mateix, és a dir, se sent part d'un grup social que ha d'oferir solucions a la societat. Aquests intel·lectuals volien ser independents, allunyar-se del model *intel·lectual orgànic*, si es vol dir així, i a l'hora d'intervenir en la política pública es volien posicionar al marge i per sobre de la multitud. Es conceben com el referent moral de la nació i els jutges de la classe política, no obstant això, no proposen cap pla d'acció concret.

Amb uns orígens literaris evidents, en l'àmbit espanyol, s'entreveu que amb l'ascens d'aquest es produeix l'aparició d'un nou gènere literari: l'assaig, necessitat de l'existència d'una societat civil articulada, d'un públic lector, una classe lletrada que sigui una possible consumidora del mercat d'idees que es generava. Serrano admet que a mesura que la societat espanyola va tornant complexa i les taxes d'alfabetització augmenten apareixen la professionalització dels tècnics, provinents tant de la ciència social com de la *pura*. Així doncs:

<<en los años ochenta y noventa del siglo XIX, y más aún en los primeros decenios del siglo XX, es cuando empiezan a intervenir en el debate público y sobre temas generales aquellos que ostentan una capacidad reconocida y sancionada por un título académico o profesional, sobre el que pretenden asentar su autoridad.⁸⁹ >>

Hauríem de situar els regeneracionistes en aquesta tessitura. Seran aquestes classes lletrades el recolzament dels intel·lectuals, els que llegiran els seus assajos. Aquests professionals però, gràcies al seus coneixements científic-tècnics, voldran intervenir en

⁸⁷ JULIÁ, S., *op.cit.*, p.113

⁸⁸ PAN-MONTOJO, J. [1998]: PAN-MONTOJO, J., ¿98 o fin de siglo?. Dintre de PAN-MONTOJO (Coord.): *Más se perdió en Cuba. España en 1898 y la crisis de fin de siglo.*, Madrid, Ed. Alianza, 1998, p.22.

⁸⁹ SERRANO, C., “El nacimiento de los intelectuales”: algunos replanteamientos. 'Ayer', 2001, núm. 40. P. 22. En aquest article Serrano arran de que Larra fou el primer en usar el talent literari com a arma política. Segons ell, “consagra a la vez cierta división de funciones: apartado del poder, estrechamente vinculado a una prensa en plena transformación, es el que más se asemeja a la ulterior imagen del «intelectual» como conciencia que, pluma en ristre, hace frente al poder y denuncia los males de la sociedad” (p.17)

els debats públics. Alhora esdevindran corporativistes o gremialistes, quan prenguin consciència dels seus interessos específics. Michael Foucault els anomena “intel·lectuals específics⁹⁰”. En la teorització de la història cultural pròpia de la historiografia catalana, Jordi Casassas⁹¹ - influenciat aleshores per Gramsci i la seva teoria de l'*hegemonia*, tot i, això sí, combatre les interpretacions socio-econòmiques de la història social fossilitzada en el marxisme poc renovat- va patentar el concepte d'*intel·lectual-professional*, en el sentit d'emfasitzar que formaven un col·lectiu d'acció política, social i cultural, que es desenvolupa en les societats europees contemporànies.

A pesar de que l'*Affaire Montjuïc* (1896) i el posterior judici militar (1897) ja fou un assaig sobre la seva inclusió en la vida pública, a Espanya trobem l'origen de l'intel·lectual en el Desastre del 98. De fet, Inman Fox⁹² assenyala que arran de l'*Affaire Dreyfus* el substantiu intel·lectual entra en l'ús de la llengua castellana. Defensa que els primers en posicionar-se envers la necessitat d'influir culturalment en el caminar del país foren els escriptors del 98: Maeztu i Unamuno. Aquest escriu a la *España Moderna*, el mateix novembre de l'any 1898, un article titulat *La vida es un sueño. Reflexiones sobre la regeneración de España*:

<<En rigor no somos más que los llamados, con más o menos justicia, *intelectuales* y algunos Hombres públicos los que hablamos ahora a cada paso de la regeneración de España⁹³>>

En efecte, Unamuno ja es concep com aquell intel·lectual que intervindrà en els debats públics de la nació. Així mateix, Santos Juliá ens avança que el primer manifest sorgit als periòdics de Madrid, en consonància amb el *Manifest des intel·lectuals* a l'*Aurore*, sorgirà l'any 1905 i es titula: *Protesta de los intelectuales*, amb l'ànim de posicionar-se contra la designació del president del govern. El seu deure moral de posicionar-se envers els debats públics era evident. Trobem entre els signants a: Pérez Galdós, Azorín, Baroja, Blasco Ibáñez, Pérez de Ayala, Valle- Inclán, etc. Si peguem un cop d'ull al manifest, segons Maeztu⁹⁴, es consideraven els vertaders “ *aristócratas de la*

⁹⁰ FOUCAULT, M. : *Dils el escrit.*, tomo III, Paris, Gallimard, 1994, pp. 154-160. Citat per: SERRANO, C., *op.cit.*, p. 22

⁹¹ CASASSAS, J., ‘La configuració del sector ‘intel·lectual- professional’ a la Catalunya de la Restauració (a propòsit de Jaume Bofill i Mates)’ *Recerques*, 1978, Núm. 8., 1978, p. 103- 131

⁹² INMAN FOX, E., *La crisis intelectual del 98*, Madrid, Cuadernos para el Diálogo, 1976, p. 10

⁹³ Passatge citat per: INMAN FOX, E., *op.cit.*, p. 14

inteligencia.” Veiem com no s’erigeixen com l’avantguarda del poble per a la protesta i alhora veim com renunciem a liderar qualsevol associació política que canalitzi el malestar socio-polític. La seva pretensió era⁹⁵ :

<<ser la conciencia de la masa que acaba de hacer su aparición en las ciudades industrializadas y que se presenta ante los literatos, y ante los primos sociólogos que comienzan a estudiarla, como privada de conciencia.>>

No oblidem que la seva aparició com a substantiu té origen en la contraposició que ells mateixos feien entre l’*aristocràcia de les idees* i la massa. Eren la minoria, els que eren capaços de donar veu individual a la massa, és a dir, a la majoria social “*amorfa ignorante, pasiva, ineducada, grosera, fácilmente manipulable por los políticos*”⁹⁶. S’atribueixen la tasca de ser els educadors de la massa i de jutjar als polítics. En efecte, sorgeixen en paral·lel a l’aparició, i com a contrapunt, de les masses. Recordem que els coetanis veieren a les masses com un actor social que no posseïa racionalitat⁹⁷ - *La psicología de las multitudes* (1895), de Le Bon - o tal com descrivia el sociòleg Durkheim, es trobava immersa dintre l’estat d’anòmia (sense referents morals i desarrelats). Per tant, els intel·lectuals es defineixen com aquella minoria selecta oposada a les masses. Alhora es mostren igualment crítics amb els polítics, és a dir, condemnen i acusen a la classe política de la Restauració d’èsser la responsable de la crisi del país i, com molt lúcidament ens indica Santos Juliá⁹⁸, també hi hem de veure un refús a la democràcia de les masses. Recordem que l’any 1890 es reconeix el sufragi universal masculí, un procés en consonància en la democratització nominal dels sistemes polítics europeus. Per tant, la massa assumia, a pesar de la denúncia dels intel·lectuals de paràlisi, un protagonisme polític de primer ordre.

En efecte⁹⁹: “*Una y otra vez, los autores de fin de siglo vuelven a la idea de la democracia como dañada en su raíz por el hecho de basarse en el sufragio universal.*” El seu tarannà antiigualitarista i platònic, en el sentit aristocràtic, era ben palpable. No confiaven en què la massa pogués elegir un govern decent, ja que els polítics estaven supeditats i entregats als designis d’una massa ignorant, tot traçant una línia tènue que dificulta veure on acaba i a on comença el rebuig a la democràcia.

⁹⁵ JULIÁ, S., *Retóricas de muerte y resurrección...*, op.cit., p. 162

⁹⁶ *Ibid.*, p.116

⁹⁷ PAN-MONTOJO, J., *¿98 o fin de siglo?...*, op.cit., p. 23

⁹⁸ JULIÁ, S., *Retóricas de muerte...*, op.cit., p. 163

⁹⁹ JULIÁ, S., op.cit., p. 163

<<En el decenio 1890-1900, era un lugar común considerar que la raza -la que fuera, francesa, alemana, italiana o española- había degenerado y que Europa había entrado en un irresistible declive arrastrada por esa nueva entidad llamada masa.¹⁰⁰>>

Si les masses estaven contaminades, i el sufragi universal s'estenia, els governs elegits democràticament serien una farsa. Per tant, abans de les traduccions de Nietzsche hi ha un sentiment generalitzat entre l'intel·lectual finisecular contrari al sufragi universal, ja que és aquest el que erosiona a la pròpia democràcia. Per exemple, Pío Baroja serà un dels representants més acèrrims de la supressió del sufragi universal i de la dictadura com a forma de govern, ja durant la incipient II República¹⁰¹: ‘‘ *En España es preciso la dictadura para gobernar*’’. Hem de tornar a posar en el context europeu aquestes actituds; els cercles intel·lectuals europeus de *fin de siècle* es mostraven escèptics amb la democràcia. A més, el desastre del 98 va accentuar la idea de degeneració de la raça i la decadència de la nació, dos elements que forjaven el discurs intel·lectual sobre la situació socio-política d'Espanya, tot i que ja entreveure's abans del desastre.

2.4. El nacionalisme espanyol i el regeneracionisme:

L'accentuació de la definició cultural de la identitat espanyola

Junco teoritza que el trauma del 98 suposà un impacte de curt abast, ja que només afectà a les classes urbanes educades. En canvi, les seves repercussions sobre la majoria del país són dubtoses, segons el seu parer. No va haver-hi reacció popular, només soroll patrioter de pandereta, no només en les esferes de poder sinó arreu de tot allò que es considera cultura popular – les corrides de toros, per exemple- o en les caricatures, és a dir, en l'art de masses. Tota la producció artística i periodística anava destinada a burlar-se del *yankee* i a sobredimensionar les qualitats del suposat substrat heroic hispànic. Aquest plantejament entroncaria amb la tesi de la dèbil nacionalització. Creu que la identitat espanyola no s'havia difós entre les classes populars, per tant, no pogueren viure la derrota del 98 de la mateixa manera que les classes mitjanes urbanes educades, les úniques nacionalitzades, per tant, les úniques que es cregueren el rebombori patriòtic-bel·licista. La tesi de Junco és que la falsa percepció del desastre, la percepció

¹⁰⁰ *Ibid.*, p.119

¹⁰¹ ÁLVAREZ JUNCO, J. , *La nación en duda*. Dintre de: PAN-MONTOJO, J. : *Más se perdió en Cuba. España, 1898 y la crisis de fin de siglo*, Madrid, Ed. Alianza,1998, p.164

sobredimensionada, es basava en factors político-culturals; en el clima nacionalista de finals de segle i en els problemes de construir la identitat nacional espanyola.

És dels que pensen que la nacionalització de les masses obeeix a un procés *top-down*, és a dir, des de l'Estat/elits cap a la societat civil. En canvi, per Archilés & Martí¹⁰² observen a la nacionalització com un procés *to-bottom up*; des de la societat civil, i no des de l'Estat, a partir de mecanismes no formalitzats. S'adhereixen a la teoria postmoderna del *nacionalisme banal*, de Michael Billig. L'activació de la identitat nacional de forma simultània al sorgiment de conflictes bèl·lics s'ha d'entendre a partir de mecanismes de socialització rutinària i banals. La hipòtesi d'aquests dos autors és que la identitat nacional espanyola es trobava més interioritzada i més socialment estesa del que realment es pensa. L'existència de la cultura popular nacional que anava des dels bous fins a la sarsuela serien exemples de sociabilitat de la massa que homogeneïtzaven el públic dintre d'un àmbit fortament nacionalitzat i alhora eren espais simbòlics on es representava l'imaginari nacional.

Així doncs, la premsa, recentment, ha estat vista com un element en la configuració de la identitat nacional. De fet, entre l'any 1890-1920, a pesar de les mancances del sistema educatiu espanyola, es produeix una reducció de les taxes d'analfabetisme. S'hauria de parar l'atenció en qui llegia la premsa d'aleshores. Archilés & Martí creuen que a partir de l'any 1875 es dona una *esfera pública extrainstitucional* que fomenta la cristallització d'una cultura política nacional. L'agitació patriòtica, per tant, sorgida després de la desfeta colonial ha de ser observada des l'acció d'amplis sectors socials, per exemple, en els nuclis urbans, on els partits republicans prenen partit de l'explosió del nacionalisme espanyol. Seran les classes populars i mitjanes els actors principals. S'ha de tenir present que el moviment obrer, tot i la insistència en la seva eventual oposició, també participà en la construcció de la identitat nacional. La cultura popular sorgida entorn de les masses prengué un abast nacional: els bous, les sarsueles, etc., el que anomenen *patriotisme popular*.

¹⁰² S'ofereix una síntesi dels dos articles dos autors: ARCHILÉS, F.; MARTÍ, M, 'Una nació fracassada? La construcció de la identitat nacional espanyola al llarg del segle XIX.' *Recerques*. Núm. 51, 2005
ARCHILÉS, F. ; MARTÍ, M. : *La construcció de la regió com a mecanisme nacionalitzador i la tesi de la dèbil nacionalització espanyola. Afers. Fulls de recerca i pensament.*, Núm. 48, 2004;

Assenyalen, així mateix, la paradoxa de que es donés una explosió nacionalista sense una nacionalització. Entrem en el debat sobre la dèbil nacionalització iniciada amb l'aportació del sociòleg Linz. Els seus defensors s'inspiren en el tòpic historiogràfic del fracàs o limitació (tal com s'ha matisat recentment) de la revolució liberal espanyola; l'element explicatiu de la desviació d'Espanya en la incorporació a la modernitat. La tesi pivota sobre la manca de capacitat de penetració en la societat civil dels aparells estatals (exèrcit, escola, etc.), ja que assumeixen la debilitat estructural de l'Estat liberal espanyol, menystenint els elements no formalitzats assenyalats per Archilés & Martí.

A més, sovint, en l'àmbit historiogràfic espanyol es compara el procés de nacionalització i modernitzador espanyol amb el francès. El fet de que es desenvolupessin identitats nacionals alternatives a la impulsada per l'Estat fa que sigui vist com un símptoma del fracàs de la construcció de la identitat espanyola, és a dir, del fracàs previ de la nacionalització duta a terme per l'Estat; una anomalia respecta al cas francès. No han reparat, però, que Eugen Weber, l'estudiós de la nacionalització de les masses franceses a remolc de l'empresa estatal entre l'any 1870-1914, constata que la nova identitat nacional francesa no cristal·litza fins a la I Guerra Mundial.

Així doncs, Archilés i Martí arriben a la següent conclusió¹⁰³:

<<El debat sobre la construcció de la identitat espanyola contemporània ha girat en exclusiva sobre la presumpta debilitat del procés de nacionalització, com a corol·lari de l'excepcionalitat de la trajectòria històrica espanyola.>>

Hem d'assenyalar que Borja de Riquer, als anys 90, obria la discussió acadèmica sobre la identitat nacional espanyola. Un dels retrets que fan Archilés i Martí a Serrano i Álvarez Junco, els continuadors d'aquesta debat historiogràfic, és que parteixen d'una concepció predeterminada de la nació espanyola. Així doncs, entreveuen un desenvolupament lineal, un procés rígid que segueix un model evolutiu teledirigit cap a l'èxit o el fracàs. Per tant, el fet de no posar en qüestió que és com un procés en permanent construcció, plegat de discussions i contestacions, fa que es pensi en que Espanya és un cas anòmal, quan realment en tots els processos de configuració nacionals europeus es donen casos similars; es propi en aquests processos trobar elements de conflicte i contradicció.

¹⁰³ ARCHILÉS, F.; MARTÍ, M, 'Una nació fracassada?' ..., *op.cit* , p.143

Archilés & Martí, d'altra banda, palesen que entre l'any 1840-1868 es produeix la construcció de la cultura nacional espanyola, prenent com a elements definitoris la llengua castellana i el passat mil·lenari d'Espanya reivindicat per la historiografia que situava a Castella en l'eix vertebrador de la història nacional. Per tant, la definició de la nació espanyola es féu des de dues vessants distintes; és una construcció política i alhora cultural. Així doncs, es descarta l'obsolet model maniqueu que diferencia la nació cívica/política de la nació cultural/ètnica.

S'accelerará la tendència apuntada arran de la consciència de la crisi sorgida després del 1898 . En efecte, serà resolta mitjançant l'embranchada de la definició cultural de la nació espanyola, a partir de continguts culturals, la llengua castellana i l'argumentació historicista, esdevenint ,per tant, menys donada a acceptar la pluralitat. “ *De fet, la crisi de fi de segle va accentuar, en comptes de difuminar, el caràcter acusadament cultural de la identitat espanyola contemporània.*” En efecte, la identitat espanyola es basava, sense més romanços, en la llengua i la cultura castellanès. La representació de la idea d'Espanya es féu en base a un discurs de base cultural, sobretot lingüística, basat en la Hispanitat. D'altra banda, i això ha passat bastant desapercbut, el caràcter nacional s'establirà mitjançant un model d'alteritat que, no ho oblidem, és fruit del somni africanista : el magrebí, *l'altre*, servirà de model oposat al caràcter espanyol.

Per això, no podem renunciar a lligar aquest context amb el regeneracionisme de final de segle. La revisió del nacionalisme espanyol, doncs, es farà al voltant de la reflexió sobre permanent crisi de la identitat nacional. “ *S'obrirà així la porta a una concepció de la nació construïda sobre una explícita definició culturalment i acusadament essencialista*¹⁰⁴. ” No és d'estranyar, doncs, la reflexió sobre l'origen i el *ser* d'Espanya. S'imaginarà a la nació com a quelcom mil·lenari, forjada en la visió castellanocèntrica. S'obria la porta al discurs sobre la recerca del caràcter nacional, del *volkgeist*, “ *amb , fins i tot, una definició 'racial', etnicista, manifesta.*¹⁰⁵”

Citen el cas d'Altamira. A la seva obra *Psicología del pueblo espanyol* (1902), tenia la temptació de crear una nova comunitat cultural nacional, en base a l'essència

¹⁰⁴ ARCHILÉS, F. ;MARTÍ, M. : *La construcció de la regió...,op.cit.,. p.276*

¹⁰⁵ ARCHILÉS, F. ;MARTÍ, M., *op.cit., p.276*

psicològica i inspirant-se en Fichte. Fidel a l'esperit krausista, que considerava a la nació com ‘‘una comunidad y persona social constituída por la unidad de raza lengua, de territorio y de cultura’’¹⁰⁶, Altamira s'oposava frontalment a les propostes nacionals perifèriques. En resum, el nacionalisme espanyol de tombant de segle va evolucionar cap a un model cultural més excloent, on la convivència en la diferència era problemàtica. Ens recalquen els dos autors que arreu d'Europa s'estava produint un procés en què els nacionalismes esdevenien culturalistes, de base essencialista i potencialment antiliberals. Creuen que aquest procés també es donà a tots els nacionalismes de la Península. Cultures polítiques com la republicana prendran un vessant nacionalista de base cultural, sense qüestionar a la nació espanyola, igual que la resta.

Segurament, deixant de banda la troballa feta els mecanismes nacionalitzadors provinents de les classes populars – enfocat des de la perspectiva del *nacionalisme banal*-,l'altre element innovador, des del meu punt de vista , apuntat per aquests historiadors valencians és el procés de *region-building* per definir la construcció de la identitat nacional espanyola, és a dir, observar-la des de la construcció de la regió i el patriotisme local. Les institucions nacionals prendrien un sentit local i l'estat es reafirmaria en les pròpies identitats regionals i locals de forma simultània a la seva interiorització de la identitat nacional. Així doncs¹⁰⁷:’’ *les identitats regionals o locals van ser «negociades» amb les nacionals i des de cada una d'elles es va «apropiar» la identitat nacional amb traços peculiars’’* En aquest sentit, negant l'oposició entre identitat nacional i regional, a Catalunya, per exemple, Fradera establí un model de *doble patriotisme*, entès com un procés subordinació de la identitat regional a la nacional en construcció, reelaborant els elements que podrien ésser conflictius, com la llengua pròpia o la memòria històrica prèvia , per tal de fomentar la identitat compartida.

¹⁰⁶ A. DE BLAS (Ed). *Enciclopedia del nacionalismo*. Tecnos. Madrid. Pàg. 273-75. Citat per: ARCHILÉS, F. ;MARTÍ, M., *ibid.*, p. 277

¹⁰⁷*Ibid.*,p. 161

3. Els literats castellans i el regeneracionisme

3.1. La inexistent generació del 98 i l'enginy d'Ortega y Gasset

Ortega y Gasset encunyà el terme generació del 98, el febrer del 1913, per tal d'esperonar als seus coetanis a que es sumessin al projecte de resoldre el problema de España. No obstant això, Azorín, el mateix de mes febrer, va cometre una apropiació indeguda: va manllevar el terme a Ortega per tal de que passés a designar al grup literari que havia pres força arran del Desastre del 98. La crítica literària ho va assumir amb naturalitat, fins el revisionisme actual. D'altra banda, crida l'atenció el silenci d'Ortega, només entès si tenim present la seva intenció de que la generació anterior a la seva es sumés a l'esperit del 98.

Ortega palesa que no hi ha hagut tradició secular científica a Espanya; el positivisme va tenir molt poc arrelament, i durant la dècada dels anys 70 el projecte dels krausistes de la *Educación de Libre Enseñanza* va fracassar. Ortega fa un diagnòstic cultural, ans al contrari que Costa, que el feia polític. ‘*Al no haber desarrollado un vertedero positivismo, en la aceptación crítica del término, España seguía siendo un país descerebrado por su persistente desvío de la ciencia moderna.*¹⁰⁸’ Constata, doncs, que no hi ha una *altra Espanya* oprimida per l'*Espanya oficial*, tal com havia teoritzat Costa. Passarà a designar quelcom inexistent projectat cap al futur, fent-se realitat per l'acció d'una minoria. Això significava que calia que despertés el patriotisme dinàmic, de cara a la creació d'una nova nació. ‘*España se convierte, conforme al noventayochismo exacerbado de Ortega, en un mito proyectado hacia el futuro*¹⁰⁹’

Per tant, el present només guarda l'esperança en què l'acció de la raça espanyola pugui contribuir a la cultura moderna. Pretenia reconduir tots els diagnòstics sobre la decadència cap a la moral de la ciència, neutralitzant, d'aquesta manera, les anàlisis fatalistes que estaven tant de moda en la literatura del 98. D'altra banda, denuncià el positivisme vulgar de la seva generació, però tenia clar també que Espanya havia

¹⁰⁸ CACHO VIU, *Repensar el 98*, Madrid, Biblioteca Nueva, p. 121

¹⁰⁹ CACHO VIU, *Repensar el 98...*, *op.cit.*, p.123

d'assumir l'herència científica europea del segle XIX. Calia, això sí, no només absorbir la ciència europea sinó , a més a més, aconseguir construir una cultura espanyola; la missió de la seva generació.

El desastre del 98 va impactar fortament en els coetanis d'Ortega que, aleshores, eren adolescents. Ortega va tenir contactes amb la literatura francesa que sobredimensionava *l'anéé terrible* (1870-71), notablement influent sobre els francesos que llavors tenien menys de 20 anys. Això explicaria el perquè de la inspiració en un esdeveniment com aquell per marcar el naixement d'una nova generació. Es va erigir líder generacional. Va aprofitar l'avinentesa de que la Corona, l'any 1913, s'acostava tímidament als liberals- alçant expectatives de reforma nacional- per publicar a *El Impercial* , els dies 8 i 9 de febrer, l'anunci de l'emergència de la generació del 98 que englobava als joves que aleshores tenien uns 30 anys i , per tant, en aquell any eren uns *teenagers*. Feia menció a aquella minoria privilegiada que havia de projectar cap a un futur imminent la modernització del país. Aquesta generació contrasta amb la finisecular, generació que no es va sentir víctima psicològica del desastre del 98, tal com revelen els seus escrits.

Cacho afirma que , molt probablement, aquella generació finisecular, colpejada per la crisi del positivisme, no fou capaç d'oferir una moral col·lectiva coherent. Baroja, l'any 1901, expressava la incertesa dels seus coetanis davant aquella situació. La tríada Maeztu-Azorín- Baroja només fou capaç a la revista *Juventud*, entre el 1901 i 1902, de fer una tímida crida a que calia una associació entre els artistes literats per fer de pont i fer arribar al poble les nocions bàsiques de la ciència. De fet, no confiaven plenament en la ciència. És palpable en l'obra *El árbol de la ciencia*, de Baroja, el dilema entre la vida i la ciència , entre la raó i el sentiment. Igualment, aquest dilema afectà a Unamuno després de 1897; la principal víctima de l'enfonsament del positivisme, entès com a explicació totalitzadora de la realitat a partir del coneixement empíric.

Definitivament, '*ni por la vía de la ciencia o del socialismo, como morales racionales, ni a través de un incipiente nacionalismo castellanizante, pudo esta generación brindar al país, una vez consumada su derrota, una moral colectiva articulada.*'¹¹⁰ Per altra banda, Ortega fa menció, durant la seva estada a Argentina l'any 1912, dels quinze anys

¹¹⁰ *Ibid.*,p134

que han transcorregut des de l'aparició d'aquell grup d'escriptors finiseculars. Constitueix una evidència fefaent de que anunciava el sorgiment d'una nova generació¹¹¹. La tesi de Cacho és que Ortega es volia erigir líder intergeneracional, atraient cap a la moral de la ciència a aquelles figures finiseculars més destacades que s'havien rebel·lat contra el positivisme. Era un moviment estratègic; Ortega, atraient-se als més reputats escriptors finisecular, guanyava crèdit perquè la minoria il·lustrada del país atorgués validesa a la manera de solucionar els mals d'Espanya. Pareix que Ortega pogué atreure amb més facilitat al grup dels tres que a Unamuno o Valle-Inclán.

Amb anterioritat al febrer de 1913, Azorín no fa cap temptativa de formular el terme generació del 98. En canvi, Ortega sí que ja havia començat a obrar en la definició de la seva generació. Just després dels articles d'Ortega a *El imparcial*, Azorín, el dilluns 10 de febrer, publicà una sèrie de quatre articles a *ABC*, amb el títol *La Generación del 98*, fingint que entenia que els articles d'Ortega es referien a ell i als seus coetanis. La caracteritzà com una generació d'esperit de protesta i rebel·lia, continuadors dels escriptors de la restauració. Inclogué els noms de : Unamuno, Benavente, Baroja, Bueno, Maeztu, Rubén i, implícitament, el seu. L'actitud a la defensiva d'Azorín, furtant l'expressió a Ortega, podria deure's al fet de no poder-se empassar de bon grat *l'hegemonia orteguiana* que s'estava produint. A pesar de tot, Cacho ens recorda que:

<<Parece, sin embargo, lícito, sin incurrir en ningún tipo de expolio, recordar que la extrapolación, hasta los orígenes finiseculares de sus integrantes, de esta tardía denominación generacional, podría convertirla- y ciertamente lo ha hecho- en una especie de hecho de Procusto, que exige violentar la realidad de aquella generación rebelde, distorsionando su feble grado de compromiso público inicial.>>

Ortega, per altra banda, es va mostrar pragmàtic, no va denunciar públicament l'espoli d'Azorín, ja que hauria estat contraproductiu el plet amb ell. Hagués pogut rompre l'ascendent influència intel·lectual sobre la generació anterior que compartia -almenys en homes com Maeztu, Baroja, Azorín- el repte de modernitzar a Espanya amb el cultiu de la ciència. Podria no haver publicat *Anatomía de un alma dispersa*, on denunciava les mancances de l'ideari finisecular, per les mateixes raons.

¹¹¹ La teoria de les *generacions* és elaborada, a l'Estat espanyol, per Ortega i continuada pel seu deixeble Julián Marías. Voldríem aprofundir-hi, però l'espai no ens ho permet. S'ha fixat, *científicament*, que cada quinze anys n'apareix una. Resulta enriquidor *El Método histórico de las generaciones* (1970), de Julián Marías.

A poc a poc, els autors finiseculars es reconcilien amb el krausisme i la *Institución de Libre Enseñanza*. L'exemple d'Azorín és paradigmàtic. Aquest acostament intel·lectual envers la figura de Giner de los Ríos i els que l'envoltaven s'ha d'entendre en relació a l'atracció orteguiana. La introducció de la pressió intel·lectual per part d'Ortega en l'ambient madrileny degué esperonar als escriptors finiseculars. No debades, el propi Baroja reconegué la importància que prenia l'assaig; l'eina de tot intel·lectual. Per tant, es donaria una *influència retrospectiva*.¹¹² Posteriorment, quan esclatà la guerra mundial, enmig de la polèmica entre germanòfils i aliadòfils (la majoria de la generació del 98 ho eren) i la dictadura de Primo de Rivera, els escriptors del 98 mostren la incomoditat de que se'ls agrupi sota el nom d'una generació que mai va existir, perquè els vincles generacionals foren sempre dèbils i, en conseqüència, mai saberen aportar un programa de redreç coherent per a Espanya.

3.2. La interpretació clàssica del *noventayochismo* és impugnada pel marxisme

Entorn l'any 1898, Europa vivia una crisi del positivisme i la fe en el progrés. S'estava produint un viratge envers l'irracionalisme, l'element comú de la crisi finisecular. A Espanya hem de tenir present, a més, que les pèrdues de les darreres colònies de l'Imperi va ajudar a que es produís una profunda crisi d'identitat. Les actituds dels intel·lectuals, per Aymerich¹¹³, foren de tres tipus i s'anaren produint de forma escalonada. Per una banda, els regeneracionistes, liderats per Costa, aportaven solucions tècniques i circumstancials, enlloc de preocupar-se en tallar de soca-rel el problema nacional. En canvi, el grup literari de la generació del 98, sobretot Unanimo, es varen refugiar en el pessimisme més destructiu, sense capacitat de donar solucions pel canvi. Per últim, els que encara eren adolescents durant la crisi, liderats per Ortega, formarien la generació del 14, amb la intenció de que Espanya s'incorporés a la civilització europea, ja que pensaven que la naturalesa del problema radicava en la manca de tradició científica i de cultura europea. Amb tot, la frontera entre el regeneracionisme i el *noventayochismo* no és nítida, ans al contrari, és tènue. No hi ha un consens, ja que

¹¹²*Ibid.*, p. 160

¹¹³ AYMERICH, J.M., *Generaciones e intelectuales en la España de fin de siglo: el caso de la generación del 1914*. Dintre de: SÁNCHEZ MANTERO, R. (Ed.): *En torno al 98*. Vol II., Huelva, Universitat de Huelva, 2000, p. 133

les obres d'ambdós corrents, des del punt de vista teòric, són similars en les conclusions, temàtiques i sensibilitats, però presenten matisos que dificulten l'etiquetatge comú. Espigado creu que una diferència podria establir-se¹¹⁴:

<<En función de la relación entre pensamiento y acción que se da en cada uno de ellos, de manera que sea su disposición ante la posible transformación de la realidad la que termine por agruparlos.>>

S'ha proposat que el *noventayochismo* mostraria poca simpatia envers les solucions pràctiques; seria més pessimista, més abstret i més esteticista. En canvi, el regeneracionisme s'enfronta directament a la realitat social, política i econòmica, de fet, articulen un programa reformador que ha d'incidir en la transformació de la mateixa.

La nova revisió crítica d'aquest suposat pessimisme i la preeminència de l'esteticisme de la generació del 98 va tenir una obra cabdal: *Juventud del 98*, de Carlos Blanco Aguinaga. Analitza les obres dels autors en el seu context històric, sobretot, entre 1890-1905, durant la seva etapa de joventut, contraposada a la de maduresa. En aquesta primera etapa de joventut, Blanco creu que :

<<(…) algo decían los del 98 en sus primeras obras que se enfrentaba directamente con la interpretaciones idealistas de esta historia; ello hubiera obligado a tratar con rigor cronológico la obra de los del 98, distinguiendo, precisamente, entre el 'despertar y el 'madurar' de su conciencia.¹¹⁵>>

Vol rompre el tòpic de que els escriptors del 98 apareguts en escena són des del principi escèptics, apolítics, negatius davant la història, abocats al pessimisme, etc., i que els moments més energètics serien respostes rebels d'un moment de joventut. Es preocupa d'analitzar el despertar en la seva literatura del problema de Espanya des de postulats pròxims al republicanisme federal fins als marxistes.

En aquesta línia, Inman Fox¹¹⁶, des d'una perspectiva marxista¹¹⁷, considera que el regeneracionisme pregonava la *revolució des de dalt*- duta a terme per la burgesia i els comerciants-, amb l'objectiu de permetre el desenvolupament del capitalisme industrial

¹¹⁴ ESPIGADO TOCINO, G., *La solución pedagógica del 'regeneracionismo de cátedra' al problema de España*. Dintre de: SÁNCHEZ MANTERO, R. (Ed.): *En torno al 98*. Vol II., Huelva, Universidad de Huelva, 2000, p. 118.

¹¹⁵ BLANCO AGUINAGA, C., *Juventud del 98*, Barcelona, Ed. Crítica, 1978, p. 26

¹¹⁶ INMAN FOX, E., *La crisis intelectual del 98*, Madrid, Cuadernos para el diálogo, 1973, p. 213

¹¹⁷ Abellán, a *Sociología del 98*, també vincularia als *escriptors del 98* amb la petita burgesia - atrapada entre el proletariat i l'oligarquia - que defensa la *via col·lectivista*. El fracàs d'aquesta estratègia faria que es refugiessin en l'esteticisme i en el pessimisme.

que permetés compatir pels mercats europeus. En canvi, creu que Unamuno, Maeztu, Baroja i Azorín estaven segurs de que la solució passava pel sedàs de la lluita de classes. Amb això, vol remarcar que la classe mitjana es trobava immersa en una forta crisi ideològica. L'explicació d'aquesta crisi que ens dona és materialista; la burgesia estava dividida en diferents grups socials d'interessos privats. Proposa la pugna pel poder polític-econòmic entre una aliança de grans terratinents, noblesa, alta burgesia, etc., que formarà un bloc de poder proteccionista, contra la burgesia liberal, formada per petits i mitjans capitalistes, defensors de lliurecanvisme i d'incorporar-se plenament en el desenvolupament capitalista europeu. L'hegemonia de la burgesia oligàrquica provocarà una desil·lusió entre els quadres de la petita i mitjana burgesia, que amb l'avenç de la societat capitalista passen a engreixar les files del proletariat industrial. Els escriptors del 98 serien uns *desclassats* que es trobaven entre la no inclusió dintre del proletariat i la manca de possibilitat d'ascens social imposat per l'oligarquia dominant de la Restauració. Amb tot:

<<emocionalmente apoyan la lucha de clases para una mejor y más justa distribución de los bienes, pero también saben que el camino para su propia participación, o la de su clase, en la nueva Sociedad no se abre y sienten emocionalmente la desaparición de los antiguos valores y costumbres de la clase media.¹¹⁸>>

La seva frustració es plasmarà en la literatura de la generació del 98, a mig camí entre la reforma i l'escepticisme. La intel·lectualitat de Madrid -si es repassen el debats a l'Ateneu, els articles a les revistes, etc.- tenia accés a les modes culturals europees de final de segle XIX, modes que hagueren d'influir notablement en ells. Autors com Shopenhauer, Nietzsche, Marx, Kropotkin, Renan, Tolstoi¹¹⁹, etc., estaven de moda. A pesar d'aquest influx de pensament europeu, la manca d'estabilitat d'una societat espanyola que no havia assolit el desenvolupament capitalista plenament europeu va ocasionar una crisi intel·lectual profunda. Està segur de que si s'analitzen els articles

¹¹⁸ INMAN FOX, *La crisis intelectual del 98...*, op.cit., p.218-19

¹¹⁹ La crisi de la mentalitat positiva i del naturalisme, la seva expressió artística; models sorgits especialment a França, és a dir, en un món llatí que ara estava en crisi, coincidirà amb l'hegemonia del bloc germànic i anglosaxó, i amb l'aparició de Rússia en l'horitzó occidental. Per tant, tal com indica J.M.Jover Zamora, els nous referents culturals seran nord-europeus: Shopenhauer, Wagner, Nietzsche, Marx, Ibsen, Njörson, Stridberg, o del món eslau, on des dels anys 60 i 80 havia emergit una nova manera de concebre el món i l'ésser humà, una nova utopia encaminada a canviar revolucionàriament a la societat; estem parlant dels literats Dostoyevski, Tolstoi o Turguénef. ZAMORA JOVER, J.M., *Aspectos de la civilización espanyola en la crisis de fin de siglo*. Dintre de: FUSI, P.; NIETO, A. (Coord.): *Vísperas del 98: Orígenes y antecedentes de la crisis del 98*, Madrid, Biblioteca Nueva, 1995, p.116

entre l'any 1895-1905 , de Maeztu o Azorín, per exemple, es veu com promouen la lluita de classes. Per tant, creuria que és un tòpic l'argumentació que afirma que s'entreguen a l'especulació metafísica de *l'Espanya somiada*, mistificada.

Realment, estarien considerant els problemes d'Espanya des de la *realitat històrica*.¹²⁰ En el cas de Maeztu, aquest defensà el moviment obrer, però la seva actitud minvà quan passà a defensar l'individualisme nietzscheà¹²¹; un reflex de la crisi de consciència de classe, segons Fox.¹²² Els articles d'Azorín de final de segle són considerats anarco-comunistes. També analitza el problema d'Espanya des del conflicte socio-econòmic, entre explotadors i explotats. El seu ingrés al partit federal, l'any 1897, és analitzat per Fox com un símptoma de confusió ideològica i d'acció entre la intel·lectualitat de classe mitjana. Els escrits del jove Unamuno també respondrien a la lògica del materialisme històric i la lluita de classes, almenys entre l'any 1890-1904, tot i la crisi espiritual de 1897. Creu Fox que la crisi religiosa i el seu pensament marxista serien la cara i la creu de la crisi intel·lectual. En canvi, Baroja estigué imbuït per l'anarquisme, i la seva preocupació per la qüestió social es veuria reflectida en els personatges de les seves novel·les, on hi ha una oposició entre explotats i explotadors.

Les denúncies que es fan sobre la seva actitud pessimista- que es conjuga amb moments d'anàlisi *realistes*- estaria justificada pel moment històric altament conflictiu, en què hom predicava reforma social i simultàniament meditava sobre la condició metafísica de

¹²⁰ Òbviament, pel marxisme interpretar la història des del postulats dialèctics és analitzar la *realitat històrica*.

¹²¹ Inman Fox desenvoluparà la *crisi de consciència de classe* de Maeztu en un altre aportació: *Ramiro de Maeztu: regeneracionista*. Dintre de: VILANOVA, A.; Sotelo Vázquez, A. (Ed.), *La crisis española de fin de siglo y la generación del 98*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1988, p.155-169. Creu que l'evolució ideològica de Maeztu envers l'antiliberalisme ha fet que la historiografia hagi marginat el seu regeneracionisme de joventut. Entorn el Desastre del 98 i la I Guerra Mundial el seu posicionament ideològic, si s'analitzen els seus article a *Germinal, El País, Lucha de Clases, Vida Nueva*, etc., és veurà com és pròxim al marxisme, quant a anàlisi de la *realitat històrica* en termes del materialisme dialèctic. No obstant això, veuria un Maeztu *revisionista*, eminentment individualista, que no confia en la supressió de la propietat individual ni de la lliure concurrència. Tendria esperances en què es desenvolupi una vertadera burgesia dinamitzadora de l'economia, contrària a la que hi havia llavors: parasitària que vivia de l'Estat i de les rendes agrícoles. Veu també en Maeztu un pensament aristocràtic – continuat per Ortega y Gasset- defensor de que és l'intel·lectual el que ha de forjar l'ideal col·lectiu de la massa.

En una conferència que féu l'any 1910, *La revolución y los intelectuales*, ja posà de relleu que han de ser els nous intel·lectuals els reformadors de l'Estat, sota la tutela de les idees fabianes. INAMN FOX,E. ; CACHO VIU, V., *La generación del 98: crítica de un concepto*, dintre de: , dintre de: RICO, F., *Historia crítica de la literatura española*, vol. VI, Barcelona, Ed. Crítica, 1999, p.18

¹²²*Ibid.*,p.221

l'home. El pessimisme que els envoltava era una conseqüència de la crisi espanyola ; que té l'origen en la crisi de la classe mitjana. Segons Fox:

<<En momentos conflictivos históricos parece que ni la ciencia ni el arte pueden aliviar la angustia del intelectual, la necesidad de trascender de alguna forma u otra las limitaciones del mundo material.¹²³>>

3.3. La història cultural ens dóna una nova clau interpretativa del *noventayochismo*

3.3.1. L'actitud nihilista de la generació del 98

Cerezo Galán¹²⁴ pensa que la seva contradicció inherent en l'ànima tràgica no és tant una conseqüència del *desclassament*, una qüestió socio-econòmica, com un símptoma de que la cultura intel·lectual es trobava immersa en una crisi finisecular europea que afectava greument a les seves bases culturals, i d'una crisi autòctona de consciència, accelerada pel desastre. És a dir, la generació del 98 es veu afectada per l'impacte simultani de dues crisis, provocant una situació d'ambigüitat en ella. Aquesta crisi, segons ell, apareixeria en Ángel Ganivet l'any 1896, en Unamuno l'any 1897 i en el grup dels tres- Azorín, Maeztu, Baroja- a principis de segle. Para esment en el *mal del segle*¹²⁵, en el que l'actitud d'escepticisme envers la cultura positivista es faria evident¹²⁶: ‘

<<Sentido desde cierto punto de sentimiento- escribe Unamuno- pocos casos más tristes que el de este nuestro siglo, en que a los espíritus cultos desorientados sumerge en la tristeza de su cultura una gran fatiga, la fatiga del racionalismo.>>

Aquest desengany és fruit de la seva fe en el positivisme i en la idea de progrés , ambdós en procés de declivi. Amb la crisi del positivisme, emergia la qüestió del sentit de l'existència; el món deixava de tenir sentit. La literatura del 98 serà un testimoni biogràfic d'aquest desengany. Es parla de que és una literatura del desassossec. Per tant,

¹²³ *Ibid.*, p.236

¹²⁴ CERESO GALÁN, P.,1898: *Crisis intelectual y renacimiento cultural*. Dintre de VALARDE FUERTES,J. : *Perspectivas del 98 un siglo después, León*, Conserjería de Educación y cultura ,1997,p.88

¹²⁵ La seva obra magna, fruit de la seva erudició, és *El mal del siglo. El conflicto entre Ilustración y romanticismo en la crisis finisecular del siglo XIX* (2003). Reprèn el conflicte iniciat entre la il·lustració i el romanticisme al llarg del segle XIX, i el trasllada al final del segle. Per a ell, l'acceleració de la crisi es produeix a remolc de l'actitud nihilista que es va generalitzant.

¹²⁶ Apunts inèdits sobre el *El mal del siglo* , a la Biblioteca de la Casa-Museu Unamuno de Salamanca. Citat per: CERESO GALÁN, 1898: *Crisis intelectual...*, *op.cit.*, p. 86

no únicament va tenir un impacte en ells el problema d'Espanya sinó que, en major mesura, el problema de fons fou el metafísic-transcendent fruit de l'escepticisme. Com ha manifestat Donald Shaw¹²⁷:

<<la pérdida de fe es lo que está por debajo del escepticismo científico de Ganivet, el agonismo y la congoja de Unamuno, la angustia metafísica de Azorín en 1901, el paso instintivo de Maeztu de la economía a la filosofía y a la teología, y el anhelo de Baroja por una mentira vital.>>

Fruit d'aquesta crisi ,qualificada per Cerezo de nihilista, les arrels espirituals es veuen profundament afectades. La conseqüència més palpable serà l'escissió entre un jo intern creador, mogut per la voluntat i els sentiments, i un jo extern modelat pel món, en constant lluita. Fou una profunda crisi de la modernitat, del sistema de creences i valors que havien edificat el món burgès. De forma paral·lela, entren en crisi la idea de progrés, considerada *totalitzadora*, i la pròpia democràcia, entregada al triomf de les masses. En resum¹²⁸:

<<Todos los ideales genéricos del XIX, tan dado a creer en las grandes mayúsculas,- la humanidad, la patria, la cultura, el espíritu universal- se estrellan contra la terca roca del yo, del individuo concreto y singular (...) empeñado en su voluntad de ser él mismo, el único, frente al poder convencional de las abstracciones.>>

Per tant, això ens ha de fer veure que els homes del 98 no es poden sumar al programa regeneracionista, ja que les seves premisses havien entrat en crisi, de fet, es mostraren contraris al regeneracionisme vulgar ; creien que la revolució havia de ser de soca-rel, a partir de la regeneració del *pathos* i l'*ethos*. Això faria enllaçar el 98 amb el modernisme, que també tenia *in mente* la revolució cultural. La definició que ens dóna de modernisme és:

<<(..)un amplio movimiento de reforma de la vida espiritual, no sólo de la literatura, surgido como reacción salvadora frente al naturalismo y positivismo dominante en la cultura burguesa finisecular.>>

La característica essencial del modernisme seria la primacia de la subjectivitat per sobre de l'ordre objectiu i fix dominant fins aleshores. Igual que a la generació del 98, es dóna

¹²⁷ SHAW D.(1985): *La generación del 98*. Ed. Cátedra. Madrid. Pàg. 85. Citat per: CEREZO GALÁN,1898: *Crisis intelectual...* ,op.cit., p.87

¹²⁸ *Ibid.*,p.87

una primacia a l'egotisme ,al misticisme, al simbolisme, l'idealisme ètic i estètic, una certa anarquia intel·lectual i vindicació de la voluntat creadora per sobre del rígid univers positivista. És vist per alguns com un llegat romàntic, un neoromanticisme.

Cerezo creuria que la generació del 98 constitueix un modernisme filosòfic espanyol¹²⁹, ‘*así como el modernismo constituye la expresión literaria, fundamentalmente poética, del alma metafísica trágica de los hombres del 98.*’ Aquesta tessitura explicaria el perquè de la resposta més transcendent i profunda , en relació a les altres alternatives, de la generació del 98 al problema d'Espanya. Cerezo no està d'acord en què se la vegi com un moviment destructor, ans al contrari, pensa que aspiraven a la renaixement cultural.

3.3.2. L'influx del neoromanticisme en la generació del 98

Carlos Serrano¹³⁰ fa una esmena a la concepció parcial, estereotipada i tergiversada pel nacionalisme de Falange de que els escriptors del 98 són uns homes preocupats en el l'ànima d'Espanya -que els hi faria *mal*-, tot buscant la seva *missió universal* en un passat gloriós, tant a nivell històric com cultural. Segons aquesta visió, posarien èmfasi en el *ser* d'Espanya, oposat al de les altres nacions, i s'emmirallarien en el paisatge sobri de Castella- la metàfora de l'angoixa-,on es cercaria el destí tràgic de la història d'Espanya¹³¹. La pròpia *Literatura del desastre* no existiria, ja que no hi ha cap mena de reflex en la literatura de la desfeta militar. Segons ell, aquesta literatura tant prolífica entre els anys 1895- 1910, l'anomenada *Edad de plata*, estaria relacionada amb una cultura que miraria cap a Europa; volien europeïtzar a Espanya, però en equilibri amb lo

¹²⁹ *Ibid.*,p.93

¹³⁰ SERRANO,C. , *Conciencia de la crisis, conciencias en crisis*. Dintre de : PAN-MONTOJO (Coord.): *Más se perdió en Cuba. España , 1898 y la crisis de fin de siglo.* , Madrid, ed. Alianza, 1998,p.335

¹³¹ Junco, per altra banda, se mostra taxatiu al dir que la generació del 98 és fruit de la crisi del positivisme, per tant, es troba immersa en l'oceà de l'irracionalisme. Al contrari que Serrano, creu que ,entre altres coses, que dominava un *essencialisme* en la seva concepció nacionalista; una Espanya eterna, metafísica i no com una simple creació històrica. També un *idealisme* , perquè el que prevalia en la nació era el *principi espiritual* que dóna relleu a la nació eterna. No es recolzaven en dades empíriques o *objectives*. Els hi posa també les etiquetes de *orgànic-racials*, pel fet de defensar la simbiosi de lo físic i lo espiritual en la forja de la *raça* i de *populistes* degut a la seva creença en la capacitat redemptora del poble o, en alguns casos, del proletariat. A més, de *paranoics* arran de la seva contraposició d'Espanya a *els altres*, és a dir, Europa , i la conseqüent identitat gelosa que tenien de la nació espanyola i, per últim, de *masclistes*, per la seva consideració de que la derrota militar era una pèrdua de la virilitat nacional. JUNCO ÁLVAREZ, J., *La nación en duda*, dintre de: PAN MONTOJO, J. (Coord): *Más se perdió...*,*op.cit.*, p.466

popular. Es donaria un complex diàleg entre la reivindicació d'allò popular - aquella tradició nacional- i les influències europees. Tant en l'estètica com en la filosofia, veuríem que no es parla tant de la metafísica de l'hipotètic *ser* d'Espanya com una interrogació sobre els fonaments de la nació. Per tant, hem de descartar el tòpic de que s'inspiraven en una visió dolorista i espanyolista, i hem de contemplar la possibilitat de que fos un procés estètico-cultural que cregués en la possible connexió entre renovació estètica i reforma política. El problema que presenta la generació del 98 és que, la historiografia tradicional, començant en Pedro Salinas, ha emfasitzat la diferència entre modernisme , el corrent esteticista ,i la generació del 98 , la que fa un *examen de consciència*. A més, Pedro Laín Entralgo, a l'obra *La Generación del 98* (1945), distorsionà a la dita generació del 98, creient poder identificar uns suposats típics literaris: Castella, la tercer sortida de Don Quijote, una futura Espanya que ha de ressuscitar la glòria passada ,etc., temes íntimament relacionats amb l'ideari franquista. Fox i Cacho¹³² , a banda de denunciar que cap d'aquests autors havia tingut accés als escrits de joventut dels escriptors, proposen que no és incompatible el vessant de renovació estètica amb l'ideològic, com a resposta a la crisi socio-històrica de *fin de siècle*.

La tesi de Serrano és que s'emmirallarien en el concepte alemany de *Volkgeist*, traduït com l'esperit col·lectiu del poble, sobretot, en el cas d'Unamuno. Prové de la terminologia del romanticisme alemany, de Herder. Aquesta noció assumia l'existència d'un *poble* dotat d'un *esperit* , d'una *ànima* pròpia que el diferenciava dels demés. Cada un d'ells té un *caràcter propi* ,i una identitat configurada al llarg de segles , manifestant-se a través de les poesies populars. Unamuno va beure directament d'aquest plantejament propi del romanticisme alemany; el va readaptar. De fet, va encunyar un

¹³² INAMN FOX,E. ; CACHO VIU, V., *La generación del 98: crítica de un concepto* , dintre de: RICO, F., *Historia crítica de la literatura espanyola*, vol. VI, Barcelona, Ed. Crítica, 1999, p.20

nou concepte, el d' *intrahistòria*¹³³ que “*se manifiesta de idéntica forma en la creatividad anónima del pueblo, tal como la describía la teoría del Volksgeist*”¹³⁴.

Donar una centralitat nova al poble era el projecte renovador d'Unamuno. És un concepte ambivalent, ja que pot designar a la totalitat d'un col·lectiu o només als sectors populars, oposant-se a l'oligarquia. No oblidem que l'Unamuno finisecular coquetejava amb el PSOE¹³⁵.

En un moment en què hi havia una notòria problemàtica entorn als factors que definien a la nació, des de l'òptica positivisme, alguns erudits intentaren legitimar els seus postulats de que existien races diferents arran de la mida diversa dels cranis, és a dir, amb demostracions científiques, actualment descartades. Donaren peu a definir a la nació segons la concepció racial. Les idees de Sabino Arana, Pompeu Gener, o Pío Baroja s'insereixen en aquest context de pensament europeu. Serrano opina que Unamuno o Altamira intentaren rebutjar a la raça com a creadora de lo nacional, i apel·laren als factors culturalistes (història, llengua, literatura, costums, etc.). En aquest

¹³³ Per Cacho Viu, l'opció regeneradora d'Unamuno passava per redefinir la identitat nacional. Havia d'emergir a la superfície el caràcter nacional a través de l'absorció de l'esperit europeu, acabant així amb les conseqüències nefastes de l'atrinxerament propi del casticisme. Amb tot, es dona un gir psicologista de la generació finisecular, assumint el plantejament vitalista; un dels símptomes més evidents de la crisi del positivisme i que trobarà una prolongació amb el desastre del 98. La *intrahistòria* seria el nivell més profund i incontaminat de l'ànima col·lectiva; intemporal, independent dels fets. Ara, en canvi, seria l'inconscient la via per descobrir a la tradició CACHO VIU, V., *La imagen de la España finisecular...*, op.cit., p. 379-380.

¹³⁴ SERRANO, C., *Conciencia de la crisis, conciencias en crisis...*, op.cit., p.341

¹³⁵ Per Menéndez Alzamora, a finals de dècada de 1880 Unamuno transita per les línies pròximes al que serà el *liberalisme socialista* orteguian, ja que podia ser un projecte cultural i tenir projeccions sobre la política. No obstant, no n'assumirà totes les premisses ideològiques. S'ha constatat que es va acostar al PSOE de Bilbao i que era un assidu col·laborador a *Lucha de clases*. El debat sobre si era o no era marxista s'ha convertit en una discussió bizantina, la obviem. Pareix que Unamuno, abans d'acostar-se al socialisme, era un regeneracionista típic de finals del segle XIX. Així doncs, “*desde este contexto, Unamuno pasa al socialismo influido principalmente por Hegel, Spencer y la lectura de los propios textos de Marx.*” (p.53) Juntament a Hegel, Spencer tingué una gran influència en ell. Spencer traslladava l'evolucionisme de Darwin a les societats humanes. Per tant, hem de tenir present que Unamuno restava embadalit pel positivisme. Menéndez reconeix que Spencer farà de pont, en Unamuno, entre les idees de Darwin i Marx. En un primer etapa col·laboradora a *Lucha de clases*, creurà en l'inevitable adveniment del socialisme, com si fos un procés natural i evolutiu. Entre l'any 1894-96 es mostrarà molt entusiasta amb el moviment socialista i l'internacionalisme. Per altra banda, es mostrà molt contrari al nacionalisme. Afirmarà Unamuno, l'any 1896, que els dos principals moviments socials Espanya seran el socialisme i el nacionalisme. A partir de 1896, s'oposarà al dogmatisme, desembocant en una ruptura amb el socialisme. “*El socialista, el 'verdadero' socialista, no es quien acata el principio sino el que vive con el espíritu que fluye por debajo del principio*” (p.65) Li molestava la falta de pluralitat, el dogmatisme, en definitiva. Defensa un socialisme *espiritual*, una visió religiosa que faci que els postulats del socialisme s'introdueixin en el sentiment, i vagin més enllà de la idea. Entenia el socialisme com una religió, i pretenia compaginar les aspiracions del socialisme humanitari amb les d'un moviment de reforma religiosa. MENÉNDEZ ALZAMORA, M., *La generación del 14. Una aventura intelectual*, Madrid, Ed.Siglo XXI, 2006.

sentit, es remarca el fet de que Altamira traduís els *Discursos a la nació alemanya*, de Fichte, on es posa de manifest que la llengua és l'element que dona sentit a la nació.

Es va posar de moda l'ús del terme bàrbar, en un context dominat per una imatge sòbria d'Espanya, *la España Negra*, terme difós per Émile Verhaeren en la seva obra *Viaje a la España negra*. En aquest tessitura és quan Goya -entorn la dècada de 1880- exposa les seves obres al Museo del Prado. Escriptors com Pío Baroja lloen a la figura del bàrbar. En referència a aquest¹³⁶: “*los obreros son los que en cincuenta años realizarán la misma obra. Llámese a esto revolución social.*” En efecte, la seva valoració positiva de la figura del bàrbar com a desencadenant del canvi social és un element, com ja s'ha assenyalat, que prové del romanticisme. Serrano creu que la tendència que va des de Unamuno a Ortega en la utilització d'aquest terme és una clara influència del pensament nietzschian, que entorn el 1900 es fa un lloc entra la moda estètica, política i social europea. Creu que la seva utilització no implicava una violència activa sinó un mer ús retòric.

Serrano creu que fa referència a una sensibilitat ètica envers la manca de vigor i força d'Espanya. La insistència en la barbàrie i la violència són un reflex del desig d'enderrocar el vell edifici i construir una realitat nova. Emmarcant-ho de nou en el context europeu, era la manera d'entendre que estava naixent una nova modernitat amb la pretensió de començar la història des de zero. Segons Serrano¹³⁷, Valle-Inclán seria un dels més *moderns* de tots els que sorgeixen durant el canvi de segle. Pretengué crear una nova estètica basada en la cultura popular, evolucionant cap a la tècnica de l'esperpent. El propi¹³⁸ Antonio Machado explorarà la barbàrie latent en el camp castellà. Tant *Campos de Castilla* com l'obra de Valle-Inclán són el reflex d'una caiguda de l'home, i guarda relació amb la crisi històrica d'Espanya, però no únicament amb això, ja que també en tenia amb les promeses de redempció adduïdes pel mite revolucionari, present també en Valle-Inclán. Amb tot, la nació havia de ser el fonament estètic i ètic, i iniciaren la recerca del *Volkgeist*, però fàcilment derivà cap a un nacionalisme castellano-centrista, heretat per Unamuno i que Ortega també abraçaria. Per Cacho: “*Sin su intrahistoria no sería concebible, para citar un solo ejemplo, el*

¹³⁶ *Ibid.*,p.364

¹³⁷ *Ibid.*,p.367

¹³⁸ *Ibid.*,p.374

*nacionalismo estetizante de exaltación de Castilla, como protagonista que fue de la España Moderna*¹³⁹.’

Exemple d'això seria l'expressió de Machado¹⁴⁰: ‘*Castilla (...) hizo a España.*’. A pesar de tot, el seu fracàs de voler convertir el poble en revulsiu nacional va provocar un sentiment d'animadversió contra tot allò estranger. Unamuno, entre els anys 1905-06, es veurà imbuït per aquesta postura fossilitzada amb el ‘*¡Que inventen ellos!*’. El que trobem és un rebuig a la ciència moderna europea, i a que aquesta sigui l'eix de la modernització i europeïtzació d'Espanya. Una altra frase d'Unamuno (1909) ens acaba de deixar clara l'evolució: ‘*Hay que proclamar nuestras superioridades actuales (...) Y ésa es la manera de europeizarnos. Aspirar no solo a aprender de ellos, sino a enseñarles.*’ De l'europeïtzació d'Espanya a l'espanyolització d'Europa¹⁴¹, aquesta era l'evolució dels escriptors finiseculars davant el palès fracàs de renovació política i cultural. L'evolució en Unamuno, tot partint d'una originària oposició entre poble-oligarquia, desemboca en una oposició de pobles; el poble espanyol contra Europa, *nosaltres* contra *ells*.

Serrano¹⁴², igual que Cerezo Galán, assenyala que el *noventayochismo* pogué ésser la versió hispànica del modernisme, un intent, en definitiva, d'imprimir una nova estètica contrària al naturalisme i l'esperit positivista de l'època. Alguns d'ells derivarien en un esteticisme, l'art per art, contrari a l'aburgesament de l'art de finals de segle. Es concep la ruptura amb el realisme-naturalisme, el cànon estètic dominant, com una paral·lela oposició a l'Espanya constituïda: història, art, política, ètica. Aquesta crisi del realisme¹⁴³ de finals de segle és clau per entendre el nou posicionament estètic dels intel·lectuals d'aleshores. Assumien que la novel·la realista era l'expressió del triomf d'una burgesia

¹³⁹ CACHO VIU, V., *La imagen de la España finisecular...*, op.cit., p. 382

¹⁴⁰ *Ibid.*, p. 373

¹⁴¹ ‘Puesto que somos incapaces de sumarnos incondicionalmente a ella, Unamuno propondrá su previa ‘españolización: solo procesando la ciencia positiva, denunciando sus límites y su inseguridad de fondo, llegaría nuestro país a incorporarse al concierto europeo, pero ‘como beligerante, no de mozo de mulas’¹⁴². CACHO VIU, V., *La imagen de la España finisecular...*, op.cit., p. 380

¹⁴² *Ibid.*, p. 378

¹⁴³ Seria la pèrdua de confiança amb el món, fruit de l'ensulsiada de les certeses positivistes. Això explicaria que en les seves obres es deixin veure l'angoixa, la incertesa o el decadentisme, iniciat a la França de *fin de siècle*, i plenament assumit pels autors del 98 espanyols, tant a l'hora de conceptualitzar la seva estètica com a l'hora de tractar la qüestió del *problema de España*. El desastre del 98 acceleraria la crisi, la faria més dramàtica.

amb la qual no compartien els valors. El modernisme finisecular seria una rebel·lió contra el poder, contra el liberalisme assentat des del triomf de la desamortització i que tenia en el cànon estètic hegemònic la seguretat de la seva hegemonia. Els intel·lectuals de final de segle, precisament, és això el que voldran atacar, i s'oposaran frontalment al discurs ideològic-estètic, apel·lant al redescobriments del poble oblidat pel liberalisme.

4. Conclusions

Hem pogut constatar i corroborar que el regeneracionisme és una inquietud intel·lectual pròpia de l'àrea llatina. França és l'epicentre cultural que transfereix el concepte de degeneració de la raça als intel·lectuals espanyols i alhora les propostes de redreç d'inspiració cientista i positivista. Hem palesat que el desastre del 98 actua de catalitzador de la literatura regeneracionista. No obstant això, hem posat de relleu que des del fracàs del Sexenni democràtic s'ofereixen dos programes regeneracionistes: el regeneracionisme català, convençut de que calia regenerar Espanya des del regionalisme/catalanisme, i el regeneracionisme que té les arrels en el programa de reforma pedagògica de la *Institución de Libre Enseñanza*, és a dir, en el krausisme. Ens ha sigut profitosa la definició aportada per Cacho Viu: el regeneracionisme inspirat en la moral col·lectiva de la ciència. Sembla que hi ha una gran unanimitat en assenyalar que el regeneracionisme hispà va créixer i desenvolupar-se sota el paraigües del krausopositivisme. Ha estat essencial posar de manifest que la influència del krausisme, el garant de la moral de la ciència, és cabdal per entendre el regeneracionisme. La concepció organicista de la societat, l'èmfasi en les minories il·lustrades, la fe en la renovació pedagògica – que ha d'educar a les masses i crear a les elits dirigents-,etc., es pot resseguir, tal com veurem més endavant, arreu de les obres dels autors regeneracionistes, des de Costa fins a Ortega y Gasset.

S'ha vist que en el canvi de segle surgeix la figura de l'intel·lectual. A Espanya, Unamuno i Maeztu foren els primers que es conceberen així. Havien de ser el referent moral de la societat, però es negaven a ésser l'avantguarda del proletariat i del poble. Són producte de l'adveniment de la societat de masses; de fet, sorgeixen en oposició a les masses. El seu caràcter aristocratitzant i el seu rebuig a la participació de les masses en la democràcia – i a la pròpia democràcia- s'accentuarà amb el canvi de segle. A més, com hem vist, se l'hi ha de sumar les conseqüències de la implosió del positivisme. Si, per una banda, provoca el recel amb la idea de progrés científico-tècnic i moral, per l'altra, la democràcia com a sistema també pateix una terrible engronsada.

S'ha descartat l'eclosió d'una 'literatura del desastre' caracteritzada per una autoflagel·lació constant, mirant d'esbrinar els mals d'Espanya; refugiant-se en la

metafísica que teoritzava sobre l'ésser d'Espanya. També hem constatat que els autors que figuren en la 'generació del 98' (Maeztu, Baroja, Unamuno) varen travessar durant l'etapa de joventut per les coordenades del regeneracionisme. El que també hem de destacar és que Ortega va ambicionar, quan havien abandonat el positivisme, acostar-los novament cap a la moral de la ciència que havia de regenerar Espanya. El pragmatisme de la seva tàctica d'atracció magnètica cap al seu lideratge necessitava que no col·lidís amb intel·lectual de la generació finisecular. Per tant, permeté sense impediments que Maeztu s'apropriés del terme 'generació del 98', que enlloc de designar a la generació d'Ortega- molt més afectada pel desastre del 98- passaria a fer referència a la generació finisecular, molt més afectada per la crisi de *fin de siècle* europea que per les conseqüències de la derrota bèl·lica a ultramar.

Referent a les causes del desassossec generacional, no ens han acabat de seduir les interpretacions materialistes mecanicistes sobre el gir estètic dels intel·lectuals finiseculars. Creiem que el pas de l'assumpció del cientisme o del socialisme, entès com una ideologia que ofería un programa de reforma cultural, cap la literatura del desassossec, de caire antinaturalista o antirealista, no va estar tant marcada pel seu desclassament com per la superposició de dues crisis: la de *fin de siècle*, l'europea, i la generada amb el desastre. L'origen de la crisi, doncs, no cal buscar-lo en el desclassament d'una petita burgesia que no pot més davant l'hegemonia oligàrquica sinó en la crisi cultural: l'*status quo* del positivisme- el llegat de la Il·lustració, en definitiva- es posat en entredit per l'antipositivisme; el retorn en el terreny cultural del romanticisme. La pugna que trobem als inicis del segle XIX es torna a produir al final del segle. En certa manera, existeix un consens que posa de manifest com la irrupció d'aquest nou corrent cultural de final de segle – caracteritzat pel vitalisme, l'irracionalisme, les forces de l'inconscient- va dificultar que el programa regeneracionista oferís una única i unívoca proposta coherent de redreç d'Espanya.

Així mateix, els intel·lectuals no podien assimilar de cap manera les propostes d'unes certes burgeses que trontollaven. La seva literatura quallaria amb el cànon estètic del modernisme, el corrent cultural europeu que perseguiria la ruptura estètica amb el realisme; la literatura de les certes burgeses. Alhora els intel·lectuals de final de segle atacaran el discurs ideològic de la Restauració, posant de relleu un subjecte oblidat pel liberalisme doctrinari: el poble/nació. Hem vist clarament com potenciaren la figura del

poble, en contraposició a l'oligarquia, per tant, ambicionaven redefinir la nació espanyola en clau romàntica; tornar a posar al centre el *volkgeist*. Aquest element encaixa a la perfecció amb l'evolució que patí el nacionalisme espanyol després de la crisi d'identitat soferta amb el desastre del 98. Com s'ha assenyalat, la identitat espanyola és definida a partir dels elements culturalistes, és a dir, contràriament al que es podria pensar, la nació espanyola no només s'ha definit segons el trets característics de la nació cívica, també, i això es pot palesar al final del segle XIX, es defineix amb els elements propis de Castella : la raça , la llengua o la història, per exemple.

Bloc II. Joaquín Costa, el regeneracionisme per antonomàsia

1. L'anàlisi sincrònica. Consideracions entorn de l'obra *Oligarquía y caciquismo*

1.1.Un renovador del liberalisme a la denúncia del règim de la Restauració

Joaquín Costa és la clau de volta del pensament regeneracionista. Analitzarem, primer de tot, els elements més característics del costisme a partir de l'obra *Oligarquía y caciquismo como la forma actual de gobierno en España: Urgencia y modo de cambiarla* (1901), conferència que tingué lloc a l'Ateneu de Madrid l'any 1901. Costa planteja que la nació espanyola - indret on resideix la sobirania popular -, tot i la llarga tradició constitucionalista i liberal iniciada amb les Corts de Cadis (1812), on es proclamà el principi de sobirania nacional, no és lliure. Espanya ha consumit tot el segle XIX per aconseguir el que la Constitució de 1869 apuntava a l'art. 32: “ *la soberanía reside esencialmente en la nación de la cual emanan todos los poderes*¹⁴⁴.” Costa celebraria que l'eterna lluita entre els liberals i la monarquia absolutista - resolent-se a favor de l'afirmació de la monarquia constitucional, igual que a Bèlgica o Anglaterra¹⁴⁵ - servís perquè la sobirania residís en el poble, però en el cas d'Espanya la forma de govern d'aleshores no proporcionava dit *plus*. Adverteix, no debades, que s'ha de conèixer la malaltia abans d'aplicar l'antídot. Costa oferirà, igual que altres regeneracionistes de final de segle, una anàlisi del *problema d'Espanya* mitjançant l'analogia del diagnòstic clínic, és a dir, a partir d'un llenguatge cientista i pragmàtic. “ *Así, lo primero que reclama es una suerte de ‘exploración’ que nos lleve hasta nuestro autoconocimiento ‘científico’ y que desemboque en algún tipo de propuesta resolutive.*¹⁴⁶”

¹⁴⁴ Constitución política de 1869, artículo 32. Citat per: COSTA, J., *Oligarquía y caciquismo como la forma actual de gobierno en España: Urgencia y modo de cambiarla*, Madrid, Ediciones de la revista de Trabajo, 1975, p.3

¹⁴⁵ La Revolució Anglesa és el mirall polític de Costa.

¹⁴⁶ MENÉNDEZ ALAZAMORA, M., *op.cit.*, p.15

Tal com assenyala Chacón Delgado¹⁴⁷, el Costa historiador, quan analitza el segle XIX, és un defensor entusiasta de la causa de la reforma il·lustrada (que hagués permès l'avenç del liberalisme progressista sense necessitat de fer la revolució), i un antiabsolutista convençut, per tant, no cal dubtar que el pensament de Costa és liberal.

Considera ineficaç la revolució de 1868, ja que només va servir per defraudar a les esperances generades en la vertadera imposició de l'autèntica sobirania nacional. Afirmar que cada regió i província d'Espanya estan governades per un cacic que actua de forma arbitrària, fent que de *facto* la llei sorgida del parlament fos paper mullat. No complia la llei. Actuava segons els interessos corporatius de les seves clienteleles. La denúncia de les manipulacions electorals que fa Costa es constaten fàcilment:

<<(…) era diputado provincial, alcalde o regidor aquel a quien el designaba o recibía para instrumento de sus vanidades, de sus medros o de sus venganzas, dándoles en cambio carta blanca o cubriéndoles para que hiciesen impunemente de la hacienda comuna y del derecho de sus convecinos lo que les pareciese¹⁴⁸.>>

El seu *feu* encabia a una província o regió, i per davall de la seva figura hi havia un cacic inferior. Creu que la revolució de 1868 foren focs d'artifici, un simulacre de revolució, ja que no es va aconseguir destronar un dels elements més contaminants que existeixen: el cacic. No deixa de ser cridaner que compari la corrupció i la servitud perpetuats pel règim de la Restauració amb la decadència de les nacions d'Àsia. Li fa mal que s'hagi consolidat aquest sistema caciquil, a pesar de que la constitució de 1876 parli de sobirania popular o de que l'any 1890 s'establís el sufragi universal masculí. Creu que Espanya no serà un estat de dret, a l'estil europeu, si no s'acaba amb el feudalisme *inorgànic*, concepte que designa el funcionament caciquil de la societat espanyola. Posa l'exemple de la llei municipal, que tenia un caràcter descentralitzador¹⁴⁹, però el Ministeri de Governació la maquillà per tal de posar el

¹⁴⁷ CHACÓN DELGADO, P.J., *Historia y nación...* op.cit., p. 191

¹⁴⁸ COSTA, J., *Oligarquía y caciquismo...* op.cit., p. 8

¹⁴⁹ La descentralització administrativa serà una consigna que lliga amb el seu pensament organicista propi del krausisme. Així mateix, durant els anys en què col·laborava amb la *Institución de Libre Enseñanza*, Gil Novales assenyala que "[son] años de intenso nacionalismo, de patriotismo exacerbado, que le va a llevar por una parte a la misión civilizadora de España en África, y por otra, a la profundización de los problemas agrarios." (p.403-404) A partir de l'any 1877, Costa parlarà d'atenció a la qüestió africana; a la missió civilitzadora que li corresponia a Espanya. De fet, l'any 1883 va pronunciar un discurs inaugural del Congreso Español de Geografía Colonial y Mercantil. També era membre de la Sociedad Española de Africanistas y Colonialistas. Per tant, l'africanisme de Costa és ineludible, 'pero éste se atendía en un

municipis sota el control del cacic de torn a canvi de vots per fabricar les majories parlamentàries.

Arriba a la conclusió de que totes les institucions d'Espanya estan administrades per governs corromputs. Veu ,doncs, l'existència de dos estats¹⁵⁰: el legal, que de *iure* funciona, però de *facto* no, i el consuetudinari, on regna l'anarquia, i la llibertat i la justícia estan en mans dels dolents. Ens insinua que no bastava que els revolucionaris creessin un estat legal per assolir la llibertat, ja que no s'assegurava el compliment de la llei. '*Tratándose de un pueblo menor de edad, hacía falta, mientras tal incapacidad durase, un estado de represión paralelo de aquél y constitutivo de una verdadera tutela*'¹⁵¹.

1.2. La dictadura tutelar, l'organicisme i l'elitisme en el costisme

Que el poble sigui menor d'edat i necessiti una tutela ens porta a parlar de la dictadura tutelar, que culminarà en el cirurgia de ferro, tal com veurem més endavant. El regeneracionisme va assajar la qüestió de la dictadura tutelar en una conferència, entre l'any 1895-96, a l'Ateneu de Madrid. Estava organitzada per la secció de Ciències Històriques, presidida per Costa i amb Altamira com a vicepresident. Al volum número XI de les Obres completes de Costa, a la *Biblioteca Costa*, apareix reproduïda la conferència de l'Ateneu: *La Tutela de pueblos en la Historia*. En aquesta conferència, l'objectiu capital era trobar una llei positiva que ajudés a entendre les circumstàncies excepcionals que fan necessàries la posada en escena d'un *restaurador de nacions* que ha de posar sota la seva tutela a la nació, de forma legítima, establint un límits i avaluant les possibles desviacions, com la constitució d'una tirania, que s'haurien d'evitar. Costa buscà exemples històrics en els Reis Catòlics, el Cid, el conde de Aranda, etc., que servissin de referent pel que s'entenia com a dictadura tutelar: '*el arte de restaurar naciones*'¹⁵².

sentido idealista y fraternal, muy diferente de lo que después se haría (p.404).¹⁴⁹, ja que es distancïa de la Conferència d'Algeciras (1906). GIL NOVALES A., *Entre krausismo y socialismo*, Dintre de: ANTÓN,J. ; CAMINAL,M., *Pensamieto político en la España Contemporánea*, Barcleona, Ed. Teide, 1992,401-06

¹⁵⁰ Apuntaria l'existència de les *dues Espanyes*. Desenvoluparem el concepte en Ortega y Gasset.

¹⁵¹ COSTA,J.,*op.cit.*, p. 11

¹⁵² CHACÓN DELGADO, P.J.,*Historia y nación...*,*op.cit.*, p.125

A la mateixa conferència, Rafael Altamira intentarà donar una definició científica ; donar un programa a la dictadura tutelar , establir en quines circumstàncies precises és necessària ser aplicada i dotar-la d'un procediment.

<<1ª Necesidad de la dictadura tutelar en determinados casos y circunstancias de la vida social y política de los pueblos (...) 2ª Los casos de dictadura que pueden ser, en tanto se refieren a la actividad interior de cada pueblo, de dos clases: casos de insuficiencia en el desarrollo (infancia o atraso, paralización del movimiento progresivo), y casos de enfermedad, anormalidad, degeneración funcional especial, limitada, y no puede excederse de ella (...) 4^a El dictador asume, para realizar su función, el poder total del Estado, con suspensión de los procedimientos normales, pero no puede usarlo sino en cuanto sirve para su fin. 5° La dictadura no cabe sino a condición de poder resolver el conflicto... y supone en el dictador condiciones personales extraordinarias... (...) El dictador puede ser elegido reflexivamente, por voluntad explícita del pueblo, o surgir de un modo espontáneo, ayudado por la voluntad tácita...¹⁵³>>

Tracta Altamira d'establir racionalment les definicions jurídiques que donen relleu a la dictadura tutelar. Al llarg de la conferència tractaria de veure quins dictadors de la història han estat vertaders tutors i quins no. Apel·laria, en el fons, a suplir les llacunes de la teoria sociològica entorn aquesta qüestió. Considera que si es fa una investigació històrica -independentment de que es doni més importància, com a subjecte històric, als homes providencials o a la col·lectivitat- es donen *circumstàncies objectives* en què cal la constitució d'un dictador tutor. Analitzarem les interpretacions diacròniques que s'han fet de la dictadura tutelar en un altre apartat.

Si reprenem el fil de la conferència, Costa creu que a Espanya no hi havia partits polítics, per tant, era inviable que no s'assentés un vertader règim parlamentari. Defineix els partits com: ‘‘(...) *facciones , banderías o parcialidades de carácter marcadamente personal, caricaturas de partidos domados mecánicamente, a semejanza de aquellas otras que se constituían en la Edad Media*¹⁵⁴’’. A diferència d'abans, ara són agrupacions *inorgàniques*, reduïdes al concepte personal i oligàrquic. Costa concep, com la majoria de regeneracionistes influïts pel krausisme, a la societat de forma organicista. És aquella teoria que aspira a constituir una societat com un

¹⁵³ ALTAMIRA, R., *El problema de la dictadura tutelar en la historia* (1895), dintre de: *Historia y arte*, Librería de Victoriano Suárez, Madrid, 1898, p.110. Citat per: CHACÓN DELGADO, *Ibid.*, p. 122

¹⁵⁴*Ibid.*,p.13

organisme viu, de manera que els individus siguin entesos com a parts funcionals del mateix, segons les funcions socials de cadascú. L'objectiu que perseguiria seria:

<<Mantener un equilibrio entre individuo y Sociedad, de modo que ambas instancias se consideran unión que impida la comprensión del individuo como algo aislado (puesto que un individuo, sin el concurso de los demás es algo incomprendible) ni la de la Sociedad como un todo homogéneo donde el individuo se diluya y ni sea considerado como algo a valorar por sí mismo, en su irremplazable existencia.¹⁵⁵>>

El krausisme, de tarannà idealista, parteix de l'individu. És definit per la seva vocació que es deriva de la seva aptitud. Per tant, s'adscriuen en una esfera de la vida social, a un òrgan, la suma dels quals dóna com a resultat l'organisme social. Així doncs, és l'individu - segons la seva raó i voluntat- el que dóna relleu a la societat orgànica. És un model d'organicisme ètico- espiritual, enfront l'organicisme biologista, més propi del positivisme. Això explicaria les reticències dels krausistes a acceptar de bon grat l'assumpció de l'organicisme biologista, més propi del positivisme. De totes maneres, això no impedeix que els krausistes es positivitzin, assumint que la ciència experimental és fonamental per entre la naturalesa (krausopositivisme), però sense que arribi a esdevenir una doctrina totalitzadora que ambicioni el metarelat, ja que el krausisme partia d'una concepció idealista de l'individu.

Així mateix, subscriu la definició que fa Azcárete de caciquisme: un feudalisme molt més perillós que el de l'Edat mitjana¹⁵⁶, on el govern és exercit per una oligarquia que s'amaga darrera del govern representatiu. Per tant, detecta una contradicció entre teoria i pràctica; el govern és exercit per una oligarquia i la teoria diu que és el govern del país pel país. Defensa la concepció aristocràtica aristotèlica; el governs dels millors, els *aristoi*. No obstant això, opina que a Espanya s'ha produït una degeneració d'aquesta forma de govern, donant lloc a l'aparició d'una oligarquia no preocupada en el bé de l'Estat sinó pels seus propis interessos. De fet, pensa que la idea aristocràtica, en el sentit aristotèlic, seria positiva per a Espanya, '*más aún, siéntese vivamente la necesidad de ella*¹⁵⁷'. Per entendre aquesta cosmovisió, hem d'esmentar una obra cabal

¹⁵⁵ CHACÓN DELGADO, P.J., *Historia y nación, ...op.cit.*, p.94

¹⁵⁶ Paradoxalment, Costa és un nostàlgic del dret consuetudinari; dels furs medievals, ja que creu que són la llavor de la llibertat de les Constitucions modernes. En certa manera, és un nostàlgic de certs elements dels feudalisme orgànic.

¹⁵⁷ *Ibid.*, p. 15

pel regeneracionisme, la de Gabriel Tarde, sociòleg francès, *Les lois de l'imitation* (1890), introduïda a Espanya per César Silió.

<< (...) lo que nos interesa recalcar aquí es que las leyes de la imitación representan una forma de entender lo social que podríamos resumir con dos características: una, que lo social aparece conformado por una minoría que emite ideas y por una mayoría o masa que se limita a asumirlas, a imitarlas; dos, que son las ideas las conformadoras de lo social, por encima de determinismos u organicismos mal entendidos, es decir, que son los individuos que producen ideas los únicos que dan consistencia a lo social, que explican su realidad y que posibilitan su cambio.¹⁵⁸>>

Era una teoria àmpliament estesa en la sociologia. Els krausistes espanyols, de fet, també concebien a l'individu talentós, integrat en cada esfera social, com el primer motor del canvi social. És comú observar com la teoria de les minories rectores és l'element indispensable per revifar a la nació espanyola. Seria interessant no confondre'l amb el terme dictadura tutelar, ja que designaria que els millors de cada esfera social de l'organisme social -la minoria rectora- són una representació orgànica de la massa; els que organitzen lo social, el mirall de les masses. En canvi, la dictadura tutelar al·ludiria a que s'ha de dirigir la societat mitjançant una forta voluntat. Per tant, veiem un paral·lelisme entre la teoria de les minories rectores i la concepció krausista de l'individu i de la societat entesa com un organisme. Lligaria a la perfecció, també, la teoria de les minories dirigents amb l'ideari krausista de regenerar el país mitjançant la creació d'una minoria d'individus a través de la reforma pedagògica. Tots els regeneracionistes estarien imbuïts per aquesta concepció de la societat.

1.3. La *clases neutres* i el programa nacionalista de Costa

Costa fa esment en què no només no comparteix Espanya la forma de govern Europea retard, sinó també en cultura i ciència, indústria, agricultura, milícia, administració pública, etc. En resum, el govern d'Espanya no seria un règim parlamentari, sinó un règim oligàrquic camuflat de parlamentari. Li indigna que a aquest sistema que anomenen *Espanya democràtica* es correspongui a la pàtria espanyola¹⁵⁹, on un miler de privilegiats monopolitzen el dret i governen segons el seu interès propi i, a l'altra banda, devuit milions d'habitants que viuen en el regne de l'arbitrarietat.

¹⁵⁸ CHACÓN DELGADO, *Historia y naciones, ...op.cit.*, p.84

¹⁵⁹ En un altre apartat parlarem de la dicotomia oligarquia-poble/pàtria.

Els elements del règim oligàrquic són tres: l'oligarca, al centre del sistema, i els cacics repartits pel territori, amb un governador civil que fa d'enllaç. En realitat, no és classe directora, ja que si ho fos formaria part de la nació i seria la representant *orgànica* d'aquesta. No formen part orgànicament de la nació com una classe social més¹⁶⁰. Es mostrà molt crític amb la decisió de tancar el parlament quan es discutia el servei militar obligatori, i s'enviés a la guerra a les classes populars -que no els havien votat-, les víctimes de la corrupció a les eleccions. Es desentenien quan la situació del país passava per un mal moment i deleguen les responsabilitats al poble; són la minoria dels pitjors.

Parla d'un filòsof i sociòleg francès, Alfred Foullée que publicà un estudi amb el nom de *El poble espanyol*, atribuint l'inici de la seva decadència en el segle XVI arran de l'excés de convents, la conquesta d'Amèrica i la presència del Sant Ofici. És a dir, pel pes del catolicisme integral i les conseqüències de l'arribada de plata. Això eliminà a *l'aristocràcia natural*, i ara es dóna el govern dels millors pels pitjors, cosa que suposa 'una violación torpe de la ley natural, que mantiene lejos de la cabeza, fuera de todo estado mayor, confundida y diluida en la masa del servum pecus, la élite intelectual y moral del país, sin la que los grupos no progresan.' Per tant, emfasitza el rol de la figura de l'intel·lectual en la societat: ha de ser el referent moral. No obstant això, perquè fructifiqui és necessària la separació entre aquesta i la massa¹⁶¹.

Oposa la política del cacic, consistent a afavorir a algú, a la política que es persegueix, aquella que encarna les vertaderes necessitats del poble, la política del país; la política patriòtica o la política nacional. Considera que a Espanya no existeix un vertader cos electoral, ja que el pes de l'oligarquia s'imposa sobre la veu del poble, per això, aposta perquè el cap d'Estat intervingui personalment en els afers polítics per tal de protegir a l'indefens i es faci complir la llei. A Espanya, creu que el paper de la monarquia ha estat passiva, per això, la nació es troba subordinada a l'oligarquia. Denuncia la contradicció que suposa el paper políticament rellevant que li atorga la Constitució amb la seva actitud de negar-se a fer d'àrbitre i permetre que la nació sigui 'un juguete de un puñado

¹⁶⁰ Tornem a observar la concepció organicista de la societat.

¹⁶¹ Com veurem més endavant, la teoria de les minories rectores trobarà continuïtat en el pensament d'Ortega y Gasset.

*de oligarcas*¹⁶²». D'altra banda, d'aquesta forma de govern oligàrquica se'n deriva un estat social de barbàrie regressiva, propi de les nacions decadents d'Àsia. Un altre dels *leitmotiv* de Costa serà, igual que les principals figures del regeneracionisme, la decadència, com ja hem analitzat en un altre apartat. Per Chacón Delgado,¹⁶³ Costa parla d'una decadència iniciada durant els segles XIV i XV, quan la monarquia s'imposa per sobre dels senyors feudals i els règims municipals, donant pas a l'autoritarisme regi que evolucionarà envers l'absolutisme, una forma de govern molt odiada pel pensador.

Més endavant, parla de l'exemple de la revolta del *Irmandiños* contra els senyors feudals del segle XV, un feudalisme molt menys dur que el del segle XIX. Així mateix, lloa el paper polític dels Reis Catòlics a l'hora d'acabar amb la situació d'anarquia i oposar-se a l'arbitrari poder dels senyors feudals. Per tant, convida al poble, la nació, les *masses neutres* (primera aparició en text) a que emprenguin la revolució contra el feudalisme civil (present en totes les institucions). Segons Chacón Delgado¹⁶⁴, buscant elements historicistes cau, sovint, en l'anacronisme. De totes maneres, Costa és un seguidor de la política dels Reis Catòlics, ja que considera que foren un exemple històric de dictadura tutelar.

No esperona a la *masses neutres*¹⁶⁵ a fer una revolució a l'estil de la francesa (introdueix el cop de fals, és a dir, es refereix a l'època del Terror, de forma implícita) sinó a extirpar el cacic; aquesta és la revolució que està per fer. En definitiva, mentre governin els pitjors la nació no serà lliure. Per tant, no és una qüestió de model constitucional ni de monarquia o república. . Gil Novales¹⁶⁶ assenyala que Costa va estar molt influït pel krausisme. Segurament, li despertà l'exaltació pel Dret. En els seus anys de formació rebé influència de *l'Escuela Histórica de Derecho*, sorgida en oposició a la revolució francesa. Costa sempre refusarà la violència com a mitjà polític. Tot i creure en la *Declaració de Drets de l'Home i del Ciutadà* i en l'abolició del feudalisme, considerarà que els revolucionaris francesos actuaren amb precipitació, permetent que el règim de llibertat es desplaqués cap a la dictadura del tercer estat. Ell era partidari de la reforma

¹⁶² *Ibid.*, p.51

¹⁶³ Veurem , més endavant, en quins termes ho planteja Ortega y Gasset.

¹⁶⁴ CHACÓN DELGADO, *op.cit.*....,p.209

¹⁶⁵ Parlarem de les *masses neutres* en un altre apartat.

¹⁶⁶ GIL NOVALES A., *Entre krausismo y socialismo*, Dintre de: ANTÓN,J. ; CAMINAL,M., *Pensamiento político en la España Contemporánea*, Barcelona, Ed. Teide, 1992, p. 401

il·lustrada. Així i tot, és indicatiu el fet que esmenti la Revolució *Meiji* -que acabà amb el feudalisme japonès- ha portat al Japó a incorporar-se a l'avantguarda de les nacions europees. Calia duu a terme una revolució no-violenta de forma imminent, com veurem més endavant.

Mostra també una evident preocupació per la manca de patriotisme del poble espanyol, sumant-se al carro de la creença en què disminueix quan els governants no actuen en benefici d'aquest. Posa l'exemple històric de Polònia, que fou trossejada per Rússia, Àustria i Prússia, i el poble ni es va immutar, ja que estava excessivament explotat per l'oligarquia polonesa. Considera que la província, que en temps de la guerra del Francès mostrà mostres evidents d'espanyolisme, ha estat desnacionalitzada pel caciquisme. Una vegada constatat el fracàs del liberalisme oligàrquic, proposa un *neoliberalisme* capaç d'extirpar físicament el cacic -no la persona del cacic sinó la seva acció- per tal de conduir a Espanya cap al règim de *selfgovernment* europeu, és a dir, del govern del país pel país.

Ignacio Mateos,¹⁶⁷ en analitzar l'obra *Reconstrucción y Europeización de España* (1900), detecta que Costa ambiciona l'*europèització* d'Espanya, homologar el país respecta a Europa. Per tant, en aquesta obra expressaria la seva determinació d'acceptar el sistema democràtic, '*al ser el que constituye una legalidad común en toda Europa y, por tanto, para Costa, España tenía que integrarse plenamente en la onda democrática.*¹⁶⁸. Simultàniament, tal com el mateix autor ha analitzat a la seva tesi doctoral¹⁶⁹, la *europèització* d'Espanya, la modernització del seu regim polític i de la seva vida cultural, científica, etc., no havia d'anar en detriment o diluir el caràcter nacional espanyol, sinó només deslligar-la d'aquells elements que impedièn la modernització; havia d'ésser el factor propiciador de la nacionalització.

Així mateix, en el diagnòstic costista s'entreveu la idea d'inferioritat, fins i tot ètnica, del poble espanyol enfront a Europa. No oblidem l'impacte sobre els regeneracionistes del concepte de degeneració de la raça, tal com hem assenyalat en un altre espai. La

¹⁶⁷ IGNACIO MATEOS, O., 'Joaquín Costa y el 98: Análisis crítico de la obra *Reconstrucción y europeización de España* y su incidencia en el proceso modernizador español', *Anales de la Fundación Joaquín Costa*, núm. 14, 1997, p. 64

¹⁶⁸ IGNACIO MATEOS, O., Joaquín Costa y el 98..., *op.cit.*, p. 64

¹⁶⁹ IGNACIO MATEOS, O., *El pensamiento de Joaquín Costa, entre nacionalismo español y europeísmo*, Madrid, Universidad Complutense de Madrid, 1996, p.695-715-

seva voluntat científica fa que analitzi la història a partir dels postulats antropològics del moment. Així, manllevarà la classificació de diferents tipus d'home europeus: l'*homo europaeus*, l'*alpinus* i el *mediterraneus*. Aquestes diferències no només serien físiques sinó també espirituals. L'espanyol estaria enquadrat dintre del darrer de tots, seria el més desfavorit. “ *El paradigma del retraso hispánico, de la raza, de la colectividad, viene reflejado por el uso del contra ideal africano.*¹⁷⁰” L'*africanització*, per tant, és un fre a l'europeïtzació d'Espanya. S'ha d'entendre que per a du a terme, doncs, la regeneració d'Espanya de forma exitosa s'ha de canviar el *règim africà* pel *règim europeu de llibertat i de selfgovernment*. A *Oligarquía y caciquismo*, podem observar algunes referències al fenomen apuntat per Menéndez Alzamora:

<<(…) de ser extirpado el cacique y sustituido por quien cuide de los intereses de la comunidad, del adelanto, bienestar y desafrikanización de España.¹⁷¹
(…)Ahora bien, la obra de expulsar el África que no ha invadido otra vez espiritualmente, o dicho sin metáfora, la obra de reconstruir y levantar a España, es harto más difícil que lo era la de impedir su caída.¹⁷²>>

1.4. Cap al neoliberalisme: la Revolució des de dalt

En un altre ordre de coses, al davant de les promeses en els discursos de Cánovas del Castillo o de Silvela de reformar la llei electoral -perquè les eleccions siguin netes i s'elegeixi a un parlament que representi vertaderament a la nació- es mostra escèptic, ja que la garantia del dret no està en la llei mateixa, sinó en la consciència dels que l'han de fer complir. L'alternativa que proposa és fer a l'elector i reformar al governant. Cita a Giner de los Ríos, el qual proposa que el dret, en particular, i la societat i l'Estat, en general, han de basar-se en un profundament sentit del deure ètic i en la recta voluntat de les persones. Un Estat social malalt, afirma, no es cura amb una llei -posa l'exemple de la llei del procediment administratiu proposada per Azcárate (1885) i aprovada l'any 1889-, sinó educant la voluntat i l'ètica, és a dir, a partir de les bases filosòfiques del krausisme.

¹⁷⁰ MENÉNDEZ ALAZAMORA, M., *op.cit.*, p.17

¹⁷¹ COSTA, J. *Oligarquía y caciquismo*, ... *op.cit.*, P.60

¹⁷² *Ibid.*, 91

Assenyala que s'ha d'extirpar al cacic amb una operació quirúrgica, igual que si s'extirpés a un tumor i alhora purificar la *sang viciada* del cos social que el produí per tal de que no torni a renéixer. Per atacar a l'arrel del problema- la *sang viciada* on aflora el tumor el cacic- proposa un programa d'*acció orgànica*, formulat en quatre punts bàsics. En el primer, es parla de fomentar l'educació amb mètodes europeus, amb una clara intencionalitat d'instruir a les masses, acabant així amb la ignorància que posa en safata la seva supeditació a l'oligarquia. En el segon, invoca un foment intensiu de la producció, que ha de permetre la millora material dels ciutadans. En el tercer, es fa esment a la descentralització, que ha de donar més autonomia i competències- fiscals, per exemple- al municipi. S'acabaria la seva dependència amb les institucions supramunicipals; circumstància que afavoreix la perpetuació del cacic. En el darrer, es proposa crear un vertader poder judicial independent, amb la participació popular en els judicis, que redueixi la influència del cacic. Amb aquestes mesures, s'evitaria que el cacic rebrotés una vegada extirpat. Espanya ,doncs, si s'aplicava el programa '*recobraría orgánicamente la salud y entraría en el régimen fisiológico de los pueblos sanos de nuestro continente.*¹⁷³' A pesar de tot, l'acció de crear la *Nueva España* ha de ser imminent. Proposa un política quirúrgica executada per un cirurgià de ferro¹⁷⁴. La seva tasca és la de governant alliberador de la nació. Només ha de fer una cosa, segons Costa, garantir personalment l'efectivitat de la llei. Ha d'incentivar el triomf de l'*España real*, enfrontada amb l'*España legal*, i fer que l'interès de tots prevalgui per sobre del de l'oligarquia, acabant amb el govern del pitjors, que seria substituït pel govern dels millors; el del país. Cita els casos de Mèxic i Japó, potències que han foragitat el règim oligàrquic amb una acció extraparlamentària. Esmenta a Macías Picavea, '*demócrata de vieja cepa*¹⁷⁵', i la seva idea de s'han de suspendre durant deu anys les Corts. La finalitat era que la tasca del govern regenerador no es veiés *afectada* per les Corts. Per Picavea:

<< las Cortes son el mal mismo, todo el mal que nos duele, postra y mata''; ''institución pésima en sí misma, muerta como órgano nacional, instrumento de todo lo peor, impotente para todo lo Bueno, Castillo fortísimo del caciquismo''; i demanda ''diez años como plazo mínimo sin Cortes; la tegua del escándalo y de la infección, la decapitación del caciquismo, la posibilidad de maniobrar el Gobierno en al salvación de la patria.¹⁷⁶>>

¹⁷³COSTA, J., *Oligarquía y caciquismo...*, op.cit., p.. 70

¹⁷⁴ Element analitzat amb anterioritat, en la qüestió de la dictadura tutelar.

¹⁷⁵ *Ibid.*, p.77

¹⁷⁶ MACÍAS PICAVEA, R. : *El problema nacional*. Pàgs. 435-444. Citat per: COSTA,J.,op.cit., p.83

L'argumentació de Picavea és tanca dient que els opositors a aquestes mesures només protegeixen l'*status quo* dels oligarques quan afirmen que s'ha de respectar la voluntat del poble o s'ha de moralitzar el sufragi. Més greu que la pèrdua colonial i les pròpies urnes de cristall, per Costa, és el fet de que no s'hagi creat a l'elector, que no se l'hagi educat per exercir com a tal. Espanya seria '*un gobierno parlamentario...sin electores.*'¹⁷⁷ Així mateix, tal com indica Ignacio Mateos,¹⁷⁸ per solucionar el *problema de España* calia preparar al ciutadà per assumir reptes polítics, per tant, la modernització d'Espanya per mitjà de polítiques d'*europèitxació* havia de basar-se en el famós eslògan d' *escuela y despensa*.

Creu que la mútua dependència del poder executiu i legislatiu constitueix una mútua obstrucció, una flagrant monstruositat. Amb tot, no comparteix la idea de Picavea de tancar deu anys les Corts, no vol tallar radicalment amb la tradició històrica del segle XIX. Vol conservar les Corts i alhora que hi hagi un govern personal amb la condició de que les Corts i el govern siguin mútuament independents. Més concretament, vol que les Corts es regeixin per un sistema presidencialista, com els EUA, i no pel model parlamentari anglès. L'objectiu és que l'acció del govern i dels ministeris no es vegi obstruïda pel joc de forces parlamentàries i, així, es pugui procedir d'immediat a la regeneració d'Espanya. Concep el Parlament com l'instrument que fa de pont entre el règim absolutista i el liberal europeu. Així mateix, amb la *revolució des de dalt*- tant somiada per la Lliga Nacional de Productores- s'ha d'aconseguir crear una classe dirigent i un cos electoral; propiciant una transformació de les Corts que portarà a la implantació d'un règim veritablement parlamentari. Persegueix el règim parlamentari com ideal i el règim presidencial com a transició i com a medi. Realment, Costa era un liberal que volia superar el rígid marc del liberalisme doctrinari corromput de dalt a baix. Buscava l'homologació europea; assolir el *neoliberalisme*. Segurament, en veure's incapaç d'erigir-se com un líder polític – era un pensador- articulador d'un programa polític que tingués força suficient per plantar cara, electoralment, als partits dinàstics es decantà per aquesta solució de compromís, sempre transitòria. Tot i que la coartada de que creu en el sistema presidencialista pugui passar per vàlida, en el fons, tenia molt present la necessitat de l'entrada en l'escena política d'un *gran home*, un Bismarck. Era

¹⁷⁷*Ibid.*, p. 90

¹⁷⁸ IGNACIO MATEOS, O., *Joaquín Costa y el 98....., op.cit.*, p.66

partidari de la revolució *des de dalt*, però el que realment s'estava produint era una eclosió del sindicalisme revolucionari i d'organitzacions obreres que havien de posar sobre la taula, amb una rotunditat indubtable, la temuda qüestió social. En parlarem més endavant.

<<(…); También las clases neutras han fracasado! Quiero eso decir... Que se ha hecho precisa, desgraciadamente, una revolución de abajo: lo primero para que abra camino a la revolución de arriba, desbrozándola de obstáculos, y luego, para que renueve el personal gobernante de los últimos veintinueve años.¹⁷⁹>>

2. L'anàlisi diacrònica

2.1. Costa des de la perspectiva marxista

Pérez de la Dehesa¹⁸⁰ és del parer que Costa va intentar mobilitzar a les *classes neutres*, és a dir, a la burgesia i als petits propietaris. Explica el seu despertar polític mitjançant l'anàlisi socio-econòmica. Hi ubica una lluita de faccions dins la classe burgesa, on hi trobaríem la progressista, defensora del lliurecanvisme, i la conservadora, del proteccionisme industrial. Apel·laria a que amb l'adveniment del Sexenni, que tenia el suport de la burgesia progressista, es va produir un viratge cap a la revolució social d'inspiració anarquista. Per tant, la burgesia que havia participat en el projecte inicial liberal-democràta va mostrar-se d'acord amb la imposició de l'*establishment* conservador representat per la Restauració. Veuria un *revival*¹⁸¹ en l'intent de voler tornar a prendre el poder la societat per part de la burgesia progressista arran de d'aprovació d'unes lleis proteccionistes de l'any 1891 que afavorien notòriament a l'alta burgesia i els grans latifundistes. En el fons, Pérez de la Dehesa creuria que el regeneracionisme, al qual s'ha presentat com un moviment exclusivament intel·lectual i nascut amb el desastre del 98, té la seva força en els moviments socials que el converteixen en el programa polític de les *classes neutres*. En paraules de Pérez, referint-se a Costa:

<<(…) uno de los dirigentes de un movimiento de carácter nacional que, basado en los pequeños propietarios, en las clases mercantiles y en algunos sectores

¹⁷⁹COSTA, J., *La tierra y la cuestión social*. Dintre de: COSTA, J., *Oligarquía y caciquismo, colectivismo agrario...op.cit.*, p.212

¹⁸⁰ PÉREZ DE LA DEHESA, R., *El pensamiento de Costa y su influencia en el 98*, Madrid, Sociedad de Estudios y Publicaciones, 1966, p. 221.

¹⁸¹ PÉREZ DE LA DEHESA, R., *El pensamiento de Costa...op.cit.*, p. 231.

Industriales, constituyó un serio intento de la burguesía reformista de volver a tomar la dirección de la nación.^{182>>}

Per la seva banda, en la mateixa corda que Pérez de la Dehesa, Alfonso Ortí¹⁸³ parteix de la base que la història de la Restauració, fins a la guerra civil (i això l'explicaria, en certa manera), està íntimament lligada a la conflictivitat social sorgida de l'estructura oligàrquica de l'ordre liberal agrari. El propi Ortí ens explica que aquesta tesi historiogràfica té defensors com Tunón de Lara o Fontana. Pel que ens interessa, aquesta historiografia analitzaria l'obra de Costa en aquest context socio-econòmic, per tant, '*exige plantearse radicalmente los problemas básicos de la constitución y desarrollo del orden agrario liberal español, y de los subsiguientes obstáculos, bloqueos y conflictos del paso de la Primera a la Segunda Modernizaciones agrarias.*^{184>>} Les contradiccions i conflictes derivats de la difícil modernització agrària explicaria la situació de *semidesenvolupament* permanent, en un marc d'industrialització, i les tensions socials sorgides d'aquesta tessitura. Per Ortí, '*la relación entre 'cuestión agraria' i el 'semidesarrollo' global español definió el marco y contexto de la propia posición (para mí sin duda...) central de la obra y figura de Joaquín Costa.*^{185>>} Ortí detecta tres drames en la forja del seu caràcter intel·lectual i del seu *corpus* teòric: el *drama biogràfic* d'un home entre dues terres contraposades a les que tracta de reconciliar: el camp i la ciutat; el *drama social* d'un petit camperolat familiar, en el que Costa s'hi identifica, amenaçat per l'ordre oligàrquic i ,en conseqüència, el *drama nacional* d'una societat dividida pels imperatius de la dominació oligàrquica i que culmina en la guerra civil de l'any 1936.

Per a Ortí, Costa volia proposar un model de modernització nacional més equilibrat i menys conflictiu a partir de les bases rurals ,reforçant les institucions municipals i col·lectives, per tant, oferint les bases d'un desenvolupament comarcal amb la finalitat de reequilibrar la petita agricultura i la gran agricultura. En definitiva, '*un modelo de desarrollo local desde las bases rurales del país (...), sin duda orientado de forma prioritaria por el punto de vista fundamentalmente agrarista y pequeño campesino del*

¹⁸² *Ibid.*, p.227.

¹⁸³ ORTÍ, A., *En torno a Costa. Populismo agrario y regeneración democrática en la crisis del liberalismo español*, Zaragoza, Ministerio de Agricultura y Alimentación, 1996, p.15

¹⁸⁴ ORTÍ, A., *En torno a Costa...*, op.cit., p.15

¹⁸⁵ ORTÍ, A. ,op.cit., p. 16

*programa de desarrollo nacional de Joaquín Costa.*¹⁸⁶» Amb això, buscava parar la latent i creixent radicalització entre masses populars (no propietaris) i minories dominants (propietaris) i alhora atenuar la dualitat camp-ciutat. Creuria Ortí que, en el fons, és un programa de *reconciliació nacional* basat en la necessària creació d'unes bases materials d'un desenvolupament reequilibrat. D'altra banda, Costa, a parer d'Ortí, no tindria en compte que la millora de la productivitat agrària generaria un excedent de població activa que hauria de ser absorbida per l'activitat industrial en constant augment.

Parla, per tant, de ceguesa demogràfica en el programa *desarrollista agrario* de Costa. Per tant, el programa de Costa seria anacrònic, ja que observava al a *realitat històrica* sense tenir en compte el desenvolupament de les forces productives, és a dir, no tenia present els canvis en la infraestructura econòmica que estaven accelerant el canvi envers a formació social capitalista. Obviava el procés d'industrialització ,bàsicament, i les contradiccions generades per la nova dialèctica traduïda en lluita de classes. Així doncs, segons el parer de les lectures marxistes, el seu programa estava desfasat.

2.2. Costa des de la perspectiva de la teoria del populisme

A l'obra *Colectivismo agrario*, a banda de presentar el col·lectivisme com una '*transacción y componenda entre los dos sistemas extremos comunista e individualista*'. Creu que l'únic que no pot romandre sota l'imperi de la propietat privada és la terra. Cita un *best seller* de l'època *Progress and Poverty* (1877), de l'anglès Henry George. En ella, aquest autor defensa el socialisme col·lectivista, és a dir, la socialització de la terra, però sense contradir els postulats bàsics del capitalisme. L'obra de Costa és una crítica a la privatització de la terra propiciada per les desamortitzacions que es succeïren amb la construcció de l'Estat liberal espanyol. Costa creu que les conseqüències de la destrucció de la propietat comunal seran ferestes. Aquest procés és una amenaça per a la civilització, ja que ha la concentració de la propietat privada de la terra ha propiciat una '*desigual e injusta distribución de la riqueza y el incesante aumento de la miseria*'¹⁸⁷.

¹⁸⁶ *Ibid*,p.24

¹⁸⁷ COSTA,J., *Oligarquía y caciquismo, colectivismo agrario otros escritos*, Madrid , Editorial Alianza, 2005, p.51

La solució proposada per Costa és que la nacionalització de la terra, on l'Estat en seria l'únic propietari. Una altra obra, del mateix tarannà, que impactà en Costa fou la de A.R. Wallace, *Nacionalització de la terra* (1882). No debades, té molt present el llegat del famós autor d'economia política espanyol Álvaro Flórez Estrada, que constitueix un precedent de les teories formulades per George i Wallace. D'altra banda, emfasitza la qüestió de la reforma social, proposant que ha de precedir a les reformes polítiques, i és condició indispensable per l'èxit d'aquestes. Al llarg de l'obra, Costa fa una anàlisi de tots es autors espanyols, començant per Juan Luís Vives, que segons ell constitueixen el precedent doctrinal de la defensa de l'oposició a la propietat privada de la terra.

Ortí ho interpreta com un reformisme social paternalista, inspirat en la substitució del liberalisme doctrinari pel liberalisme social. L' Estat seria l'element que permetria el desenvolupament socio-econòmic i la ‘ ‘ (...) *la promoción colectiva de las clases populares*¹⁸⁸’. La progressiva intervenció estatal en la política hidràulica, per exemple, havia d'acabar amb el *laissez faire* propi del liberalisme doctrinari. El seu programa requeria també l'atracció de les *masses populars*, per tant ,seria una síntesi entre el regeneracionisme i el *populisme agrari*, un programa modernitzador *nacionalpopulista* que buscava acostar l'Estat a les masses, fent compatible la democràcia i el liberalisme. Calia també, pel seu triomf, el suport de les classes mitjanes urbanes i mercantils. Per això, articulà un programa socio-polític que casava orgànicament els interessos dels petits camperols i les classes urbanes mitjanes. La solució seria l'expansió de l'agricultura comercial, ja que redundaria en el benefici simultani del camp i de la ciutat, tot salvant al pulmó de la nació: el petit camperolat parcel·lari familiar tradicional. A partir de 1881, es mostraria crític amb l'excessiu proteccionisme cerealístic que només beneficiava a una oligarquia que veuria amb les lleis proteccionistes de l'any 1891 materialitzats els seus interessos. Ortí detectaria en els textos de Costa de l'any 1881, per tant, anterior al desastre del 98, un marcat caràcter antioligàrquic i populista.

Així doncs, per fer front a la crisi finisecular del segle XIX i a la crisi del model social del liberalisme espanyol -que es debat entre la reforma social o la guerra civil -, la resposta de Costa serà l'articulació d'un programa de regeneració nacional mitjançant

¹⁸⁸*Ibid.*, p. 29

una reconciliació interclassista, ‘ como forma nacionalpopulista y reformista de superar la crisis del liberalismo individualista (o ‘prátrimonialista’), mediante su reconversión en un neoliberalismo social¹⁸⁹’.

Entra en l'escena el terme populisme, un vertader trencaclosques, tant pels historiadors, en particular, com pels científics socials, en general. No ens aturarem a definir-lo de forma canònica, ja que a banda de no tenir espai suficient sembla que el debat entre els polítics, sociòlegs i historiadors no ha arribat a una situació de consens. No obstant això, s'apunta que una de les característiques que defineix al populisme (utilitzem el singular, però podríem utilitzar el plural, tal vegada) és que són interclassistes, per tant, fracassa en ell l'anàlisi en termes de lluita de classes o interessos de classe¹⁹⁰. Que siguin interclassistes no vol dir que incideixen en tots els grups socials de la mateixa manera. Per exemple, el moviment antioligàrquic, com la interpretació que fan els autors de Joaquín Costa, promet unes expectatives que són atractives per certs grups socials. A l'Estat espanyol, s'ha posat molt de moda estudiar els moviments socials des de la perspectiva del fenomen populista. Així, els moviments republicans liderats per Lerroux o Blasco Ibáñez han estat estudiats Álvarez Junco i Ramiro Reig, respectivament. Igual ha succeït amb els moviments nacionals perifèrics. El catalanisme ha estat estudiat des de l'òptica del populisme per Ucelay- Da Cal.

En un altre ordre de coses, Ortí ens diu que el primer en catalogar el *populisme rural* de Costa -a l'estil dels *narodniki* russos, els populistes russos dels anys de la dècada de 1890- fou l'historiador regeneracionista Rafael Altamira en un text de l'any 1897, dient que:

<<El resultado práctico a que tienden las investigaciones del señor Costa y sus colaboradores ofrece gran analogía con el que persiguen en Rusia Vrontzov y los populistas. Como los populistas rusos, afirma el señor Costa que el colectivismo tradicional de España está llamado a ser la base de la organización industrial española; pero, a diferencia de ellos, reduce el problema de ella a la agricultura i a la industrias inmediatamente inconexas¹⁹¹>>

¹⁸⁹ ¹⁸⁹ *Ibid.*, p.227.

¹⁸⁹ ORTÍ, A., *En torno a Costa. Populismo agrario y regeneración...*, op.cit., p.43

¹⁹⁰ ÁLVAREZ JUNCO, J., *El populismo como problema*. Dintre de : ÁLVAREZ JUNCO (Coord.) *El populismo en España y América*, Madrid, Ed. Catriel. Madrid, 1994, p.17

¹⁹¹ ALTAMIRA, R.: *El renacimiento ideal en España en 1897*, article recollit en el seu llibre *Cuestiones modernas de historia*. Madrid. M. Aguilar Editor. 2ª edició. 1935, pàg. 287-288. Citat per: ORTÍ, op.cit., p. 101

No obstant això, hauria de passar gairebé un segle perquè es reprengués la revisió de Costa com a populista. El trencament historiogràfic generat per la dictadura franquista ho degué retardar. A pesar de tot, foren els hispanistes els primers en realitzar estudis que indagaven sobre el suposat populisme de Costa. Esteim parlant de l'obra *J. Costa: Crisis de la Restauración y populismo (1875-1911)*, de Carlos Serrano i Jacques Maurice. El propi Alfonso Ortí s'adscriu en aquesta moda historiogràfica d'inspiració marxista fortament arrelada durant les dècades dels anys 70 i 80 en els cercles acadèmics espanyols que s'havien instruït de forma autodidacte, podent arribar a inclús esdevenir un robusta història militant. Actualment l'argentí Ernesto Laclau- inspirat en postmarxisme i influenciat per Gramsci i Althusser¹⁹²-, amb un fort ressò dintre de determinants cercles acadèmics i polítics de l'Estat espanyol, seria un dels estudiosos més destacats del populisme.

Ortí creu que el *populisme agrari o rural* de Costa estava condemnat al fracàs, ja que per molt que el seus discurs teòric fos coherent, en el fons era anacrònic i inviable. Pretenia crear un moviment populista que desbordés les seves bases rurals ,que arribés a assolir la categoria de moviment nacional antioligàrquic, identificat amb el patriotisme espanyol, eminentment petit burgès. Resultava impossible arran de que només era possible la configuració d'un populisme urbà i de caràcter socialista , ja que el model de desenvolupament capitalista era la formació històrica que s'estava imposant. Per tant, no hi havia un moviment populista en potència que pogués seguir les consignes d'aquest isolat líder populista. De totes maneres, voldria assenyalar que el *populisme urbà* serà assajat per Ajeandro Lerroux a principis de segle XX. Tampoc assolirà grans èxits polítics.

Per la seva banda, Serrano i Maurice teoritzen que Costa és la màxima figura de l'angoixa del petit camperolat, molt afectat per la desamortització i per la mundialització capitalista. En aquest context, tracta de foragitar als oligarques i els polítics de la Restauració per una altra classe. Tractaria de que els interessos dels camperols es confonguessin amb els interessos nacionals (“*la Nación somos*

¹⁹² TORRES BALLESTEROS, S., *El populismo. Un concepto escurridizo*. Dintre de: ÁLVAREZ JUNCO, J.(Coord.)*Populismo, caudillaje y discurso demagógico*, Madrid, Centro de Investigaciones sociológicas,1987,p.162

nosotros''¹⁹³). Oposa els oligarques a la nació ; els enemics d'aquesta nació/classe. És a dir, vol fer un programa nacional a partir dels interessos peculiars d'un grup social. Detectarien una contradicció: reivindica al camperol com a poble o nació, però al·lega que no té la capacitat de governar-se. S'explicaria amb l'argument de que Costa és l'intel·lectual que vol suplir al camperolat en la seva lluita, prenent – en nom seu- la direcció del moviment revolucionari. Per això, fan el paral·lelisme amb els dels líders intel·lectuals populistes russos de principis del segle XX. Segons ells, la substitució de la lluita de masses pels intel·lectuals és el que dóna coherència a Costa, ja que permet entendre la contradicció entre l'apologia que fa dels camperols i el fet de declarar que no són aptes més governar-se. Segueixen a Gramsci, dient que els camperols no són capaços de crear *intel·lectuals orgànics*¹⁹⁴. Per tant, l'*intel·lectual- camperol* es situa fora d'ell , servint-li de model social i alhora cerca en ell la legitimitat per reivindicar que ha arribat *l'hora del poble* ('*¿Parecerá ya hora de que llegue su turno al pueblo?*'¹⁹⁵')

El populisme de Costa¹⁹⁶ estaria dirigit contra l'oligarquia, però alhora contra una possible revolució proletària. El propi Costa creia que la política hidràulica propiciaria un apaivagament de la qüestió social.

<<*El Diario del Comercio*, en 1901, a propósito de la crisis obrera, registrara la observación de que otro sería el desarrollo de las industrias y no se presentaría tan amenazadora la cuestión social '' si hace años se hubiera planteado la política hidráulica.''¹⁹⁷>>

Per tant, tractaria de projectar-se cap a la reforma social, feta per un partit nacional en el que els camperols i les classes mitjanes serien l'avantguarda dels treballadors; evitant, d'aquesta manera, la formació d'un partit de classe, idea descartada pel propi Costa. El seu populisme fracassaria, ja que estava defensant una classe social sobrepassada pel

¹⁹³ SERRANO,C. i MAURICE, J., *J. Costa: Crisis de la Restauración y populismo (1875-1911)*. Madrid, Ed. Siglo XXI de España, 1977,P.185

¹⁹⁴ Ans el contrari que la burgesia. Un exemple 'd'intel·lectualitat orgànica', al servei de la burgesia, serien els Intel·lectuals-professionals. CASASSAS,J., 'La configuració del sector 'intel·lectual-professional' a la Catalunya de la Restauració(a propòsit de Jaume Bofill i Mates)' *Recerques*. Núm. 8, 1978,p. 103.

¹⁹⁵ COSTA,J., *La tierra y la cuestión social*. Dintre de: COSTA,J., *Oligarquía y caciquismo, colectivismo agrario...op.cit*,p.199

¹⁹⁶ COSTA,J., *Oligarquía y caciquismo, colectivismo agrario y otros escritos.*, Madrid, ed. Alianza, 1979,p. 49

¹⁹⁷ COSTA,J., *La tierra y la cuestión social*. Dintre de: COSTA,J., *Oligarquía y caciquismo, colectivismo agrario...op.cit*,p. 204

desenvolupament històric, per tant, anacrònica quant a donar solucions. En paraules de Gil Novales: ‘Costa no ha comprendido nunca el mundo industrial, y sigue inmerso en una solución pequeñoburguesa.’¹⁹⁸»

2.3. La interpretació prefeixista de Costa

Tierno Galván¹⁹⁹ encunyà el terme Costisme. Defensa que Costa creia en la dictadura, referida únicament a l’expressió ideològica de la nació, com una solució de compromís per salvar el país de la crisi endèmica. Una dictadura ideològicament neutra, on es prioritzés l’eficàcia per sobre de les idees. Al llarg de la seva obra va parafrasejant passatges d’autors com Picavea o Mallada per tal de reforçar la seva tesi; Costa és el punt d’inici de l’autoritarisme espanyol que ens ha de portar a Franco. En aquesta tradició la batia amb el terme costisme. Referent a la relació que guardaria amb el cop d’Estat del 18 de juliol de 1936, en particular, i l’autoritarisme d’entreguerres, en general. Tierno ho té clar:

<< (...) Uno de ellos, el grupo Jonsista de Valladolid cuya admiración por Costa, y el costismo, a través, particularmente de Macías Picavea, es conocida: Otro la admiración incondicionada del General Primo de Rivera y bastantes de sus adeptos hacia Costa.>>

En aquest sentit, Tierno Galván pensa que Costa va ser l’inspirador de la dictadura totalitària nacionalista. En efecte, creu que Costa és un *prefeixista*. En paraules seves²⁰⁰:

‘‘ Existe un prefascismo en España, impreciso, incluso contradictorio, que sirvió de fundamento para la teorización posterior de quienes buscaron justificar ideológicamente la guerra intestina española.’’ .

Tal com relata, s’inspiraria en una obra de Dionisio Pérez, de l’any 1930, titulada *¿El enigma de Costa, ¿Revolucionario? ¿Oligarquista?*. D’altra banda, coincidim plenament amb la reflexió de Fernández Clemente²⁰¹: ‘‘ (...) lo que no resulta admisible es afirmar que Costa fue un prefascista por la sencilla razón de que algunos grupos hayan utilizado posteriormente una parte de sus escritos.’’ No obstant això, no ens

¹⁹⁸ GIL NOVALES A., *Entre krausismo y socialismo, ...op.cit.*, p. 405

¹⁹⁹ GALVÁN TIERNNO, E., *Costa y el regeneracionismo*, Barcelona, Ed. Barna., 1961, p. 10

²⁰⁰ GALVÁN TIERNNO, E., *Costa y el regeneracionismo...*, op.cit. p. 10

²⁰¹ FERNÁNDEZ CLEMENTE, E., *Educación y revolución en Joaquín Costa y breve antología pedagógica*, Madrid, Cuadernos para el Diálogo, 1969, p. 72

pertoca a nosaltres analitzar de quina manera el feixisme espanyol i l'autoritarisme conservador feren una relectura de Costa.

D'altra banda, Ortí exposa que:

<< Significativamente, Enrique Tierno Galván- una de las últimas grandes figuras de la *intelligentsia* urbana- va a caracterizar a Joaquín Costa, de forma despectiva, como 'un burgués a medias'; es decir, un burgués frustrado. Una caracterización intuitiva que centra su oportunista panfleto anticostista de 1960, un arbitrio en sus planteamientos básicos (..) >>

Deixant de banda el fet de si la frustració de classe li despertà el suposat tarannà autoritari, el pamflet anticostista de Tierno presenta algunes llacunes. Primer de tot, el concepte *prefeixista* necessita ésser matisat. Referent a l'aparició del feixisme, Casassas incideix en una qüestió crucial²⁰²:

<<The question that is raised is whether fascism would have been possible without the outbreak of the Great War, irrespective of the development of the radical nationalism, bourgeois anti-positivism and anti-parliamentarism that arose in the last years of the 19th century.>>

En efecte, la Primer Guerra Mundial tingué un impacte de primera magnitud en l'acceleració d'unes tendències de llarga durada observades des del darrer terç del segle XIX, sobretot, la crisi del positivisme i l'ascens del vitalisme i de l'antiparlamentarisme, com ja hem analitzat. Voldria introduir, a més, com fa Mark Mazower a *La Europa Negra* (2001), que la Revolució bolxevic i els successius intents de revolucions proletàries, just després d'acabar la I Guerra Mundial, a gran part de l'Europa Occidental fou un element crucial per l'efervescència de la contrarevolució de l'*establishment* de dretes durant el període d'entreguerres, ja fos per mitjà de solucions autoritàries tradicionalistes com feixistes. El liberalisme, atrapat entre el comunisme soviètic i el feixisme, va haver d'escollir. Per altra banda, no entendríem res, tampoc, a l'Alemanya de Weimar si no ens atenem, entre altres coses, a la debilitat de la seva economia durant els anys 20. Amb això, voldria expressar que el feixisme, com a fenomen polític, se l'ha de situar al període d'entreguerres. Una vegada fet l'incís, buscar exemples *prefeixistes* amb anterioritat a la I Guerra Mundial em sembla un

²⁰² CASASSAS, J. , 'The 'pre-fascism'' argument: the Study of authoritarianism in the 20 th century 8 from a catalan- spanish viewpoint. *Journal of Catalan Intellectual History*. 'Vol. I. Issue I., 2001, p. 51

exercici arbitrari, ja que si no està molt ben traçada la *genealogia feixista*²⁰³, amb una reflexió de gran calat i proves fefaents, podríem anar a buscar l'origen del feixisme en Luci Corneli Sul·la o Hobbes, per posar alguns exemples irònics.

Així doncs, si partim de la premissa de que és necessari inserir el fenomen dels feixismes en el seu context sociocultural, veurem la necessitat d'utilitzar aspectes culturals de les seves dinàmiques,

<<and to assign them a significant role with regard to the lengthy process by which Western Europe and its immediate surroundings tackled the problems raised by overcrowding at home and the ruinous cost of colonial and imperial requirements abroad²⁰⁴.>>

Això és precisament el que va introduir George L. Mosse²⁰⁵ en l'estudi de la història del nazisme. El perill radica en buscar corrents culturals que haurien d'evolucionar forçosament cap al feixisme. Una de les temptacions més perturbadores que poden afectar a tot historiador és fer un anàlisi històric teleològic, és a dir, explicar un fenomen a partir del que s'esdevindrà després. Això és el que fa György Lukács²⁰⁶, autor vinculat al marxisme, quan tracta de vincular i buscar l'antecedent del nazisme en el romanticisme alemany, és a dir, en el mateix origen del nacionalisme alemany.

Tornant al començament, hem d'aclarir que el terme costisme, tal com expressa Chacón Delgado²⁰⁷, seria una definició coherent amb el principi d'analitzar el regeneracionisme des del bressol del punt de vista sincrònic, és a dir, ajustat al seu context i sense fer esment a les posteriors utilitzacions; que és precisament el que fa Tierno Galván quan utilitza el terme costisme per fer referència a la utilització de les idees de Costa per part de la l'extrema dreta espanyola durant els primers decennis del segle XX. Segons Cerezo Galán²⁰⁸, seria aquell corrent del regeneracionisme que defensa la *revolució des*

²⁰³ L'exemple per antonomàsia, amb una crítica favorable gairebé unànime, és l'obra de Zev Sternhall: *La droite révolutionnaire, 1885-1914. Les origines françaises du fascisme*, (1978)

²⁰⁴ CASASSAS, J., *The 'pre-fascism' argument...*, *op.cit.*, p. 50-51

²⁰⁵ Algunes de les seves obres són un clàssic de la història cultural: *The crisis of German Ideology: Intellectual Origins of the Third Reich* (1964); *Nazi culture: Intellectual, Cultural and Social Life in the Third Reich* (1966).

²⁰⁶ *The Destruction of Reason* (1953). Obra citada per: CASASSAS, J., *The 'pre-fascism' argument...*, *op.cit.*, p. 50-51

²⁰⁷ CHACÓN DELGADO, P.: *op.cit.*, p.40

²⁰⁸ CERESO GALÁN, P., *El mal del siglo: el conflicto entre Ilustración y Romanticismo en la crisis finisecular del siglo XIX*. Madrid, Biblioteca Nueva, 2003, p. 224

de dalt i d'un govern fort. En aquesta línia, Pérez de la Dehesa, convençut de que era una qüestió socioeconòmica, també defensaria que es referiria a la *revolució des de dalt*, és a dir, una revolució amb el suport de les classes mitjanes que s'avencés a la revolució proletària. Joaquín Costa, a uns escrits sobre la terra i la qüestió social, dóna la raó als qui interpreten el *costisme* com una *revolució des de dalt*:

<<Como todo está tan trabajado en el organismo de la nación, cualquiera que sea el camino que usted tome, sea la política hidráulica, sea la política pedagógica, sea la política militar, sea la política social, siempre vendrá a parar a esta conclusión: urgente necesidad de una revolución general en el Estado.²⁰⁹ (...)Por confesión propia también, necesita España una revolución muy honda hecha desde el Gobierno, y tan urgente, que acaso fuera ya tardía; pero esa revolución no se halla al alcance de su mano (...) ²¹⁰>>

És important, d'altra banda, la matisació que introdueix Pérez de la Dehesa envers la posició contrària al liberalisme doctrinari de Costa. Realment, no el convertiria en un antiliberal, com alguns -Tierno Galván, per exemple- han volgut veure. '*La ideología de Costa era básicamente liberal, si bien de un liberalismo diferente al uso*²¹¹'. Ambicionava el *neoliberalisme*; un intent de renovar la democràcia espanyola a partir dels elements de la tradició liberal europea que podien ésser aplicats a amplis sectors socials. També Abellán²¹² es mostrà crític envers les interpretacions del regeneracionisme que aprofitant la dura crítica que fa contra el sistema parlamentari corrupte i el liberalisme doctrinari excessivament encotillat el relacionen amb el *prefeixisme*. Aquest autor ens recorda que Costa mai proposà la supressió del Parlament sinó la solució presidencialista, encarnada pel Cirurgià de ferro, que havia de complir la missió d'enllaç amb el règim liberal autèntic, sempre respectant la separació de poders. Referent a les utilitzacions posteriors del cirurgià de ferro, Gil Novales escriu que, en efecte:

<< la expresión, que en Costa tenía antecedentes doctrinales en la llamada 'dictadura tutelar', y que obedecían definitivamente a una concepción liberal, se tomó después como equivalente a *mano dura*, y así el dictador Primo de Rivera creyó encarnar el cirujano de hierro²¹³,>>

²⁰⁹ *La tierra y la cuestión social*. Dintre de: COSTA, J., *Oligarquía y caciquismo, colectivismo agrario...op.cit.*, p.207

²¹⁰ *Ibid.*, p.212.

²¹¹ PÉREZ DE LA DEHESA, R., *El pensamiento de Costa y ...op.cit.*, p. 235

²¹² ABELLÁN, J.L., *Historia crítica del pensamiento Español...op.cit.*, p.516

²¹³ GIL NOVALES A., *Entre krausismo y socialismo, ..., op.cit.*, p. .406

2.4. El fracàs del pensador a l'hora d'articular el projecte polític

Tal com menciona Chayne,²¹⁴ a l'article publicat a *El Liberal*, poc després del Desastre, titulat *Mensaje y programa de la Cámara Agrícola del Alto Aragón* pren la decisió de formar un partit polític nacional format per la *massa neutra* i regenerador. Costa volia crear un Partit nacional, i no una Lliga Nacional de Productors, que tingués pretensió d'entrar en l'acció polític i assolir el govern de l'Estat mitjançant l'acostament del seu programa, prèviament agitat pels *mass media*, a '*una parte considerable del país*²¹⁵'. Havia de tenir la legitimitat democràtica suficient com per anar al Parlament a reclamar la sobirania popular, que és exercida per uns partits de forma il·legítima i '*constituir un Gobierno propiamente nacional, rompiendo la infausta tradición de los Gobiernos de partido.*'²¹⁶

L'opció de Costa fracassà en l'Assemblea nacional de Productors celebrada a Saragossa, ja que s'acordà la formació d'una Lliga nacional de productors que havia d'influir en el govern de l'estat amb un programa mínim. Trobem un punt d'inflexió l'any 1899 amb la reforma tributària de Villaverde, que causà una malestar entre els comerciants i els petits i mitjans industrials. Immediatament després, la Comissió Permanent de les Cambres de Comerç convoca, el dia 14 de juny de 1900, la segona Assemblea nacional de Cambres de Comerç a Valladolid. L'Assemblea va declarar dues actituds: l'acció directa sobre el poder o l'acció indirecta a través de manifestacions. Finalment, s'imposà la línia moderada. Rellevant fou que l'Assemblea es constituí en *Unión Nacional*, unint a la Lliga Nacional de Productors i a les Cambres de Comerç. Era '*ajena a toda cuestión de formas de gobierno y a cualquier clase de problemas de orden constituyente del Estado*²¹⁷', però es basava en les propostes de Costa, un tant aigualides, això sí. L'1 de març de 1900 es produïa la fusió efectiva de la Lliga Nacional de Productors i les Cambres de Comerç sota la nomenclatura de la *Unión Nacional*. Programaven organitzar una manifestació arreu de la províncies, però fou prohibida des de Madrid. Es veu que entre el 31 de març i l'1 d'abril es va posar sobre la taula com a

²¹⁴ CHAYNE, G.J.G., *Joaquín Costa, el gran desconocido*, Barcelona, Ed. Ariel, 1971, p. 131

²¹⁵ COSTA, J. (1900): *Reconstitución y Europeización de España*. Pàg. 43-70. Citat per: CHAYNE, G.J.G., *Joaquín Costa, el gran...*, op.cit., p.132

²¹⁶ COSTA, J. (1900): *Reconstitución y Europeización de España*. Pàg. 43-70. Citat per: CHAYNE, G.J.G. (1971): *Joaquín Costa, el gran*, op.cit., p. 132

²¹⁷ *Ibid.*, p. 136

alternativa no pagar els impostos; passar a l'acció. Costa, segons Chayne²¹⁸, creia que encara no s'havien esgotats tots els mecanismes constitucionals a l'abast i pacífics abans de provocar una revolució des de baix legitimada. La hipòtesi de Cheyne era que volia mantenir latent l'agitació i la protesta, per així, instruir políticament el país en el programa de la *Unión Nacional*.

Això asseguraria que no s'hagués d'improvisar si es donava un triomf del moviment. La *Unión Nacional* encara no sabia si comptava amb el suport de les *clases neutres*. No debades sabien el fracàs del tancament de caixes que es produí a Barcelona l'any 1899. La primera proposta, un any després del desastre, per a la regeneració del país és la reforma fiscal de Villaverde. Els comerciants catalans fan una vaga fiscal. El suport popular a la rebel·lia fiscal genera una enorme tensió, provocant la sortida del govern de Durán i Bas i el general Polavieja (que, anteriorment, tenia el suport del sector industrial català), i la dimissió del Doctor Robert, alcalde de Barcelona. Posteriorment, el govern Silvela- Dato reaccionarà amb una onada repressora. Durant 17 mesos la província de Barcelona està en estat de guerra. Els vaguesistes són portats al Castell de Montjuic. Així doncs, el president del *Fomento de Trabajo Nacional*, Albert Rusiñol, creu que només poden fer dues coses: sumar-se a la *Unión Nacional* o formar un moviment social de pressió a Catalunya. A les eleccions a Corts de 1901, s'apostaria per la segona opció. Un nou horitzó polític i social s'obria Catalunya, mentre que la *Unión Nacional*, tot i la temptativa d'impagament de tributs -salvada pel govern de Silvela- Dato sense massa maldecaps-, entorn l'abril de 1901, ja mostrava símptomes de debilitat que anunciaven la seva desaparició.

Segons Borja de Riquer²¹⁹, la *Unión Nacional*, sorgida de les cambres agràries i de comerç, capitanejada per Santiago Alba, Basilio Paraíso i Joaquín Costa fracassà perquè és essencialment un moviment antifiscal i antipartits, més defensiu que reformista, faltat d'una proposta seriosa de reforma administrativa i política.

Deixant de banda el fet de que no tenien un líder polític sòlid, “

<<(…) fracasarán porque en aquellos momentos todo movimiento que aspire a ser eficaz tiene que ir más allá de concienciar y de movilizar puntualmente a unos determinados actores sociales. Debe organizarlos, darles coherencia política y ofrecerles una estrategia creíble y factible.>>

²¹⁸*Ibid.*, p. 139

²¹⁹ DE RIQUER, B., *La irrupción del catalanismo en la política española*. Dintre de: JULIÀ, S. (Coord.): *Debates en torno al 98: Estado, Sociedad y política*, Madrid, Consejería de Educación y cultura, p.139

Anant només en contra dels partits dinàstics no s'assoliran els objectius; cal que hi hagi un moviment social al darrera que recolzi els projecte de ruptura amb la forma de fer política dels partits dinàstics. A més, *Unión Nacional* era un partit de notables, no era un partit modern amb quadres professionalitzats i afiliats. En canvi, a Catalunya el sector comercial- industrial, com ja hem vist, optà per una altra estratègia que no resulta tant efímera com la *Unión Nacional*.

3. Conclusions

Lluny d'ésser un 'prefeixista', Costa era un renovador del liberalisme contrari al liberalisme doctrinari. Pensem que volia instaurar una vertadera democràcia liberal – un liberalisme democràtic-,acompanyada d'una certa igualtat social, per tant, seria més que plausible definir-lo com a socioliberal. Pretenia substituir el sistema pseudodemocràtic de la Restauració per un règim liberal europeu de *self-government*; fer que la sobirania, d'una vegada per totes, residís en la nació. La dictadura tutelar pretenia esdevenir llei positiva al servei de la reforma política i social que permetés avançar cap a la instauració del règim liberal progressista. Les utilitzacions polítiques interessades posteriors han distorsionat l'anàlisi sincrònica de Costa. També hem conclòs que -com qualsevol liberal convençut de l'època- era recelós amb la revolució des de baix pregonada pels moviments de masses de l'òrbita obrerista. Amb la revolució des de dalt, pretenia neutralitzar la revolució social; temia que podia succeir un procés mimètic respecta a l'època del terror de Robespierre. Per això, proposà la revolució des de dalt; una solució basada en l'acostament de les 'classes neutres' (les classes mitjanes), la base social del seu partit polític (*Unión Nacional*) que ambicionava fer-se amb el control de l'Estat per tal d'introduir reformes que garantissin les reformes estructurals encaminades a modernitzar l'economia i la societat. Tot això, havia de redundar en la millora del benestar social; la clau de l'apaivagament de la revolució des de baix.

La clau central era el poble, la nació. Calia nacionalitzar a les masses a través de l'europèitziació; l'assumpció de la modernitat La nacionalització com a finalitat i l'europèitziació com a mitjà. Juntament als processos observats a la resta de les nacions perifèriques, Costa degué ésser dels primers intel·lectuals en proposar-se seriosament la nacionalització de la política espanyola. Aquesta paper de primer ordre atorgat a la nació és propi del regeneracionisme. Com hem vist, Altamira tenia present que la base de la regeneració, juntament a la renovació pedagògica, era aconseguir que ressorgís el *volksgeist* de les cendres. No hem de perdre de vista que el nacionalisme espanyol s'estava articulant a partir de l'embranchida dels factors culturalistes de matriu castellans. Per tant, els regeneracionistes estaven fortament imbuïts per aquesta faceta cultural que dona relleu a la nació.

Una vegada feta la dissecció del projecte nacional costista, la profunditat i l'ambició d'aquest és notabilíssim. Pareixeria reduccionista afirmar que era un populista pel fet de que pogués confondre el poble/ nació amb els interessos de la classe petit burgesa. Segurament, el seu èmfasi en la qüestió agrària i l'omissió de la incipient industrialització a determinades àrees de l'Estat espanyol, i les seves derivades socials, podria ésser entesa si prenem en consideració la seva desconexió, amb major o menor mesura, dels factors estructurals canviants de la seva època. A més a més, els moviments socials que s'estaven configurant a l'entorn industrial ja havien estat copats per la A.I.T. Per tant, un dels camps de batalla en disputa era el camp. A més, el fracàs estrepitos de l'efímer projecte polític, ens al contrari que el projecte del catalanisme, degué suposar una greu sotragada en les seves esperances de canvi. Així doncs, vençut pel desassossec va apel·lar a la solució dràstica i expeditiva, si es vol dir així. Ara bé, això no significà que volgués tancar les Corts durant deu anys.

També hem palesat com el krausisme tingué una notable influència en el pensador aragonès. La concepció organicista de la nació i l'èmfasi en l'educació – que ha d'engendrar les minories dirigents de la societat- són evidents mostres del *feedback* entre el regeneracionisme i el krausisme. A més, voldria ressaltar que s'ha d'ésser molt prudent a l'hora d'establir anàlisis diacròniques. Traçar una genealogia feixista espanyola que tingui el punt d'enclavament en la figura de Joaquín Costa podria esdevenir pura elucubració. L'anàlisi històric serè, fred i cautelós ens fa ésser prudents, evitant qualsevol exercici que denoti caure en l'argument teleològic. Si s'insereix a l'intel·lectual espanyol dintre del seu context històric i polític -crisi del de la Restauració- o en el terreny de les idees, on el positivisme estava perdent el centre de gravetat – segons algunes autors, era un positivista vulgar-, algunes de les seves *mesures d'excepció* s'entenen millor o almenys de forma molt més rica i matisada. Seria interessant fer una anàlisi en profunditat de com es va gestar el seu fracàs polític, sobretot, veure els diferents motius que expliquin amb més deteniment el perquè del fracàs d'*Unión Nacional*, especialment per quin motiu no va transitar de partit de notables a partit modern d'afiliat, eixamplant així les seves bases socials; ans el contrari que la Lliga Regionalista sorgida de forma més o manco coetània. Podria ésser profitós fer un estudi comparatiu entre l'actitud dels industrials catalans i castellans.

BLOC III. José Ortega y Gasset, un entusiasta de la renovació del liberalisme i de la identitat nacional espanyola

1.L'intent d'avançar cap al liberalisme social i l'uropeïtzació al servei del *patriotisme actiu*

José Ortega y Gasset fou, des del vessant filosòfic i sociològic, un ideòleg de la política²²⁰. Hem de destacar que fou un intel·lectual aristocratitzant que actuà i pensà des d'un context socio-cultural concret: la realitat espanyola del seu temps. No obstant això, restà influït per dues corrents de pensament europees, sobretot, l'idealisme i l'historicisme alemany. Així, per tant, hem de veure com les dues influències, europea i espanyola, dialoguen al llarg de la seva obra.

Cacho Viu²²¹ opina que Ortega, entre l'any 1908-1914, perseguia la reformulació teòrica d'un nou liberalisme, per així, acostar-lo al que s'estava generant a França i, especialment, a Gran Bretanya, en estreta relació amb el socialisme democràtic. En efecte, fou una de les grans figures del liberalisme espanyol. Ja des de la seva etapa de joventut, volia ressuscitar el liberalisme, donar un impuls a la constitució del *verdader* partit liberal. Lleixà²²² veu en la reforma liberal que Ortega volia posar en marxa un rerefons regeneracionista. D'aquesta manera, hem de detectar l'influx de Costa, en tant que Ortega també volia du a terme una indagació teòrica del problema d'Espanya. '*No era possible ja, en el siglo XX, otro liberalismo que el liberalismo socialista.*²²³', referent a la temptativa d'Ortega de fer una síntesi entre liberalisme i socialisme.

Quan va coquetejar amb el PSOE, ja se notava el paper rellevant que donaria a les minories selectes. Distingia dos socialismes: el dels obrers i el dels intel·lectuals, tot plantejant, en els fons, qui ha d'assumir-ne la direcció²²⁴. Concep el socialisme com un moviment cultural de transformació social. '*Ortega se aproxima al PSOE en virtud de*

²²⁰ LLEIXÀ, J., *En busca del liberalismo renovado*. Dintre de: ANTÓN, J. i CAMINAL, M. (Coord): *Pensamiento político en la España contemporánea*, Barcelona, Ed. Teide, 1992, p. 675

²²¹ CACHO VIU, V., *Los intelectuales y la política. Perfil público de Ortega y Gasset*. Madrid, Biblioteca Nueva, 2000, p. 87-88

²²² LLEIXÀ, J., *En busca del liberalismo renovado...op.cit.*, p.676

²²³ LLEIXÀ, J., *op.cit.*, p.678

²²⁴ Qüestió àmpliament teoritzada per Lenin a *L'Estat i la Revolució*.

*su función histórica, en razón de su organización, de su función cultural.*²²⁵” No queda cap mena de dubte, es va aproximar al PSOE pel paper cultural que podia exercir; ho considerava l'únic reducte per a la modernització d'Espanya.

Inclús arribarà a col·laborar amb *Escuela Nueva*, organitzada com a *Fabian society*. El distanciament es visualitzarà a la conferència pronunciada el 24 de maig de 1912, en el cicle *Historia de las doctrinas y de los partidos socialistas*. En aquesta conferència Ortega es desmarca del socialisme del PSOE, ja que creu que el socialisme ha de ser “*nacionalitzador ,subalternadamente plegado a la conveniencia supraclasista de la nación española.*²²⁶, per tant, ha d'abandonar abandonar l'internacionalisme. Segons Menéndez Alzamora²²⁷,” *Nacional' no en el sentido de nacionalista, concepto 'agresivo' para Ortega, sino en referencia a la labor constructora dentro del ámbito político.*²²⁸” Considera que Espanya és una societat en construcció i el socialisme s'ha de posar al seu servei.

El programa regenerador d'Ortega també suposava construir a la nació espanyola. De fet,” *la idea de nación estuvo dispuesta entre los fundamentos esenciales del pensamieto político de Ortega a lo largo de toda su vida.*²²⁹” A més, hem constatat com estigué notablement influenciat per la idea de nació voluntarista d'Ernest Renan, sobretot, quan a *España invertebrada* defineix la nació en termes voluntaristes: “la nació és un plebiscit diari”, al·ludint, indubtablement, la conferència pronunciada a la Sorbonne (1882): *Qu'est-ce qu'une nation?*. D'altra banda, Cacho Viu²³⁰ creu, sobretot, que cal destacar l'obra *La réforme intellectuelle et morale* (1871), obra que li farà veure la necessitat de que els països llatins han d'assimilar la moral de la ciència alemanya per escapar de la decadència. No cal dir que l'adhesió al regeneracionisme científic és a través de la cultura francesa, tot i que el mateix Ortega reconegui l'influx de Joaquín Costa. Cacho, en un altre ordre de coses, parla de que Ortega quan parlava de *nacionalitzar* ho feia tenint en compte fer espanyola a la moral de la ciència. L'objectiu d'Ortega, segons el parer de Cacho, era que la incorporació d'Espanya a Europa provocaria un redescobriments de la seva identitat profunda, el vertader

²²⁵ MENÉNDEZ ALZAMORA, M., *La generación del 14. Una aventura intelectual*, Madrid, Ed.Siglo XXI, 2006, p. 75

²²⁶ LLEIXÀ, J. ,*En busca del liberalismo renovado...op.cit.*, p.679

²²⁷ MENÉNDEZ ALZAMORA, M., *La generación del 14, ...,op.cit.*,p.74

²²⁸ Ibid.,p.74

²²⁹ LLEIXÀ, J. ,*En busca del liberalismo renovado...op.cit.*,p.679

²³⁰ CACHO VIU, V. , *Los intelectuales y la política...op.cit.*, p.77-85

patriotisme- enfront a la tradició aïllacionista- si s'evitava , això sí, el procés de mimetisme causant de l'estrangerització. A més, Ortega es va haver de moure en un moment en què existia un *paleonacionalisme* espanyol finisecular.

Ens ofereix Ortega algunes pistes sobre la seva manera d'entendre el patriotisme a *La pedagogia social como programa político*. Es mostra clarivident al dir que Espanya és un problema, el famós *problema de España*, ja assajat pels regeneracionistes. Contempla l'opció de buscar en la futura Espanya la solució de l'espanya actual. '*España nos preocupa: nos sorprenderemos ocupados seriamente en resolver un problema: estamos ya trabajando.*'²³¹ A continuació, considera que hi ha dues maneres de patriotisme: l'inactiu, el que mira la pàtria com a la condensació del passat (podria fer referència al patriotisme de *l'Espanya oficial*). L'altra forma de patriotisme -fent referència a *Així parlà Zaratustra* ,de Nietzsche²³²- no creu que la pàtria sigui la terra dels pares sinó la terra dels fills.

En efecte, és el que mira cap al futur, el que està per fer. '*Patria en este sentido es precisamente el conjunto de virtudes que faltó y falta a nuestra patria histórica, lo que no hemos sido y tenemos que ser so pena de sentirnos borrados del mapa.*' És la pàtria dels fills, la verdadera, la més perfecta. És ,doncs, patriotisme actiu, dinàmic i futurista (cita a Gabriel Alomar), ja que la pàtria és un problema a resoldre, un deure. Per tant, '*decididamente, el verdadero nacionalismo español, el que debía 'nacionalizar a lo europeo', era empresa, era algo proyectado hacia el futuro.*'²³³ De fet, tal com assenyala Cepada Calzada²³⁴, l'element futurista serà un element continu en el pensament d'Ortega y Gasset. És un exemple d'això el seu racio-vitalisme del jo, que és projectat cap al futur.

Abans de passar a analitzar una de les seves obres més cabdals, voldria fer esment d'una conferència que féu a Bilbao, l'any 1910, titulada *La pedagogía social como programa político*. En ella, apel.la a la europeïtzació, enfront a Unamuno que ha renegat

²³¹ ORTEGA Y GASSET, J.,*La pedagogía social como programa político*. Dintre de: ORTEGA Y GASSET, J. : *Obras completas*. Vol. I, Madrid, Revista de Occidente,1966,p. 505

²³² Cacho viu constata com tant a l'Ateneu de Madrid com al de Barcelona hi havia traduccions de Nietzsche en llengua francesa. CACHO VIU, V., *op.cit.*, p..72-76

²³³ LLEIXÀ, J. ,*op.cit.*,p.680

²³⁴ CEPADA CALZADA, P., *Las ideas políticas de Ortega y Gasset*. Valladolid, Universidad de Valladolid, 1968,p. 88-89

la cultura europea com a referent per a España (;*Que inventen ellos!*, era el que més o menys deia Unamuno, entorn a aquestes dates), i s'ha *desviat* envers l'*africanització* d'Espanya, segons Ortega. És la polèmica entre ambdós autors sobre l'espanyolització d'Europa o l'europèitzaació d'Espanya. A la conferència, Ortega recorda que l'any 1898 a Bilbao ja es parlava de regeneració. Per a ell, de forma paral·lela, s'estava parlant d'*europèitzaació*. Cita, com exemple per antonomàsia d'aquella actitud, el llibre de Joaquín Costa, *Reconstitución y europeización de España*. Finalitza la conferència dient de forma efusiva:

<<Regeneración es inseparable de europeización; por eso apenas se sintió la emoción reconstructiva, la angustia, la vergüenza y el anhelo, se pensó la idea europeizadora. Regeneración es el deseo; europeización es el medio de satisfacerlo. Verdaderamente se vio claro en un principio que España era el problema y Europa la solución.²³⁵>>

D'aquest manera, observem, tal com apunta Menéndez Alzamora²³⁶, una clara influència del Costa regeneracionista i europèitzaador. Fonamentalment, per Ortega, Europa era sinònim de ciència. Com exposa Julián Marías²³⁷, Europa, entesa com a creadora de cultura mitjançant la ciència, era la meta d'Espanya. Havia d'europèitzar-se no per deixar d'estar en un esglaió inferior al de les altres nacions, sinó per deixar d'estar per davall de si mateixa.

A més, no pretén trobar la solució de la futura Espanya en el passat, és a dir, en el patriotisme inactiu, sinó en l'actiu, en el dinàmic. A *La Pedagogía social como programa político*, es veu clarament que associa pedagogia i política com a elements culturals transformadors Espanya; de patriotisme actiu, doncs.

<<Si educación es transformación de una realidad en el sentido de cierta idea mejor que poseemos y la educación no ha de ser sino social, tendremos que la pedagogía es la ciencia de transformar las sociedades: Antes llamamos a esto política: he aquí, pues, que la política se ha hecho para nosotros pedagogía social y el problema de España es una problema pedagógico.²³⁸>>

²³⁵ ORTEGA Y GASSET, J., *La pedagogía social como...*, op.cit., p. 520

²³⁶ MENÉNDEZ ALZAMORA, M., *La generación del 14. Una aventura intelectual*, Madrid, Ed. Siglo XXI, 2006, p.61

²³⁷ MARÍAS, J., *Ortega. Circunstancia y vocación*. Madrid, Alianza Editorial, 1983, p.176-177

²³⁸ *Ibid.*, p.69

2. *Vieja y Nueva política: La cara optimista d'Ortega*

Un dels referents filosòfics d'Ortega serà el neokantianisme.

<<Esta corriente filosófica mantenía la idea de que hay que dar una fundamentación *a priori* del saber, manteniendo que todos los elementos del conocimiento han de organizarse bajo el modelo de la ley de las ciencias físico-matemáticas.²³⁹>>

Per tant, la conseqüència lògica d'aquest tipus de corrent filosòfic és que la ciència és el fonament de la cultura; la moral de la ciència de que parla Cacho Viu, i que Ortega volia implantar a Espanya. De fet, el neokantisme atorga un paper de primer ordre a la cultura: “*la realidad del hombre es la cultura.*”²⁴⁰ La cultura serà la font del règim de llibertat. Es parla d'un *idealisme ètic* en Ortega. No menystindrà a la praxis, de fet, farà que les grans idees tinguin un ordenament normatiu de la praxis humana²⁴¹. D'altra banda, la predilecció per les idees objectives, propi del kantisme, va comportar l'oposició frontal al subjectivisme, propi d'Unamuno. Tornant a la importància que donava a la cultura, aquesta anirà entrelaçada amb la política durant la seva primera etapa. Intenta donar una utilitat pràctica a la teorització, tal com ja hem assenyalat, qualitat pròpia del neokantisme. Per tant:

<<Ortega encuentra y fundamenta su sentido práctico en la España que les es contemporánea, como acababan de hacer sus predecesores del 98, los regeneracionistas de fin de siglo. Ortega parte del problema de España.²⁴²>>

Així doncs, Ortega y Gasset pronuncià una conferència al Teatro de la Comedia, el dia 23 de març de 1914, titulada *Nueva y vieja política*, la culminació de la fase decisiva compresa entre 1907-1914²⁴³. Aquesta conferència no s'entén del tot si no veiem la relació directa amb el Desastre del 98, segons López Frías, ja que aquest marca molt notòriament a un Ortega y Gasset que es trobava en la plena adolescència. Començà acusant al gremi dels polítics de monopolitzar el debat sobre les grans temes de política nacional.

²³⁹ MENÉNDEZ ALAZAMORA, M., *La generación del 14...*, op.cit., p. 65

²⁴⁰ MENÉNDEZ ALAZAMORA, M., op.cit., p. 66

²⁴¹ *Ibid.*, p. 67

²⁴² *Ibid.*, p. 67

²⁴³ LÓPEZ FRÍAS, F., *Ética y política. En torno al pensamiento de J. Ortega y Gasset*, Barcelona, Promociones Públicas universitaria, 1984, p. 185

<<Harto conozco no ser uso en nuestro país que a quien no ha entrado en un cierto gremio formado por gentes que ejercen un equívoco oficio bajo en nombre de políticos se le repute como un normal derecho venir a hablar en público de los grandes temas nacionales.²⁴⁴>>

En canvi, els polítics, segons el seu parer, es prenen la llicència de parlar de qualsevol tema. La intencionalitat de la seva conferència, com explicita el títol, és parlar de política, en concret, de la *Liga de Educación Política Española* (creada l'octubre de 1913). Fa una crida, tot i creure que la política vagi destinada a les masses socials, a que els intel·lectuals espanyols, les minories cultes, es sumin al seu projecte, per així, entusiasmar a les masses. Vol esperonar a la seva generació a implicar-se en els afers públics d'Espanya: ‘*Por esto es menester que nuestra generación se preocupe con toda consciencia, premeditadamente, orgánicamente, del porvenir nacional.*²⁴⁵’

Parla també de las *nuevas generaciones*, enteses com a multitud; el poble, que sempre viu en la perpètua joventut. Defensa, per altra banda, que els partits polítics han perdut els vincles orgànics amb la nació; s'han tancat dins ells mateixos, s'han abstret. No només els partits, també el propi Parlament o els periòdics s'han despreocupat de l'ànima espanyola actual. Únicament creu en el renaixement de la vitalitat nacional; l'única font d'energia. En certa manera, Ortega – l'home que agafa el relleu de la *Educación de Libre Enseñanza*- té una concepció, igual que els krausistes, organicista de la nació. Es veurà en l'obra *La España Invertebrada* i, sobretot, a *La rebelión de las masas*.

En la conferència parla de *l'Espanya oficial*, és a dir, tots els organismes (des del Parlament a la Universitat) que formen la totalitat, la nació (té una concepció organicista d'aquesta) s'ha convertit en l'esquelet d'un organisme evaporat (per tant, considera que l'Espanya vital s'ha diluït). Diu: ‘*Esto es lo grave, gavisimo.*’²⁴⁶ Per tant, si les noves generacions no s'han implicat en la política vol dir que el poble viu en l'apatia. El que fa és oposar *l'Espanya oficial* a *l'Espanya vital*. El motiu del perquè les noves generacions no intervenen en la política és deu al fet de que *l'Espanya oficial* caduca està obstinada

²⁴⁴ ORTEGA Y GASSET, J., *Nueva y vieja política*. Dintre de: ORTEGA Y GASSET, J., *Obras completas*. Vol. I, Madrid, Fundación Ortega y Gasset, 2006, p.709

²⁴⁵ ORTEGA Y GASSET, J., *Nueva y vieja política*. *op.cit.*, p.712

²⁴⁶ ORTEGA Y GASSET, *op.cit.*, p.713

en romandre inalterada, quan l'Espanya vital demana a crits que la seva acció es vegi reeixida. Són dos models antagònics, parlen dos llenguatges distints. Tal com magistralment explica Cacho Viu²⁴⁷, era comú a Europa parlar de *dues nacions*, posades de moda arran de publicació del *premier* conservador britànic Benjamin Disraeli a *Sybil or the two nations* (1845), inspirada en el sorgiment de la classe obrera després de la revolució industrial. A Itàlia, Stefano Jacini formularia la *Itàlia legal*, fruit de l'obra del Piemont, i la *Itàlia real*, la dinàmica històrica del Mezzogiorno, ignorada per aquella. A França, en canvi, l'oposició es deuria a motivacions ideològiques el *pays réel* de Maurras, és a dir, la França tradicional antitètica a la França de la III República: el *pays juridique*, hereva de la França revolucionària. Referent al cas espanyol, el concepte de *las dos españas* havia transgredit en el camp literari. Són prou famosos els versos del poeta Antonio Machado, del poema *Españolito* (*Proverbios y cantares*, 1917): ‘(...) *una de las dos españas ha de helarte el corazón*. Segons López Frías²⁴⁸, les *dos españas* convisqueren fins a la guerra civil.

2.1. Combatre l'Espanya oficial

És mostra, no debades, ultracrític amb els polítics –en salva a pocs, només a Pablo Iglesias i a *altres elements*-. Considera que la constitució de les noves Corts són la perpetuació de les de 1875, és a dir, una prolongació del règim corrupte, de les clienteleles i dels cacics, la naturalesa pròpia de la Restauració que compta amb el suport dels periòdics. Afirmar taxativament:

<< Y esos partidos tienen a su clientela en los altos puestos administrativos, gubernativos, seudotécnicos, inundando los Consejos de Administración de todas las grandes Compañías, usufructuando todo lo que en España hay de instrumento de Estado²⁴⁹>>

Per tant, és evident la seva consideració de paràsits. El fet de que s'hagin abstret fa que estiguin condemnats a l'esfondrament. ‘(...) *No pueden vivir, porque para un organismo de esta naturaleza vivir al día, en continuo susto, sin poder tomar una*

²⁴⁷ CACHO VIU, V., *op.cit.*, p.103-108

²⁴⁸ LÓPEZ FRÍAS, F., *op.cit.*, p.192

²⁴⁹ ORTEGA Y GASSET, J., *Nueva y vieja política...* *op.cit.*, p.715

*trayectoria un poco amplia, equivale a no pode vivir*²⁵⁰.’’ La resta de les estructures socials es veuen, com els partits, afectades pel mateix mal.

Discrepa amb Costa el fet de que la decadència d’Espanya es degués a la ineptitud de les classes governants, és a dir, a errors polítics. Ortega creu que els polítics, generalment, han governant malament, però no perquè representessin una problemàtica endèmica, sinó pel fet de que Espanya era un problema endèmic en si mateix; estava tant malalta com ells. El seu judici sobre el passat d’Espanya és dur, però en el fons es mostra optimista amb la imminent mort d’aquesta *Espanya oficial*. La missió de la nova política és enterrar el cadàver de l’*Espanya oficial*. Per a la *nova política*, el més important, segons Ortega, no és fer-se amb el govern, sinó el foment i l’augment de la vitalitat.

No pretén servir a l’Estat espanyol, al formalisme oficial, al que no considera malalt només per la praxis política. Qui està vertaderament malalta és la *raça*²⁵¹, la substància nacional, per tant, la solució al problema nacional no és la política, ja que realment el problema és històric. Així doncs, ‘*la nueva política tiene que ser toda una actitud histórica*²⁵².’’ Pren determinació per la defensa de la vitalitat nacional, per damunt de l’ordre públic, *ergo*, de l’Estat. Una cosa és l’Estat i una altra cosa ben distinta és la nació, element que és ben present en els intel·lectuals finiseculars, com Prat de la Riba. Posa de manifest que existeixen dos elements de modernitat amb qui es podrien confondre: el moviment sindical i el partit socialista, però difereix amb ells en l’aspecte doctrinal; qualsevol dogma s’oposa a la llibertat. La seva tasca serà la d’enfortir a l’Estat i al propi govern, i alhora a la vida nacional independent a l’Estat; els òrgans de sociabilitat, la tècnica, la cultura, etc.

La seva actitud serà històrica, entenent la història no de forma positivista, la història dels fets o dels estats, sinó la història de la vitalitat nacional. Pretén restablir ‘*el vigor histórico de nuestra raza*’, per tant, cal enterrar a la Restauració; la paràlisi de la vida nacional. Es mostra molt crític tant amb els monàrquics com els republicans, en part,

²⁵⁰ *Ibid.*,p.715

²⁵¹ Ortega parlarà molt de *raça espanyola*. Aleshores, era molt comú parlar de *raça*, en termes científics, com ja hem vist amb els regeneracionistes finiseculars. No només parlaven de *raça* Kossinna, Arana o el Dr. Robert.

²⁵² *Ibid.*,p.717

degut a que només es preocupen de l'ordre públic, de la ficció jurídica. Igualment, critica la defensa de la tradició nacional, perquè significa una desconexió flagrant del problema històric i polític d'Espanya. No es poden solucionar els problemes actuals recorrent a solucions tradicionalistes del passat, és anacrònic. També la Restauració va ser el torn dels partits i la corrupció, i el foment de la incompetència. Aquesta tendència ha de desembocar, per força, en el Desastre del 98.

La *Liga de Educación Política Española*, com que no està pensada per fer-se amb el govern, no té programa polític; es basa en la *nova política*. Dóna una consigna clara: no es dirigeix a la masses, sinó a la minoria culta i les elits professionals (metges, enginyers, professors, comerciants , industrials, tècnics, etc.) que han de col·laborar en la construcció d'un nou edifici d'idees i passions polítiques. Hem observat la tendència en els autors regeneracionistes finiseculars de parlar de minories dirigents i de masses obedients, doncs, en Ortega s'accentuarà la dicotomia, arribant al paroxisme a l'obra *España Invertebrada*, com veurem més endavant.

Els dos eixos vertebradors són la justícia i l'eficàcia. Defineix a la Lliga com a radical, però no el sentit dels radicals reaccionaris oposats al parlamentarisme o a l'Estat, sinó més radicals que els liberals que estan al poder. Referent a les formes de govern, no creu que siguin accidentals (tal com plantejaven els de Lligar regionalista o els possibilistes de Castelar). El que importen són els ideals genèrics: la democràcia. La resta, els mitjans per assolir els ideals democràtics són transitoris. Quant a mitjans, entén institucions, determinades per la seva eficàcia. A partir de la història, de la pràctica, es desprendreà quina institució és millor, per tant, creu que és absurd el debat teòric entorn de si el millor tipus de govern és la república. Ortega és mostra pragmàtic i ambigu, afirmant que són monàrquics *sui generis*. Es tracta de començar a obrar sobre els restes de vitalitat nacional:

<< Para esto, nosotros empezamos a trabajar en la España que encontramos. Somos monárquicos, no tanto porque hagamos hincapié en serlo, sino porque ella- España-lo es. No vemos en la Restauración el fracaso de la Monarquía, sino también el de los republicanos.²⁵³>>

²⁵³ *Ibid.*, p.729

Poc després, diu que no entén que es pugui ser republicà sense ésser monàrquic o viceversa. A més, apel·la a Renan, igual que a *España Invertebrada*, afirmant que la nació és un plebiscit diari, per tant, la monarquia haurà de buscar la seva legitimitat cada dia, impulsant la vida nacional. A pesar de no voler sortir del marc monàrquic, no estaran sotmesos al seu doctrinarisme. Més enllà de la monarquia, hi ha Espanya i la justícia; serà cabdal, per l'èxit del ressorgiment de la *España vital*, la nacionalització de la monarquia.

Quant a l'organització d'Espanya, de les seves funcions nacionals, no comparteix la idea de que el principi de competència vengui determinat per la tinença de títols universitaris, ja que aquests sorgeixen d'una institució que pateix el mateix mal que la *España oficial*, per tant, els beneficiats pel títol no seran competents. El posicionament, d'altra manera, de la joventut que s'incorpora en la nova política serà determinant per vèncer als partits liberal i conservador, partits que no permeten el ressorgiment de la vitalitat nacional.

En la conferència, es mostra molt crític amb Antoni Maura arran de la seva gestió de la Setmana Tràgica, en part, però també perquè confon a Espanya amb l'ordre públic, amb el Ministeri de Governació. Creu que és un home de la restauració, a pesar de les seves consignes regeneradores, d'un govern que no ha sabut encarar el problema colonial al Marroc degut a que no hi ha una política vertaderament nacional; tot es redueix als interessos particulars del govern o de l'exèrcit. En definitiva: '*Liberalismo y nacionalización propondría yo como lemas a nuestro movimiento*²⁵⁴.' De forma pretensiosa, Ortega proposa la nacionalització de las masses, inclosos tots els grups socials (des del clero a l'obrer). Curiosament, més endavant es lleva l'estigma de nacionalista i diu que quan utilitza la paraula nacional no es refereix a nacionalisme, ja que aquest suposa la temptació de que una nació s'imposi sobre les altres. Tal vegada, vulgui que se'l desvinculi d'un programa imperialista, vinculat al nacionalisme agressiu, que ens portaria, en bona mesura, a l'esclat de la I Guerra Mundial el juliol d'aquell mateix any.

²⁵⁴ *Ibid.*, p.736

3. La radicalització d'Ortega durant el període d'entreguerres

3.1. L'intel·lectual contra la naixent societat de masses

Dues de les seves obres més destacades: *La rebelión de las masas* (1930) i *España invertebrada* (1922) tenen la voluntat de fer referència tant al marc europeu com espanyol. Per tant, veiem, tal com assenyala Lleixà²⁵⁵, que es confonen el regeneracionisme espanyol amb l'entrada en crisi del parlamentarisme a les societats europees d'entreguerres.

A *la rebelión de las masas*²⁵⁶, Gasset es mostra molt preocupat per un fet comú a Europa: l'adveniment de la massa en la política. Defineix el procés com a *rebelión de las masas* en el sentit de que es rebel·len contra el destí, contra si mateixes. No només és un procés de captació de poder polític, per a ell, sinó un procés que afecta a la vida pública, en un sentit ampli. El procés d'aglomeració, d'ocupació dels espais abans reservats als intel·lectuals és el que preocupa a Ortega. Parteix de la idea de que la societat està formada per minories qualificades i masses, *l'home mitjà*. No utilitza, per fer la diferenciació, arguments classistes, sinó que s'inspira en els diferents *clases d'homes* existents. No obstant això, no coincideixen amb les jerarquies de classes.

Al llarg de l'obra, podem interpretar que està insatisfet amb la nova democràcia sorgida del sufragi universal masculí ('*innovaciones políticas recientes*'²⁵⁷). Ha permès a la massa rompre amb el vell principi liberal que unia democràcia i llei, ja que, segons Ortega, aquesta vol imposar amb pressions les seves aspiracions; les conseqüències de la *hiperdemocratització*. Creu que la massa acabava amb qualsevol forma d'individualisme. " *Quien no sea como todo el mundo corre el riesgo de ser eliminado*²⁵⁸." Han transgredit el sufragi universal. Amb la concessió d'aquest, les minories convidaven a la participació del seu programa a les masses. Ara, no obstant això, és *l'home-massa* el que s'ha fet amb el poder públic, sobretot, a la mediterrània,

²⁵⁵ LLEIXÀ, J. *op.cit.*, p.676

²⁵⁶ GASSET ORTEGA, J., *La rebelión de las masas*. Dintre de: ORTEGA Y GASSET, J. , *Obras completas. Vol. IV*, Madrid, Fundación Ortega y Gasset, 2006, p. 375

²⁵⁷ GASSET ORTEGA, J., *La rebelión de las masas...*, *op.cit.*, p. 379

²⁵⁸ GASSET ORTEGA, J., *La rebelión de las masas...*, *op.cit.*, p.380. Tal vegada, s'anticiparia al concepte de *democràcia totalitària*, de TALMON, J. (1956): *Los orígenes de la democracia totalitaria* E. Aguilar. México.

imposant un programa improvisat que només té en compte el present immediat, i no el futur. Atribueix l'aparició de *l'home-massa* al gran creixement demogràfic del segle XIX, i a les conseqüències revolucionàries d'aquesta centúria: l'experimentació científica i industrialisme, fruits dels avenços tècnics, i la paral·lela evolució envers la democràcia liberal (els pilars de la *Modernitat*). Reflexiona sobre les *coses estranyes* que han succeït a Europa els darrers temps: l'aparició del feixisme i el sindicalisme, fruit de la sublimació de la barbàrie, originada quan la massa vol dirigir a la societat i trenca amb els pilars de la cultura moderna, entrant en la fase del '*derecho a no tener razón, la razón sin razón*²⁵⁹ .''

L'*home-massa* vol imposar-se mitjançant l'acció directa, no està per discussions, trencant la convivència de la cultura - per tant, entrant en la convivència de la barbàrie-, que és promocionada, indubtablement, pel liberalisme; el model polític més capacitada per proporcionar la convivència. No obstant això, coincideix que s'ha de superar el liberalisme del segle XIX, però no mitjançant, com fa el feixisme, la negació d'aquest, és a dir, l'antiliberalisme. A pesar de que concebi la ciència moderna i el liberalisme com els pilars de la cultura europea, lamenta que els tècnics – després d'una sobtada irrupció- perdin una visió orgànica de la ciència i de l'univers, car, eren especialistes d'una determinada matèria i la mecanització de les ciències experimentals els feia tornar mediocres. Per això, segons Gasset, tot i que no negués la seva competència en la seva especialitat, creia que eren el prototip d'*home-massa*, alimentat també per les *innovacions polítiques* que es produïren en el si de la democràcia liberal. També es mostra preocupat amb la intervenció estatal²⁶⁰, que amb la seva acció anul·la a l'individu. Afirmar: '' *La Sociedad tendrá que vivir 'para' el Estado.*'' Entreveu com a perills més imminents: la burocratització de la vida, la militarització de la societat i l'augment de les forces policials en els estats. Invoca, finalment, que es posin límits a l'Estat. En efecte:

<< Taine había alertado años antes sobre este preciso punto, en la estatalización de la Sociedad, en la limitación de la libertad negativa. Peligro mayúsculo, este último, porque el hombre-masa se identifica con la estatalización y la desea.²⁶¹>>

²⁵⁹ *Ibid.*, p.418

²⁶⁰ Segurament, es referia a 'L'Estat total', que teoritzarà posteriorment Carl Schmitt.

²⁶¹ LLEIXÀ, J., *En busca del...*, op.cit., P.,688

El progressos de la civilització europea haurien generat la *rebel·lió de les masses*, però de forma simultània aquest procés hauria derivat en una profunda desmoralització de la humanitat. A la segona part de *La rebelión de las masas*, tracta d'entendre, de forma retrospectiva, com Europa ha pogut arribar a quedar-se sense un moral. Exceptuant als vells liberal o als catòlics, creu que tant els reaccionaris com els revolucionaris coetanis, ja sigui apel·lant a salvar la pàtria com a la justícia social, s'han desentès de tota obligació, ‘*como la cortesía, la veracidad, y ,sobre todo, sobre todo, el respeto o estimación de los individuos superiores.*²⁶²’ Creu, a més, que tant els partits obreristes com les dictadures han menystingut a la intel·ligència. Segons la seva interpretació, la joventut es manifestaria partidària de la nova moral perquè pretenien tenir mes drets que obligacions. Per tant, no volien tenir cap mena d'obligació ni consciència de servei. L'home-massa, de forma indefugible, estava destinat a voler viure sense una moral, és a dir, a viure en l'amoralitat. Serien les conseqüències de la conducta espiritual europea que, tot i tenir una cultura brillant, no tenia arrels. ‘*Sólo hay una decadencia absoluta: la que consiste en una vitalidad menguante, y ésta solo existe cuando se siente.*²⁶³’

2.2. L'organicisme, l'antídot contra la lluita de classes i les reivindicacions dels nacionalismes perifèrics

A *España Invertebrada*, utilitza el paral·lelisme de la creació progressiva de l'Imperi romà per explicar la gènesi de la unitat nacional espanyola, formada quan Castella ‘*reduce a unidad española a Aragón, Cataluña y Vasconia.*²⁶⁴’ Aquestes unitats originals no queden dissoltes dintre del poder central, sinó que fruit de la seva força centrífuga el poder central els obliga a viure com a parts del tot. En canvi, quan minva la seva força- té *in mente* a Castella- es produeix la irrupció del secessionisme dels grups agregats. Creu en què hi ha d'haver un *feedback* entre el poder central i dels grups agregats. Contràriament, ‘*la cohesión se atrofia, la unidad nacional se disuelva, las partes se despegan, flotan aisladas y tienen que volver a vivir cada una como un todo a parte.*’ Per altra banda, els grups que integren l'Estat conviuen per fer quelcom junts. No s'ha de buscar l'existència de la nació en el passat, sinó en els programes de futur.

²⁶² *Ibid.*, p. 497

²⁶³ *Ibid.*, 398

²⁶⁴ ORTEGA GASSET, J, *España Invertebrada* . Dintre de: ORTEGA Y GASSET, J., *Obras completas*. Vol. III , Madrid, Fundación Ortega y Gasset, p.441, 2006

Per altra banda, fa una defensa de l'esperit militar – contraposat a l'industrial-, propi dels pobles creadors d'imperis.

Quant a Espanya, creu que l'unitarisme és promogut pels catalanes i biscaïns, incapaçs de comprendre el problema d'Espanya, que només pot ser entès pels castellans, ja que Espanya fou feta per Castella. *'Aseguraba un Ortega cautivado por el nacionalismo español y castellanista de la historiografía de Menéndez Pidal, negador del pluralismo hispánico.'*

D'altra banda, el posicionament unitarista d'entendre i voler dominar els *nacionalismes* és, també, una forma de particularisme i separatisme, però de signe contrari. Està convençut del geni nacional castellà d'època medieval i moderna, de la seva superioritat i capacitat de crear la unitat espanyola, encaminada a crear l'Imperi; l'empresa que donava sentit a la convivència peninsular. Parla d'una decadència iniciada amb Felip II que dura fins els seus dies. Està íntimament relacionada amb l'inici de la disgregació de l'Imperi hispànic. A principis de segle XX, menciona el perill de la disgregació intrapeninsular. El particularisme es produeix quan les parts del tot volen viure com a tots a part. Acusa al poder central de ser el primer en mostrar-se particularista: *'Castilla ha hecho a España, y Castilla la ha desecho'*²⁶⁵. Aquest regne fou el primer en abandonar el particularisme, quan amb anterioritat havia creat el projecte de vida en comú; era dinàmica i innovadora, però a partir de Felip III es va abstreure, es va tancar dins ella mateixa, frenant el procés innovador i abandonant a la seva sort a les altres regions. Si Bascònia o Catalunya, en paraules d'Ortega, haguessin estat *'razas formidable que ahora se imaginan ser'* haurien parat el procés particularista de Castella i s'hagués tornat a seguir la senda gloriosa del passat.

Acusa a la monarquia i a l'Església de ser profundament particularistes i de voler confondre els seus interessos privats amb els nacionals. Amb això, el poder públic ha posat en safata la ruptura de la convivència espanyola i ha usat amb fins privats a la força nacional. Per tant, es planteja quin sentit té que els espanyols visquin junts, si la nació és un projecte de futur, un plebiscit quotidià (cita a Renan). El catalanisme i el

²⁶⁵GASSET ORTEGA, J., *España Invertebrada...*, op.cit., p.455

biscaitarrismo, en tant que particularismes, serien producte d'aquest procés de desintegració d'Espanya.

Defensa el model orgànic de societat, i pensa que aquesta triomfarà si les classes socials volen assumir la seva funció social i accepten la interdependència social i contribueixen, així, al que ell denomina *elasticitat social*. Pensava que el particularisme social, el de classe, que es produïa a Espanya li preocupa més que el nacional, ja que amenaça de desintegrar a tota la societat. Cita el cas de l'exèrcit. Aquest, després de les derrotes colonials, es va anar distanciant de la resta de classes socials, es va desnacionalitzar, es va abstreure, per tant, va tornar particularista. La Setmana Tràgica seria un exemple d'aquest particularisme.

Defineix nació com “*una ingente comunidad de individuos y grupos que cuentan los unos con los otros*”²⁶⁶. Per tant, una classe social es troba desnacionalitzada quan no vol arribar a cap entesa amb les altres; la feient evidència de que actua de forma particularista, és a dir, no compta amb els demés. Es traduiria en una repugnància envers el *gremi* dels polítics, el símbol de la necessitat de que tota classe ha de comptar amb les altres. El particularisme social es traduiria en el que ell anomena *acció directa* (una clara referència al món obrer). Acusa als obrers, de fet, de voler ser el vertader tot social. El precedent de l'acció directa serien els *pronunciamientos* del segle XIX. Per posar un exemple del fracàs d'aquesta actitud, cita l'intent de revolució dels obrers i dels republicans de l'any 1917 o la política d'Antoni Maura.

Els homes directors ho són per l'entusiasme que desperten en les masses, pel valor social que tenen i no tant per les seves qualitats individuals. Quan la nació s'esfondra, víctima del particularisme, la massa deixa de voler ser tal entitat i cada individu pretén tenir personalitat de dirigir, però una vegada se n'adona de la seva gosadia i de la seva ineptitud passa a denunciar que *no hi ha homes*. Els mateixos partits polítics, inclús els d'extrema dreta, es veuen afectats, ja que les masses enlloc de seguir al cap del partit volen tenir influència sobre aquest.

²⁶⁶*Ibid.*, p.465

La definició que fa de nació és prou eloqüent: “ *Una nación es una masa humana organizada, estructurada por una minoría de individuos selectos*” Tant se val quin sigui el règim jurídic-polític, ja que la seva *constitución viva* serà sempre l’acció de la minoria sobre la massa. Creu que aquest postulat és una llei natural, un axioma que regeix a la biologia de les societats (aquí es veuria el pretès tarannà científic). La *invertebració històrica*- el moment en què la nació es desfà i la societat queda desmembrada enmig del caos social- , per altra banda, se dona quan la massa es nega a ser tal categoria, quan nega el liderat de la minoria. En el seu diagnòstic, es detecta que Espanya viu entregada a l’imperi de les masses. Per tant, creu que la societat espanyola no és societat; és una malaltia en si mateixa, no és que tingui una malaltia. La decadència té en origen un declivi de les qualitats d’excel·lència de l’aristocràcia, però enlloc de buscar un millor substitut la massa la vol extirpar, cosa que accelera el procés de decadència. Quan se n’adonin de que la seva acció és inútil- no només en el camp polític- i contraproductiu, tindran la temptació de tornar a exigir que les governi una aristocràcia, fent que el cicle històric de decadència es tanqui.

Defensa un procés històric peculiar: la creació i destrucció de societats en relació a la formació i decadència de les aristocràcies. Prenent com a referent el sistema de castes de la Índia, despullat de tota consideració màgica, creu que és l’idoni per a l’organització social d’una societat, és a dir, a partir d’una jerarquia de funcions; la forma més *objectiva*, segons ell. Creu que és una aberració plantejar-se com *ha de ser* una societat des del punt de vista ètic i jurídic, des de la utopia social. S’ha de partir del que *és* i no del que *ha de ser*. La societat necessita, des del primer dia, per ésser tal cosa, una aristocràcia.

No debades, creu que el marxisme ha tergiversat el seu esquema, substituint el binomi massa-minoria per classes dominants i classes dominades. Defensa que a dintre de les classes socials hi ha una minoria i una massa. En el debat sobre les races que promovia l’evolució social, trobem la defensa de que la superioritat de les races depèn del nombre d’individus eminents ,en els diversos camps de l’activitat intel·lectual i professional, que aconsegueix engendrar. També s’entén la salut de les societats a partir de la dialèctica *exemplaritat- docilitat*, per tant, als segles en què faltin homes exemplars o les masses siguin poc dòcils, s’entrarà en una decadència; la situació en què Espanya es torbava immersa.

Ortega no creu que Espanya hagi patit una decadència, perquè per decaure s'ha de tenir estat de salut, i Espanya mai ha tingut un estat de salut. Va buscar les causes en l'origen de la constitució del propi subjecte. A partir de la història, creu que l'absència de minories selectes, a diferència de França o Anglaterra, és el factor que ha caracteritzat a Espanya. La seva explicació es basa en què Espanya no tingué feudalisme, no entès des de la definició jurídica, sinó des del vitalisme; el poder de creació orgànica de formes socials. En efecte els germànics crearen el feudalisme, on el senyor feudal es va saber erigir mitjançant la força per damunt les masses, i capitalitzar totes les empreses de la vida pública. El que diferencia a Espanya d'Anglaterra o França és que la penetració dels visigots fou negativa, ja que aquests estaven contaminats pels vicis romans (la corrupció, per exemple), sense l'esperit vitalista del franc, sense la capacitat de construir el feudalisme i, per tant, sense que hi hagués minories selectes. L'auge que va des dels reis catòlics fins al Felip II tindria la raó d'ésser en la unificació peninsular, però lluny de constituir un senyal de fortalesa és un senyal de debilitat, és un miratge. '*La unidad se hizo tan pronto porque España era débil, porque faltaba un fuerte pluralismo sustentado por grandes personalidades de estilo feudal*²⁶⁷.' Un altre exemple amb el que voldria reforçar la seva tesi de l'absència de minories selectes com a factor constitutiu del problema històric d'Espanya, el trobaria en què les grans obres foren realitzades per la multitud, com la colonització d'Amèrica, i no pels senyors feudals, com fou el cas d'Anglaterra amb les companyies comercials. Inclús, segons ell, varen propiciar que el senyor feudal abandonés les armes i s'entusiasmés pel comerç i la indústria, posant d'aquesta manera les bases del futur capitalisme industrial.

Condicions ineludibles que explicarien el retard d'Espanya en la incorporació a la modernitat, ans al contrari que els altres països europeus punters serien, en un primer estrat, els mals menors: els errors polítics, les mancances de les formes de govern, el fanatisme religiós, la incultura, etc.,. Després, en un segon estrat més profund, el particularisme i l'acció directa. I, finalment, en el darrer i més profund estrat, en l'ànima nacional, en la desvitalització, hi trobaríem el motiu de la descomposició nacional. '*La rebelión de las masas, el odio a los mejores, la escasez de éstos- he ahí la raíz verdadera del gran fiasco hispánico*²⁶⁸.' Però si la manca de minories és el detonant de

²⁶⁷Ibid., p. 504

²⁶⁸Ibid., p.509

l'intent de la massa de trencar amb el seu destí (cosa que és durament criticada per Ortega), tampoc se'n salven del seu judici les classes burgeses, que han propiciat l'aburgesament de la societat i han actuat en detriment del contingut espiritual de l'ànima espanyola , ja que la trivialitat i mediocritat d'aquesta es pot palesar fàcilment en les converses de cafè, segons Ortega. Creu ,finalment, que s'ha de crear un nou tipus d'home espanyol a partir de l'imperatiu de la selecció, '*porque no existe otro medio de purificación y mejoramiento étnicos que es eterno instrumento de una voluntad operando selectivamente.*'²⁶⁹

²⁶⁹*Ibid*,p.511

4. Conclusions

Primer de tot, hem de lamentar les limitacions que presenta aquest tercer bloc. Si en el de Joaquín Costa hem desplegat un laboriós aparell de reflexió historiogràfica, en aquest no hem pogut fer el mateix. Deixant de banda algunes referències histogràfiques que he pogut treballar, quasi tot el treball ha sorgit de les lectures i les interpretacions que he pogut fer de les fonts primàries.

Analitzant Ortega y Gasset, hem vist com els dos eixos vertebradors són la construcció d'un nou liberalisme, eminentment social, i la nacionalització. Inclús quan s'acostà al PSOE va mostrar-se entusiasta en què el socialisme abandonés la seva faceta internacionalista per abraçar el projecte nacional; posar-se al servei de la nacionalització d'Espanya, un projecte futurista que passava per la potenciació del patriotisme actiu. Per tant, fins el distanciament del PSOE, l'octubre de 1913, Ortega ambicionava la síntesi, des del vessant liberal, entre el socialisme i el liberalisme, per tant, seria plausible catalogar-lo de socioliberal. Igualment, la moral de la ciència - l'indubtable element de patriotisme actiu projectat cap al futur- havia de nacionalitzar-se. El nacionalisme espanyol que Ortega pregonava era aquell que havia d'ésser capaç de 'nacionalitzar allò europeu' i s'havia de projectar cap al futur.

Abans de que esclatés la I Guerra Mundial, confiava en la renovació de la pedagogia política. Recordem la creació de la *Liga de Educación Política Española* (1913) havia d'ésser essencial per l'embranchada d'un nou liberalisme al servei de la *Nueva España*, si els intel·lectuals secundaven el seu projecte. En efecte, el programa orteguià era un programa de polític cultural; de 'pedagogia social', sense una estratègia política fixada. Les minories eren les que havien de col·laborar en aquest projecte al servei del liberalisme i la nacionalització, més enllà de les classes, institucions i regions. La idea de 'partit nacional', ja assajada infructuosament per Costa, que havia de servir al país i al projecte liberal va provocar una profunda frustració en el filòsof, plenament convençut de la implicació política d'aquelles minories cridades a participar en la seva magna empresa.

Una de les metamorfosis que hem detectat en Ortega és el pas de defensar un model més cívic o polític de nació – la idea voluntarista de Renan- a un model de nació amb un pes molt destacat d'elements culturalistes i historicistes, sobretot, a *España Invertebrada*. El nacionalisme espanyol que abraça Ortega de matriu castellanista, com ja hem vist en el moment en què estudiàvem les relacions entre el nacionalisme espanyol i el regeneracionisme, respon al viratge que fa el nacionalisme, en general, a escala europea abans de la Gran Guerra: l'accentuació de la definició cultural de nació. Per tant, en un moment en què emergien els nacionalisme perifèrics, les reivindicacions d'aquests seran incompatibles amb el model nació en què l'Estat s'identifica. També en aquesta obra s'allunya del costisme, ja inverteix el diagnòstic: els mals d'Espanya no resideixen en la 'vella política' o ens governants sinó en els propis governats, en la massa. Així, durant el període d'entreguerres, una vegada la crisi del liberalisme és més palesa que mai i el seu projecte renovador fracassa, es produeix en ell un viratge conservador i aristocratitzant. El gir conservador d'Ortega caracteritzat per un rebuig total a la participació política de les masses s'ha d'entendre, en part, com una reacció a la por a les conseqüències de la industrialització, el creixement demogràfic, la tècnica i la consolidació dels règims liberals-democràtics: la 'societat de masses' i efectes que això podria provocar en la figura de l'intel·lectual, com ja s'ha assajat al bloc I.

La societat de masses i la cristal·lització de les doctrines polítiques que marcarien definitivament el segle XX varen provocar-li un rebuig frontal a una democràcia que podria esdevenir totalitària. També perdé la confiança en el suport dels intel·lectuals-professionals, ja que s'ajustaven al prototip *d'home-massa*. Desesperadament, cregué que el salvavides del liberalisme- i de la unitat d'una Espanya de matriu castellana i castellanista -era la potenciació d'aquell organicisme d'origen krausista, fins al punt de difuminar-se la línia que el separaria del corporativisme més propi del conservadorisme d'entreguerres. Volgué establir una llei positiva, fent gala de cientisme, que regia a les societats: l'existència d'uns *aristoi* dirigents i unes masses dirigides. Entenia que Espanya estava *invertebrada*, ja que els diferents actors socials, i els propis individus que conformaven la massa, actuaven mitjançant el particularisme contrari als principis de l'organicisme, per tant, atemptant contra el dogma de que els millors són els que han de governar la *res publica*.

5. Conclusions finals

Si fem balanç del que hem anat concluint al llarg del treball, podem afirmar que, en efecte, el krausisme va influir notòriament en els dos principals intel·lectuals que hem estudiat. L'organicisme, un model que ha de permetre que la societat liberal es pugui desenvolupar de forma 'harmònica' i 'equilibrada' es pot resseguir al llarg de les principals obres del regeneracionisme, en general, i de Costa i Ortega y Gasset, en particular. També l'èmfasi que els dos autors posen en l'educació de la nació - i en la conseqüent generació d'elits dirigents- també és propi del krausisme. Això ens ha dut a no posar en dubte que el regeneracionisme té uns antecedents en la gènesi de la *Educación de Libre Enseñanza*, en els mateixos inicis de la Restauració, per tant, cal desvincular-lo directament del desastre del 98, si bé que aquest actua de catalitzador. A més, hem constatat que els autors vinculats a la 'generació del 98' abraçaren al positivisme o al socialisme, però la crisi de *fin de siècle* impossibilità el seu recolzament a la 'moral de la ciència'. Així i tot, Ortega fou l'artífex – el líder intergeneracional- de que alguns d'ells es reconciliessin amb les certeses positivistes.

Aquest projecte de modernitzar Espanya mitjançant la 'moral de la ciència' era l'essència del regeneracionisme. Independentment dels èxits o fracassos relatius, tant Costa com Ortega proposaren renovar el liberalisme espanyol – buscaven que basculés envers l'evolució del liberalisme anglosaxó, molt més pròxim al socioliberalisme-. Alhora eren dos intel·lectuals preocupats en un afer que no només es propi d'Espanya sinó també d'Europa i, en gran mesura, de l'àrea sud del mediterrani: la 'nacionalització de les masses'. Hem analitzat com sorgeix la figura de l'intel·lectual de forma paral·lela al sorgiment de la 'societat de masses'. Per tant, els problemes estructurals que aquest canvi generà seran teoritzats- i adaptades les solucions als seus contextos socio-culturals- pel sector intel·lectual, és a dir, aquest col·lectiu estigué altament implicat en els processos de nacionalització. Així mateix, els estats nació havien assolit la unitat política i administrativa, però al tombant de segle XIX calia unificar culturalment a la nació política. S'ha vist molt clarament el viratge culturalista de la definició de nació espanyola a Ortega y Gasset, ja que tot i defensar que és un 'plebiscit quotidià' pensa que Castella i els seus elements històrics, ètnics i culturals són el vertader motor del futur de la nació espanyola i de la cohesió del mateix l'Estat espanyol. Seria interessant

,en futures investigacions, veure la relació de l'acció dels intel·lectuals, dintre de l'àrea mediterrània, tant pel que fa a les propostes de modernització com a les propostes de 'nacionalització de les masses' dels seus respectius estats o nacions sense estat.

6. Bibliografia

Fonts primàries

ALTAMIRA, R., *La psicología del pueblo español*, Barcelona, ed. Minerva,1917

COSTA,J., *Oligarquía y caciquismo; colectivismo agrario y otros escritos: antología*, Ed. Alianza. Madrid, 1973

COSTA, J., *Oligarquía y caciquismo como la forma actual de gobierno en España: urgencia y modo de cambiarla*, Vol. I, II. Ediciones de la revista de trabajo, Madrid,1975

DELS SANTS OLIVER, M: *La literatura del desastre*, Barcelona, Edicions 62, 1973

MACÍAS PICAVEA,R.: *El problema nacional*, Madrid Biblioteca Nueva,2000

MALLADA, L. ,*Los Males de la patria y la futura revolución española*, Ed. Alianza Madrid, 1969

PRAT DE LA RIBA, E. ,*La Nacionalitat Catalana*, Barcelona, Escola d'Administració Pública de Catalunya, 2007

ORTEGA Y GASSET, J.,*La pedagogía social como programa político*. Dintre de: ORTEGA Y GASSET,J. : *Obras completas*. Vol. I, Madrid, Revista de Occidente, 1966

ORTEGA Y GASSET, J. , *Nueva y vieja política*. Dintre de: ORTEGA Y GASSET, J.,*Obras completas*. Vol. I, Madrid, Fundación Ortega y Gasset,2006

ORTEGA Y GASSET, J., *La rebelión de las masas*. Dintre de: ORTEGA Y GASSET, J. , *Obras completas*. Vol. IV ,Madrid ,Fundación Ortega y Gasset, 2006

ORTEGA Y GASSET, J, *España Invertebrada* . Dintre de: ORTEGA Y GASSET, J., *Obras completas*. Vol. III , Madrid ,Fundación Ortega y Gasset, 2006

Fonts secundàries

Monografies

ABELLÁN, J.L., *Sociología del 98*, Barcelona, Ed. Península, 1973.

ABELLÁN, J.L.,*Historia crítica del pensamiento Español*. Vol. VI., Madrid, Ed. Espasa-Calpe,1986

- ANDRÉS-GALLEGO, J., *Un 98 distinto. Restauración, desastre, regeneracionismo*, Madrid, Ed. Encuentro, 1998
- BALFOUR, S., *El fin del imperio español*, Barcelona, Crítica, 1997
- BLANCO AGUINAGA, C., *Juventud del 98*, Barcelona, Ed. Crítica, 1978,
- BURKE, P., ¿ *Qué es la historia cultural?*, Ediciones Paidós Ibérica, Barcelona, 2005.
- BURKE, P., *Formas de Historia cultural*, Ed. Alianza, Madrid
- CACHO VIU, V., *Repensar el noventa y ocho*, Biblioteca Nueva, Madrid, 1997
- CACHO VIU, V., *Revisión de Eugenio d'Ors, 1902-1930: seguida de un epistolario inédito*, Barcelona, Quaderns Crema, 1997
- CACHO VIU, V., *Los intelectuales y la política. Perfil público de Ortega y Gasset*, Ed. Biblioteca Nueva. Madrid, 2000
- CEPADA CALAZADA, P., *Las ideas políticas de Ortega y Gasset*, Secretariado de Publicaciones Santander de la Universidad de Valladolid, Valladolid, 1968.
- CHACÓN DELGADO, P.J., *Historia y nación: Costa y el regeneracionismo en el fin de siglo*, Universidad de Cantabria, 2013
- CHEYNE, G. J.C. *Joaquín Costa, el gran desconocido. Esbozo biográfico*, Ed. Ariel, Barcelona, 1971
- CEREZO GALÁN, P., *El mal del siglo. El conflicto entre Ilustración y romanticismo en la crisis finisecular del siglo XIX*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2003.
- COMELLAS, J.L., *Del 98 a la Semana Trágica 1898-1909: crisis de conciencia y renovación política*, Biblioteca Nueva. Madrid, 2002
- DOSSE F., *La marcha de las Ideas. Historia de los intelectuales, historia intelectual*, Publicacions Universitat de València, València, 2007
- ELORZA, A., *La razón y la sombra. Una lectura política de Ortega y Gasset*, Ed. Anagrama. Barcelona, 1984
- FERNÁNDEZ CLEMENTE, E. *Educación y revolución en Joaquín Costa y breve antología pedagógica*, Madrid, Cuadernos para el Diálogo, 1969.
- GIL NOVALES, A., *Derecho y revolución en el pensamiento de Joaquín Costa*, Ed. Península. Madrid, 1965
- GRAMSCI, A., *La formación de los intelectuales*, , Barcelona, Grijalbo, 1974

- HOBBSAWM, E, *Historia del siglo XX: 1914-1993*, Ed. Crítica, Barcelona
- IGNACIO MATEOS,O., *El pensamiento de Joaquín Costa, entre nacionalismo español y europeísmo*, Madrid, Universidad Complutense de Madrid, 1996
- INMAN FOX,E., *La crisis intelectual del 98*, Madrid, Cuadernos para el Diálogo, 1976,
- JULIÁ, S. [1990]: *Manuel Azaña, una biografía política: del Ateneo al Palacio Nacional*. Ed. Alianza. Madrid.
- JULIÁ,S. (Coord.), *Memorial del 98: de la Guerra de Cuba a la Semana Trágica*, El País, Madrid, 1997
- LÓPEZ FRÍAS, F., *Ética y política. En torno al pensamiento de J. Ortega y Gasset*, Promociones Pbs. Universitarias, Barcelona, 1985
- MAZOWER, M, *La Europa Negra: des de la Gran Guerra hasta la caída del comunismo*, Barcelona, Ediciones B, 2001.
- MARFRANY,J.L., *La cultura del catalanisme*, Barcelona, Empúries, 1995
- MARÍAS, J., *El Método histórico de las generaciones*, Madrid, Revista de Occidente, 1970
- MARÍAS, J. , *Ortega. Circunstancia y vocación*. Ed. Alianza. Madrid, 1983
- MENÉNDEZ ALZAMRA, M., *La generación del 14: una aventura intelectual*, Ed. Siglo XXI, Madrid, 2006
- MOSSE, G.L., *The crisis of German Ideology: Intellectual Origins of the Third Reich*, New York, The Universal Library, 1964.
- LENIN, V.I., *El Estado y la revolución*, Barcelona, Ariel, 1981.
- ORTÍ, A. , *En torno a Costa: populismo agrario y regeneración democrática en la crisis del liberalismo español: en el 150 aniversario del nacimiento de Joaquín Costa*, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación. Secretería Gral. Técnica. Centro de Publicaciones, Madrid, 1996
- PÉREZ DE LA DEHESA, R., *El pensamiento de Costa y su influencia en el 98*, Sociedad de Estudios y Publicaciones. Madrid, 1966
- POIRRIER, P.(Coord.),*La historia cultural.¿Un giro historiográfico mundial?* Publicacions Universitat de València. València, 2012
- SERRANO,C. I JACQUES, M. , *Joaquín Costa: Crisis de la Restauración y populismo 1875-1911*, Ed. Siglo XXI, Madrid, 1977
- SCHMITT, C, *El concepto de lo político: texto de 1932 con un prólogo y tres corolarios*, Madrid, Ed Alianza, 1998.

STERNHALL,Z., *La droite révolutionnaire, 1885-1914. Les origines françaises du fascisme*, Paris, Éditions du Seuil, 1973

TALMON, J., *Los orígenes de la democracia totalitaria*, México, Ed. Aguilar, 1956

TIERNO GALVÁN, E. , *Costa y el regeneracionismo*, Ed. Barna. Barcelona, 1961

TUÑÓN DE LARA, M. ,*Costa y Unamuno en la crisis de fin de siglo.* , Madrid, Ed. Cuadernos para el Diálogo,1974

UCELAY-DA CAL,E, *El imperialismo catalán. Prat de la Riba, Cambó, d'ors y la conquista moral de España*, Barcelona, Edhasa, 2003

Capítols de monografies

ÁLVAREZ JUNCO, J. , *La nación en duda*. Dintre de: PAN-MONTOJO, J. : *Más se perdió en Cuba. España, 1898 y la crisis de fin de siglo*, Madrid, Ed. Alianza,1998,p. 130-174

ÁLVAREZ JUNCO ,J. ,*El populismo como problema*. Dintre de : ÁLVAREZ JUNCO (Coord.) *El populismo en España y América*, Madrid, Ed. Catriel. Madrid,1994, p. 55-80

ARÓSTEGUI, J. , *Los regeneracionistas castellanos*. Dintre de : ARÓSTEGUI,J. i BLANCO,J.A.: *Castilla y el 98*, Zamora,UNED,2001, p. 85-124

ARÓSTEGUI,J. ;BLANCO, J.A. , *1998: entre la renovación cultural y la defensa de intereses*. Dintre de: ARÓSTEGUI,J. i BLANCO,J.A.: *Castilla y el 98*,Zamora, UNED, 2001,p. 54-81

AYMERICH, J.M., *Generaciones e intelectuales en la España de fin de siglo: el caso de la generación del 1914*. Dintre de: SÁNCHEZ MANTERO,R. (Ed.): *En torno al 98*. Vol II., Huelva, Universitat de Huelva,2000, p.185-219

BLAS GUERRERO,A., *Introducción*. Dintre de: MACÍAS PICAVEA,R.: *El problema nacional*, Madrid Biblioteca Nueva,2000, p.5-24

INAMN FOX,E. ; CACHO VIU, V., *La generación del 98: crítica de un concepto*, dintre de: , dintre de: RICO, F., *Historia crítica de la literatura española*, vol. VI, Barcelona, Ed. Crítca, 1999, p.133- 151

CACHO VIU, V.[1995]: *La imagen de la España finisecular*. Dintre de : *Homenaje a Antonio de Béthencourt Masseieu*. Vol I. p.361-386

CEREZO GALÁN,P, *1898: Crisis intelectual y renacimiento cultural*. Dintre de VALARDE FUERTES,J. : *Perspectivas del 98 un siglo después*. Conserjería de Educación y cultura de Castilla León, León, 1997, p.80-95

COMELLAS, J.L., *El noventa y ocho. Razones de un centenario*. Dintre de: SÁNCHEZ MANTERO, R. (Ed.): *En torno al 98*. Vol I., Huelva, Universidad de Huelva, 2000, p.13-34

DE RIQUER, B., *La irrupción del catalanismo en la política española*, Dintre de: JULIÁ, S. (Coord.): *Debates en torno al 98: Estado, Sociedad y Política*, Madrid, Consejería de Educación y Cultura, 1998, p. 70- 98

ESPIGADO TOCINO, G., *La solución pedagógica del 'regeneracionismo de cátedra' al problema de España*. Dintre de: SÁNCHEZ MANTERO, R. (Ed.): *En torno al 98*. Vol II., Huelva, Universidad de Huelva. Huelva, 2000, p.240-278

GIL NOVALES A., *Entre krausismo y socialismo*, Dintre de: ANTÓN, J. ; CAMINAL, M., *Pensamiento político en la España Contemporánea*, Barcelona, Ed. Teide, p. 101-122

INMAN FOX, E., *Ramiro de Maeztu: regeneracionista*. Dintre de: VILANOVA, A.; Sotelo Vázquez, A. (Ed.), *La crisis española de fin de siglo y la generación del 98*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1988, p.230-249

JOVER, J.M. ,1898. *Teoría y práctica de la redistribución colonial*. Dintre de JULIÁ, S.: *Debates en torno al 98: Estado, Sociedad y política.* , Madrid, Consejería de Educación, Juventud y Deporte, 1998, p. 30-68

JULIÁ, S., *Retóricas de muerte y resurrección: los intelectuales en la crisis de conciencia nacional*. Dintre de: JULIÁ, S. (Coord.): *Debates en torno al 98: Estado, Sociedad y Política.*, Madrid, Consejería de Educación y cultura de la Comunidad de Madrid, 1998, p. 120-156

LLEIXÀ, J., *En busca del liberalismo renovado*. Dintre de: ANTÓN, J. i CAMINAL, M. (Coord): *Pensamiento político en la España contemporánea*, Barcelona, Ed. Teide, 1992, p. 189-216

LISSORGUES, Y., *Los intelectuales españoles influidos por el krausismo frente a la crisis del fin de siglo (1890-1910)*. Dintre de: UREÑA, E.M. i ÁLVAREZ LÁZARO, P (ed.): *La actualidad del krausismo en su contexto europeo.* ,Soria, Ed. Parteluz, p. 223-256

MIR, G., *Introducción*. Dintre de: DELS SANTS OLIVER, M: *La literatura del desastre*, Barcelona, Edicions 62, 1973, p. 11-46

PAN-MONTOJO, J., *98 o fin de siglo?*. Dintre de PAN-MONTOJO (Coord.): *Más se perdió en Cuba. España en 1898 y la crisis de fin de siglo*, Madrid, Ed. Alianza., 1998, p.12-31

PRO RUIZ, J. , *La política en tiempos del desastre*, dintre de: PAN –MONTOJO,J. (Coord.),*Más se perdió en Cuba. España, 1898 y la crisis de fin de siglo*, Madrid, Ed. Alianza, 1998, p. 134-163

RIBAS, P., *Regeneracionismo : una relectura*. Dintre de: SALAVERT FABIANI, V.L. ; SUÁREZCORTINA, M. (Coord.) , *El regeneracionismo en España: política, educación, ciencia y Sociedad.*, València, Publicacions Universitat de València, 2007, p.56-88

SECO SERRANO, C., *La renovación política: el regeneracionismo*. Dintre de: LAÍN ENTRLAGO,P. i SECO SERRANO, C. (Coord.), *España en 1898:las claves del desastre.*, Barcelona, Ed. Galaxia Gutenberg, 1998,p. 78-92

SERRANO,C. , *Conciencia de la crisis, conciencias en crisis*. Dintre de : PAN-MONTOJO (Coord.): *Más se perdió en Cuba. España , 1898 y la crisis de fin de siglo*. , Madrid, ed. Alianza, 1998, p.280-304

STORM,E., *La Generación de 1897*. Dintre de: FUSI,J.P.; NIÑO,A. : *Antes del desastre: orígenes y antecedentes de la crisis de 98*, Madrid, Universidad Complutense de Madrid, 1996, p. 190-225

TORRES BALLESTEROS, S., *El populismo. Un concepto escurridizo*. Dintre de: ÁLVAREZ JUNCO , J.(Coord.)*Populismo, caudillaje y discurso demagógico*, Madrid, Centro de Investigaciones sociológicas,1987,p. 122-149

VILANOVA,A. , *Maragall y el 98, o Cataluña y la regeneración de España*. Dintre de: VILANOVA,A. i SOTELO VÁZQUEZ, A (Ed): *La crisis española de fin de siglo y la generación el 98. Actas del simposio internacional.*, Barcelona, Universitat de Barcelona. ,1999, p. 180-202

ZAMORA JOVER,J.M., *Aspectos de la civilización espanyola en la crisis de fin de siglo*. Dintre de: FUSI,P. ; NIETO,A. (Coord.): *Vísperas del 98: Orígenes y antecedentes de la crisis del 98*, Madrid, Biblioteca Nueva, 1995, p-38-52

FONTS HEMEROGRÀFIQUES

ARCHILÉS,F.;MARTÍ, M, ‘Una nació fracassada? La construcció de la identitat nacional espanyola al llarg del segle XIX.’ *Recerques*. Núm. 51, 2005,p. 14-31

ARCHILÉS, F. ; MARTÍ, M. : *La construcció de la regió com a mecanisme nacionalitzador i la tesi de la dèbil nacionalització espanyola. Afers. Fulls de recerca i pensament.*, Núm. 48,2004, p. 43-72

CATTINI, G. , ‘La recepció de l’Europa mediterrània en la França de final de segle XIX. L’Espanya de Valentí Almirall i la Itàlia de Francesco Saverio Merlino en els llibres de l’editorial parisenc d’Albert Savine’. *Cercles: Revista d’història cultural*. Núm. 9,2006,p.44-65

CASASSAS,J., 'La configuració del sector 'intel·lectual- professional' a la Catalunya de la Restauració(a propòsit de Jaume Bofill i Mates)' *Recerques*, 1978, Núm. 8, 1978,p.103-131

CASASSAS,J.'La història cultural i l'intel·lectual professional: una visió personal'' *Cercles: Revista d'història cultural*. Núm. 1, 1998, p.6-11

CASASSAS, J. ,'The 'pre-fascism'' argument: the Study of authoritarianism in the 20th century from a catalan- spanish viewpoint' *Journal of Catalan Intellectual History*. Vol. I. Issue I., 2001,p. 47-59

CASASSAS IMBERT,J.,'' Enric UCELAY-DA CAL, *El imperialismo catalán. Prat de la Riba, Cambó, D'Ors y la conquista moral de España''*, *Mélanges de la Casa de Velázquez*, Núm.,35-2 , 2005, p.293-296

IGNACIO MATEOS, O., ''Joaquín Costa y el 98: Análisis crítico de la obra Reconstrucción y europeización de España y su incidencia en el proceso modernizador espanyol.''' *Anales de la Fundación Joaquín Costa*, núm. 14, 1997,p.22-41

SANDOICA HERNÁNDEZ,E, ''La historia cultural en España: tendencias y contextos en la última década.''' *Cercles. Revista d'història cultural*, 2001, núm. 4, p. 34-63

SERRANO,C., SERRANO,C., ''El nacimiento de los intelectuales'': algunos replanteamientos.' *Ayer*, 2001, núm. 40, p. 23- 39

JULIÁ, S, 'Literados sin pueblo : 'la aparición de los *intelectuales*'. *España. Stvdia Histórica*, 1998, núm. 16, p. 43- 68